

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Κριτική Μελέτη στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του

ΓΕΩΡΓΙΟΥ- ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΤΟΤΣΗ

Διπλωματούχου Τμήματος Θεολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών (2005)

Επιβλέπων Καθηγητής: Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης
Λέκτορας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Καλαμάτα, Ιούνιος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....σελ1	
2. Η Εξαήμερος σελ.2	
2 α. Η Δημιουργία του Ουρανού και της γης.....σελ.5	
2 β. Η Δημιουργία του Φωτός.....σελ.22	
2 γ. Διαχωρισμός γης και ύδατος.....σελ.28	
2 δ. Η Δημιουργία των αστεριών.....σελ.35	
2 ε. Η Δημιουργία της βλάστησης.....σελ.41	
2 στ. Περί ερπετών, ζώων και ψαριών.....σελ.43	
2 ζ. Η Δημιουργία του ανθρώπου.....σελ.49	
3. Το φυσικό περιβάλλον για τους βυζαντινούς.....σελ.66	
4. Φίλων, Περί τής κατά Μωυσέα κοσμοποιίας.....σελ.68	
5. Συμεών ο Νέος Θεολόγος.....σελ.77	
6. Γρηγόριος Παλαμάς.....σελ.85	
7. Γρηγόριος Νύσσης.....σελ.91	
7 α. Περί κατασκευής Ανθρώπου.....σελ.94	
8. Επίλογος.....σελ.97	
Βιβλιογραφία	

1. Εισαγωγή

Είναι γεγονός, ότι ήδη από την αρχαιότητα η ανθρώπινη διάνοηση προσπάθησε να ερμηνεύσει τον κόσμο μέσα στα πλαίσια του οποίου ζούσε, ενεργούσε και ανέπτυξε τις διάφορες εκφάνσεις του βίου. Κάτω από αυτό το πρίσμα το φυσικό περιβάλλον αποτέλεσε το πεδίο δράσης της φιλοσοφικής σκέψης και όχι μόνο. Έτσι μέσα στα πλαίσια της παρούσας εργασίας θα ασχοληθούμε με την Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου, η οποία αποτέλεσε μια απόπειρα να μελετηθεί το φυσικό περιβάλλον κατά τον 4^ο αιώνα μχ. Η ερμηνεία του συγκεκριμένου έργου αποτελούσε, αποτελεί και θα αποτελεί πεδίο έρευνας τόσο για τη φιλοσοφική όσο και για τη θεολογική σκέψη.

Η Εξαήμερος συντάχθηκε από τον Μεγάλο Ιεράρχη , ως μια προσπάθεια να ερμηνευθεί το ένα από τα πέντε ιστορικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, το βιβλίο της Γενέσεως. Στο έργο αυτό αποτυπώθηκε ξεκάθαρα η θεολογική άποψη της εποχής, που θεωρούσε ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε στο χρονικό πλαίσιο των επτά ημερών από τον δημιουργό των πάντων, το Θεό. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο Μέγας Βασίλειος ήταν βαθύς γνώστης των φιλοσοφικών πεποιθήσεων και θεωριών του Πλωτίνου, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη μας αναγκάζει να παρατηρήσουμε το εν λόγω κείμενο κάτω από ένα τελείως διαφορετικό πρίσμα. Έτσι, λοιπόν, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε το έργο του Βασιλείου με παράλληλες αναφορές τόσο στον Πλάτωνα, στον Αριστοτέλη αλλά και στον δυσσερμήνευτο Πλωτίνο με σκοπό να διευρυνθεί το πεδίο έρευνας και να εντοπιστούν πιθανές ομοιότητες και διαφορές.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο θα γίνει αναφορά στο έργο του Φίλωνα του Αλεξανδρέως, ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως προπομπός του Μ. Βασιλείου. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι ο Φίλωνας ήταν ο πρώτος, που μελέτησε και έγραψε για το βιβλίο της Γενέσεως κατά την διάρκεια του 1^{ου} μχ αιώνα. Είναι σαφές ότι οι πληροφορίες, που θα αντληθούν από το συγκεκριμένο φιλόσοφο και συγγραφέα θα μας προσφέρουν τη δυνατότητα να κατανοήσουμε επαρκέστερα το έργο της Εξαήμερου.

Παράλληλα, όμως, θα μελετήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι βυζαντινοί αντιμετώπιζαν το φυσικό περιβάλλον, το οποίο γι' αυτούς αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα δημιουργήματα του Θεού στο οποίο οι ίδιοι ήταν οι διαχειριστές του. Σε κάθε περίπτωση το φυσικό περιβάλλον αποτέλεσε το πεδίο έρευνας του Μ. Βασιλείου, ο οποίος ήταν και ο ίδιος ένας πολίτης της μεγάλης βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το γεγονός αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα στο έργο του να αποτυπωθούν πολλές από τις πεποιθήσεις της εποχής του σχετικά με την κτίση. Με βάση το παραπάνω στοιχείο θα μελετήσουμε και τις απόψεις που υφίστανται κατά την περίοδο της Υστεροβυζαντινής εποχής όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον Συμεών τον Νέο Θεολόγο και τον Γρηγόριο Παλαμά. Επιπλέον θα αναφερθούμε στην προσωπικότητα και το έργο του Γρηγορίου Νύσση, ο οποίος με το έργο του «Περί κατασκευής Ανθρώπου» ανέλαβε να συμπληρώσει το έργο του Βασιλείου σχετικά με τη δημιουργία του ανθρώπου, ύστερα από τον ξαφνικό θάνατό του.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μελέτη του έργου της Εξαήμερου είναι ιδιαίτερα γοητευτικό σε κάθε όμως περίπτωση είναι δύσκολο να καλυφθεί σε όλο το εύρος του.

2.Εξαήμερος

Εξαήμερος ή Εξαήμερον αρχικά ονομάζονται οι έξι ημέρες κατά την διάρκεια των οποίων δημιούργησε ο Θεός τον κόσμο εν συνεχεία το πρώτο κεφάλαιο της Γενέσεως και όλης της Αγίας Γραφής, όπου αποκαλύπτεται με θεόπνευστο τρόπο μέσω του Μωυσή, πώς δημιούργησε ο Θεός τον κόσμο και τον άνθρωπο. Οι πατέρες της Εκκλησίας, καθώς και άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς ερμήνευσαν με ομιλίες και υπομνήματα ολόκληρη την Αγία Γραφή ή μεμονωμένα βιβλία αυτής. Ιδιαίτερα, όμως, ασχολήθηκαν με την ερμηνεία της Εξαήμερου. Ο Μέγας Βασίλειος εκφώνησε εννέα ομιλίες για την Εξαήμερο στην Καισαρεία της Καππαδοκίας, οι οποίες αποτελούν ενιαίο έργο. Στα αρχαία χειρόγραφα το έργο δεν έχει ενιαίο τίτλο. Σύμφωνα με τη συνήθεια του αρχαίου κόσμου ως τίτλος ενός έργου θεωρείται πολλές φορές ο τίτλος του πρώτου λόγου. Ο Γρηγόριος Νύσσης και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός το ονομάζουν απλά «Εξαήμερον».

Μαρτυρίες για την Εξαήμερον του Μ. Βασιλείου μας προσφέρουν ο αδερφός του Γρηγόριος Νύσσης και ο φίλος του Γρηγόριος ο Θεολόγος. Ύστερα από τον πρόωρο θάνατο του Μ. Βασιλείου ο Γρηγόριος Νύσσης συνεχίζει την Εξαήμερο με το έργο του «Περί κατασκευής ανθρώπου», ενώ αναφορές έχουμε και από το Γρηγόριο το Θεολόγο σχετικά με την Εξαήμερο στο έργο του «Επιτάφιος εις τον Μ. Βασίλειον» αναφέρει *τὴν ἑξαήμερον αὐτοῦ μεταχειρίζομαι καὶ διὰ γλώσσης φέρω, μετὰ τοῦ κτιστοῦ γίνομαι καὶ γινώσκω κτίσεως λόγους καὶ θαυμάζω τὸν κτίστην πλεον ἢ πρότερον, ὅψει μὲν διδασκάλω χρώμενος*.¹

Επίσης, σχετικές αναφορές για την Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου εντοπίζουμε στον Λατίνο Ιερώνυμο και Κασσιόδωρο. Άλλοι συγγραφείς που συνέγραψαν Εξαήμερον είναι ο Ιππόλυτος, ο Σεβηριανός Γαβάλων, Γεώργιος Πισίδης, Αναστάσιος πρεσβύτερος και Ζαχαρίας Σχολαστικός, ο Γρηγόριος Νύσσης και ο Γρηγόριος Θεολόγος στο έπος «Περί κόσμου»².

Το έτος κατά το οποίο εκφώνησε ο Μ. Βασίλειος τις ομιλίες του στην Εξαήμερο είναι άγνωστο. Ίσως εκφωνήθηκαν περίπου το 370 μχ³. Γνωρίζουμε όμως ότι εκφωνήθηκαν εντός πέντε ημερών και κατά την περίοδο νηστείας, πιθανόν της νηστείας πριν από το Πάσχα η οποία αργότερα ονομάστηκε «τεσσαρακοστή» και μετέπειτα «μεγάλη τεσσαρακοστή», προκειμένου να διακρίνεται από την «μικρά τεσσαρακοστή» των Χριστουγέννων.

Ο Μέγας Βασίλειος(330-379), ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους της Πατερικής Θεολογίας, έζησε κατά την πρώτη φάση της Πρωτοβυζαντινής Περιόδου (324-565μχ). Γεννήθηκε στην Καισαρεία της Καππαδοκίας. Εκεί γνώρισε τη διδασκαλία του Ωριγένη, αργότερα σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη κοντά στο Λιβάνιο και έπειτα στην Αθήνα κοντά στον Ιμέριο. Σπούδασε ρητορική, φιλοσοφία, αστρονομία, γεωμετρία, ιατρική, φιλολογία και φυσική. Συνέγραψε δογματικά, ασκητικά και εξηγητικά έργα, ομιλίες και επιστολές. Γνωστή είναι η πραγματεία του «Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων» και η γνώμη του ότι η χριστιανική νεολαία μπορεί να διαπλασθεί με τα ελληνικά ανθρωπιστικά ιδεώδη. Γνώρισε το μοναχισμό και πέθανε σε ηλικία μόλις 49 ετών.

¹ Γρηγόριος Ναζ., *Επιτάφιος*, 67PG 36, 585a

² *Περί Κόσμου*, PG 37, 415-423

³ Ματσούκας Ν, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία* (Θεσσαλονίκη:Πουρνάρα, 1996) 60

Στις εννέα Ομιλίες του στην Εξαήμερο ερμηνεύει τα της Δημιουργίας του κόσμου, έτσι, όπως περιγράφονται στα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου της Γενέσεως⁴, του πρώτου από τα ιστορικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση του Βιβλικού Κειμένου εκθέτει τις αντιλήψεις σχετικά με τη φύση, τον άνθρωπο και τον κόσμο και θέτει τα θεμέλια τα στάσης των χριστιανών απέναντι σ' αυτά τα κορυφαία προβλήματα.

Ο Μέγας Βασίλειος επιστρατεύει την πολυσχιδή θύραθεν παιδεία του για να ερμηνεύσει το Βιβλικό κείμενο, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύεται η αντίληψη για τον κόσμο (δημιουργία, σύσταση, φυσικοί νόμοι, γεωλογικά φαινόμενα και άλλα) μέσα από τα μάτια ενός βυζαντινού του 4^{ου} αιώνα. Ο Ιεράρχης οδηγεί τον ακροατή σε αναγνώριση του Δημιουργού του Σύμπαντος και ερμηνεύει το βιβλικό κείμενο, ώστε να γίνει κατανοητό από όλους. Ο Βασίλειος έχει ως βάση τον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα και τον Πλωτίνο.

Ο συγγραφέας της Εξαήμερου αποστασιοποιείται πλήρως από τον αρχαιοελληνικό μύθο της Κοσμογονίας άλλα και από την ορθολογικότερη προσέγγιση της δημιουργίας από την πλευρά των αρχαίων φιλοσόφων. Έτσι, στις διάφορες ερμηνείες των αρχαίων φιλοσόφων, που με την ποικιλία και τις αντιθέσεις τους ουσιαστικά αναιρούν η μία την άλλη ο Μέγας Βασίλειος προϋποθέτει την εκ Θεού δημιουργία του κόσμου «*Πολλά περί φύσεως ἐπραγματεύοντο οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοί, καὶ οὐδὲ εἰς παρ' αὐτοῖς λόγος ἔστηκεν ἀκίνητος καὶ ἀσάλευτος, ἀτὶ τοῦ δευτέρου τὸ πρὸ αὐτοῦ καταβάλλοντος. Ὡστε ἡμῖν οὐδὲν ἔργον εἶναι τὰ ἐκείνων ἐλέγχειν. Ἄρκουσι γὰρ ἀλλήλοις πρὸς τὴν οἰκείαν ἀνατροπὴν*»⁵. Η αφετηρία ουσιαστικά είναι διαφορετική, καθώς δεν τον ενδιαφέρει το πώς της δημιουργίας αλλά το ποιος «*Θεοῦ φωνὴ φύσεως ἐστὶ ποιητικῆ, καὶ τὸ γενόμενον τότε τῆ κτίσει πρόσταγμα τὴν πρὸς τὸ ἐφεξῆς ἀκολουθίαν τοῖς κτιζομένοις παρέσχετο*»⁶.

Επιπλέον σημειώνει ότι η έρευνα για την ουσία, είτε είναι νοητό είτε αισθητό, προϋποθέτει καταρτισμένο λόγο, καθώς μπορούν να υποστηριχθούν διάφορες θέσεις. Όλες αυτές, όμως, οι θέσεις δεν επηρεάζουν το Θεανθρώπινο οικοδόμημα της Εκκλησίας. Μάλιστα, διαπιστώνει ότι και αν ακόμη μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτά που θεωρούμε παράδοξα και τα ερμηνεύσουμε ως θαύμα, δεν μειώνεται στο ελάχιστο ο θαυμασμός μας για τα μέγιστα, επειδή η απλή πίστη είναι ισχυρότερη από τις λογικές αποδείξεις. Γι' αυτό και ο Μ. Βασίλειος παρατηρεί ότι για το συγγραφέα της Γενέσεως δεν είχαν ενδιαφέρον τα μεγέθη και τα ποσά και τα σχήματα αλλά ο καταρτισμός και η οικοδομή των ψυχών.

Η γλώσσα του Μ. Βασιλείου σε αντίθεση με τη γλώσσα του Χρυσοστόμου, που συνιστούσε τη δημοτική της εποχής αποτελεί την καθαρεύουσα της εποχής του, είναι η αττική, όπως παρατηρεί και ο Κασσιόδωρος. Το περιεχόμενο της Εξαήμερου είναι η ερμηνεία των στίχων 1,1-25 της Γενέσεως και μια σύντομη ερμηνεία των στίχων 1,26-27. Όμως ο Μ. Βασίλειος δεν ασχολείται αποκλειστικά με την ερμηνεία του κειμένου της Γραφής. Παρουσιάζει και είτε δέχεται είτε αποκρούει τις φιλοσοφικές και επιστημονικές αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων σχετικά με το θέμα στο οποίο αναφέρεται κάθε ομιλία. Από αυτά μπορεί κανείς να συμπεράνει τι σπούδασε στη φιλοσοφική σχολή των Αθηνών και ποια περίπου φιλοσοφικά και επιστημονικά βιβλία μελέτησε.

Παράλληλα, χρησιμοποιεί ικανά χωρία απ' όλα τα βιβλία της Αγίας Γραφής. Δύο φορές αντλεί πληροφορίες και από απόκρυφα βιβλία, τα οποία ονομάζει «*απόρρητον παράδοσιν*» και «*απόρρητον λόγον*». Ως κείμενο χρησιμοποιεί άλλοτε των

⁴ Μοσχίδης Α. *Εξαήμερος και αρχαία ελληνική φιλοσοφία* (Αθήνα: Πάνταινος 1954) 470-471

⁵ *Εξαήμερος* Α 2, SC26, 92

⁶ *Εξαήμερος* Δ 2, SC26, 250

Εβδομήκοντα, το οποίο χρησιμοποιεί και η Εκκλησία, κάποιες φορές όμως προτιμάει τους άλλους μεταφραστές όπως τον Ακύλα και τον Σύμμαχο και απορρίπτει την μετάφραση των Εβδομήκοντα. Επιδιώκει, επίσης, να βελτιώνει συνέχεια τη γλώσσα των Εβδομήκοντα, κυρίως εκεί που φαίνεται ότι το κείμενο έχει συνεχείς επαναλήψεις, ενώ αναγκάζεται να απολογηθεί προς τους εκτός χριστιανισμού ανθρώπους για την τραχειά γλώσσα της Γενέσεως. Εφαρμόζει βασικά ιστορική ερμηνεία, καταπολεμάει την αλληγορία, κυρίως όταν την αντιμετωπίζει ως ολοκληρωτική μέθοδο ερμηνείας, ενίοτε όμως ερμηνεύει και ο ίδιος αλληγορικά (3,43-47 και 5,33-36) ή δέχεται εν μέρει την αλληγορία (2,24).

Συνοψίζοντας, λοιπόν, θα λέγαμε ότι η Εξαήμερος του Μ.Βασιλείου είναι ένα κείμενο, που αποδείχτηκε εξαιρετικά δημοφιλές και με πλατιά επιρροή σε όλη τη βυζαντινή περίοδο. Οι απόψεις του μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Αρχικά, απορρίπτει όλες τις ειδωλολατρικές θεωρίες περί του σύμπαντος με το επιχείρημα ότι αλληλοσυγκρούονται. Συνεπώς, δεν συντρέχει λόγος να τις αναίρεσει κανείς καθώς αυτοαναιρούνται. Τόσο η αριθμητική, η γεωμετρία ακόμα και η αστρονομία αποτελούν μια «*επίπονη μαιαιότητα*», όπως αναφέρει ο απόστολος Παύλος «*έματαιώθησαν εν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν*» (Προς Ρωμαίους, Α,21-22).

Επίσης, η βεβαιότητα, που τόσο θλιβερά απουσιάζει από τους ειδωλολάτρες παρέχεται από τον Μωσή του οποίου οι ακαδημαϊκοί τίτλοι ήταν εξαιρετοί⁷, αφού είχε μαθητεύσει κοντά στους αιγύπτιους σοφούς και είχε περάσει σαράντα χρόνια διαλογιζόμενος. Έτσι, κατόρθωσε να δει το Θεό πρόσωπο με πρόσωπο και του ειπώθηκε η αλήθεια απευθείας. Είναι, λοιπόν, μάταιο να χρησιμοποιεί και να ακούει κανείς τα ανθρώπινα επιχειρήματα.

Παράλληλα, παραδέχεται ότι η Αγία Γραφή πρέπει να την κατανοούμε κατά λέξη και όχι αλληγορικά. Εφόσον, αποσιωπά για ορισμένα θέματα, αυτό συμβαίνει γιατί τα θέματα αυτά δεν μας αφορούν. Τέλος, το σύμπαν έχει έναν ηθικό σκοπό. Αποτελεί ένα σχολείο στο οποίο οι λογικές ψυχές διδάσκονται και καθοδηγούνται προς τα άνω, προς την θεώρηση του αοράτου. Επομένως η μελέτη του κόσμου οφείλει να καθοδηγείται από ένα πνεύμα αποκαθαρμένο από σαρκικά πάθη, ελεύθερο από τις καθημερινές φροντίδες, που πάντοτε θα αναζητάει μια επαρκή κατανόηση του Θεού⁸.

---

⁷ Mango C., *Βυζάντιο η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007) 201

⁸ Mango C., *Βυζάντιο η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007) 202

2 α. Η δημιουργία του Ουρανού και της γης

Ο Θεός, λοιπόν, *ἐν ἄρχῃ ἐποίησεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*». Το εν αρχη δηλώνει την πρώτη κίνηση της δημιουργίας και ταυτόχρονα εισάγει την έννοια του χρόνου στον υλικό κόσμο. Την πρώτη αυτή κίνηση οι επιστήμονες σήμερα ερμηνεύουν με τη Θεωρία της Μεγάλης Εκρήξεως δεν υπήρχε ούτε ύλη, ούτε χώρος, ούτε χρόνος⁹. Σύμφωνα, με τη θεωρία της Μεγάλης Εκρήξεως το σύμπαν δημιουργήθηκε πρὶν ἀπὸ περίπου 13-20 δισεκατομμύρια χρόνια. Κατά τη στιγμή εκείνη θεωρείται ότι ο χώρος και ο χρόνος ήταν μηδέν, γιατί με βάση τη θεωρία της σχετικότητας του Eistein δεν είναι δυνατόν να υπάρχει χρόνος χωρίς χώρο.

Σύμφωνα, με την ερμηνεία της Γενέσεως ἀπὸ τον Μ. Βασίλειο, τα πρεσβεία της ὑπαρξης ἀνήκουν στον ουρανὸς *Ἐκ δύο τῶν ἄκρων τοῦ παντός τὴν ὑπαρξὴν παρηνίζατο, τῷ μὲν οὐρανῷ τὰ πρεσβεία τῆς γενέσεως ἀποδοῦς, τὴν δὲ γῆν δευτερεῦειν φάμενος τῇ ὑπάρξει* »¹⁰. Η σύσταση του μοιάζει με τον καπνό, δηλαδή δεν είναι στερεά, ούτε παχιά ἀντίθετα είναι λεπτή. Βέβαια, οι ἀρχαίοι ἔλληνες φιλόσοφοι εκφράζουν διαφορετικές ἀντιλήψεις. Ο Αριστοτέλης στο ερώτημα ἀν το σύμπαν είναι ἀπειρο ἢ πεπερασμένο προσεγγίζει το θέμα αὐτό με ἕναν ἰδιόμορφο τρόπο. Ο χαρακτηρισμός ἀπειρο πρέπει να ἀποδίδεται σε κάτι που ὑπάρχει. Εφόσον, ὅμως, ὑπάρχει είναι πεπερασμένο, καθὼς σε διαφορετικὴ περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να το γνωρίσουμε. Επομένως, το ἀπειρο θα πρέπει να ἐμπεριέχεται σε κάτι πεπερασμένο. Το ἀπειρο συνιστᾷ τὴ δυνατότητα ἐνός πράγματος να διατηρεῖται ἐπ'ἀπειρον. Το σύμπαν είναι το σύνολο τῶν ὄντων, μέσα στο οποίο ὅλα συνδέονται μεταξύ τους. Είναι τέλειο και περιορισμένο, ἀλλὰ ἀπειρες είναι οι διεργασίες, που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο του¹¹.

Αναφέρει χαρακτηριστικὰ τα πάντα ηρεμοῦν και κινούνται, εἴτε σύμφωνα με τὴ φύση τους εἴτε ἀναγκαστικὰ. Σύμφωνα, με τὴ φύση τους ὅλα κινούνται πρὸς τα ἐκεῖ ὅπου και ηρεμοῦν χωρίς ἐξαναγκασμό και ἀντίστοιχα ηρεμοῦν ἐκεῖ που κινήθηκαν. Δεν μπορούμε να φανταστοῦμε ἄλλα σώματα ἀπὸ ἐκεῖνα που γνωρίζουμε. Εφόσον, ὑφίστανται περισσότεροι κόσμοι πρέπει να ἀποτελοῦνται ἀπὸ τα ἴδια σώματα που μας είναι γνωστά και να ἔχουν τις ἴδιες ικανότητες με αὐτά. Ἀν υπήρχε ἕνας ἄλλος κόσμος, τα σώματα θα ἔπρεπε να κινούνται με κατεύθυνση τὸ κέντρο ἢ ἀντίστοιχα τὸ ἐξωτερικὸ ἄκρο αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Αὐτό, ὅμως, είναι ἀδύνατον. Ἀπὸ τὸ στοιχείο αὐτό συμπεραίνουμε εἴτε ὅτι δεν ἐπιτρέπεται να ἰσχυρίζομαστε πὼς τὸ φυσικὸ γίνεσθαι είναι τὸ ἴδιο στους διαφορετικὸς κόσμους, εἴτε ἀν δεχτοῦμε κάτι τέτοιο, πρέπει να δεχτοῦμε και ἕνα κέντρο και ἕνα ἐξωτερικὸ ὄριο. Ἀν αὐτό ἰσχύει δεν μπορεί να ὑπάρχουν περισσότεροι κόσμοι ἀλλὰ ἕνας μοναδικός. Ὅλα τα ἐπιχειρήματα τοῦ Αριστοτέλη κατατείνουν στη θέση πὼς είναι ἀδύνατη ἡ ὑπαρξὴ ἀπεριόριστων σωμάτων και πὼς ὁ κόσμος είναι ἀναγκαστικὰ περιορισμένος. Ο Αριστοτέλης ὑποστηρίζει πὼς τὸ σύνολο τῆς φυσικῆς ὕλης που γίνεται ἀντιληπτὴ μέσω τῶν αἰσθήσεων στον ἄνθρωπο ἀποτελεῖ τὸ σύμπαν. Το σύμπαν είναι ἕνα, μοναδικό, τέλειο και ἐκτός αὐτοῦ δεν ὑπάρχει τίποτα. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ Αριστοτέλης δέχεται ἕναν ουρανὸ, ἐνὼ ὁ Δημόκριτος και ὁ Λεύκιππος πολλούς. Εκεῖνο που μπορούμε να

⁹ Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικὲς Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Ἀρμός, 2007) 36

¹⁰ *Εξαήμερος*, Α 7, SC26, 116

¹¹ Στεῖρης Γ., *Φιλοσοφία και Κόσμος* (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2004) 27

διαπιστώσουμε είναι ότι τόσο η Αγία Γραφή όσο και η θύραθεν σοφοί δέχονται περισσότερους από έναν ουρανούς.

Η άποψη που διατυπώνει ο Ιεράρχης δεν κινδυνεύει να ερμηνευθεί με οποιαδήποτε ειδωλολατρική βάση, γιατί υπάρχει και στο σημείο αυτό καθαρή επιστημονική εξήγηση. Οι πολλοί ουρανοί μπορούν να υπάρχουν από μία και μόνη αιτία, που πρέπει να είναι μια ολική στάση. Ο Μέγας Βασίλειος μας πληροφορεί ότι υπάρχουν πολλές ακόμη ερμηνείες και απόψεις σοφών ανδρών, που αποτελούν σύνθεση των προηγουμένων, όμως δεν προτίθεται να επεκταθεί *άδολεσχων*¹².

Ο Μ. Βασίλειος αναφερόμενος στη Γη και επιδιώκοντας μια περιγραφή της σημειώνει ότι δεν πρέπει να αναφερόμαστε διεξοδικά στην ουσία της, γιατί όπως ισχυρίζεται *«εὖ εἶδέναι, ὅτι πάντα τὰ περὶ αὐτῶν θεωρούμενα εἰς τὸν τοῦ εἶναι κατατέτακται λόγον, συμπληρωματικά της οὐσίας ὑπάρχοντα»*¹³(γνωρίζουμε καλά ότι όσα βλέπουμε ως συστατικά της γης κατατάσσονται στο είναι και είναι συμπληρωματικά της ουσίας της). Αν, λοιπόν, κάποιος, προσπαθήσει να δώσει έμφαση ή υποτιμήσει μια από τις ποιότητες της γης δεν πρόκειται να πετύχει τίποτα. Στη γη ενυπάρχουν αρμονικά τα τέσσερα βασικά στοιχεία, χόμα, αέρας, νερό και φωτιά. Το νερό υπάρχει μέσα στη γη, κάτι που αποδεικνύει η διάνοιξη φρεατίων. Επίσης, τα κατώτατα στρώματα του αέρα αγγίζουν τη γη και τα ανώτερα τον ουρανό. Τα βαθύτερα αντικείμενα έχουν την τάση να πέφτουν στη γη, ενώ τα ελαφρότερα ανεβαίνουν σε υψηλότερα επίπεδα¹⁴.

Επίσης, ο επίσκοπος Καισαρείας προβαίνει σε μια αναλυτική περιγραφή των τεσσάρων στοιχείων¹⁵. Όλα τα υλικά είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης των τεσσάρων αντιθετικών ανά ζεύγη πρώτων στοιχείων, γη- αέρας, φωτιά- νερό. Η σύνθεσή τους καθίσταται δυνατή λόγω της ποιότητάς τους, δηλαδή η γη είναι ξηρή και ψυχρή, το νερό είναι υγρό και ψυχρό, ο αέρας είναι θερμός και υγρός και τέλος η φωτιά είναι θερμή και ξηρή. Έτσι, λοιπόν, *«διά της συζύγου ποιότητος, η δύναμις προέρχεται του αναμειχθηναι εκάστω πρὸς εκάστον»*.

Είναι σαφές ότι ο Μ. Βασίλειος δεν περιορίζεται απλά στη μνεία των τεσσάρων στοιχείων, όπως τα ονόμασε ο Εμπειροκλής. Αναφέρεται με πολλές λεπτομέρειες και στη συμπεριφορά και στον ρόλο αυτών των στοιχείων. Στο σημείο αυτό φαίνεται να υιοθετεί την κοσμολογία του Ηράκλειτου και συγκεκριμένα την άποψη ότι οι αντιθέσεις των στοιχείων πραγματώνουν την αρμονία και την ισορροπία μέσα στη φύση¹⁶. Από παράδειγμα είναι η σχέση φωτιάς και νερού. Δεν πρέπει ούτε να σταματήσει η μεταξύ τους ανταγωνιστική αντίθεση ούτε ένα από αυτά να εξαφανιστεί, επειδή τότε όλα θα διαλυθούν μονομιάς. Η πολλή φωτιά είναι απαραίτητη και για τη βλάστηση και για τις διάφορες τέχνες. Ωστόσο, θα κατέστρεφε και θα πυράκτωνε τον κόσμο αν δεν υπήρχε το πολύ νερό, που και αυτό είναι τόσο απαραίτητο.

Ο Ιεράρχης μας πληροφορεί ότι κατά την επικρατέστερη άποψη το σχήμα της γης θεωρείται σφαιρικό ή κυλινδρικό ή σφαιροειδές, χωρίς να αποκλείονται και άλλα σχήματα *Οἱ τὰ περὶ κόσμου γράψαντες πολλὰ περὶ σχημάτων γῆς διελέχθησαν, εἴτε σφαῖρα, εἴτε κύλινδρος, εἴτε καὶ δίσκω ἐστὶν ἐμφερῆς ἢ γῆ, καὶ ἐξ' ἴσου πάντοθεν ἀποτετόρνενται, ἢ λικνοειδῆς ἐστὶ καὶ μεσοκοῖλος»*¹⁷.

¹² *Εξάήμερος*, Α11, SC26, 130-132

¹³ *Εξάήμερος*, Α8, SC26, 120

¹⁴ *Εξάήμερος*, Α7, SC26, 118

¹⁵ *Εξάήμερος*, Δ5, SC26, 266-270

¹⁶ Ματσούκας Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία* (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 1996) 85

¹⁷ *Εξάήμερος*, Θ5, SC26, 480

Το ερώτημα, που ετίθετο ποια ήταν τελικά η βάση στήριξης της γης είναι ερώτημα το οποίο κατά τον Βασίλειο δεν έχει ουσιαστικό νόημα «*Τὸ ἐκείνου πάλιν ἀντέρεισμα ὁ νοῦς ἡμῶν ἐπιζητήσει, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἐκπεσοῦμεθα, τοῖς ἀεὶ εὐρισκομένοις βάθροις ἕτερα πάλιν ἐπινοοῦντες*»¹⁸. Σύμφωνα με τη γνώμη του Μ. Βασιλείου δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η γη στηρίζεται σε βάθρα ή ότι επιπλέει πάνω σε θάλασσα, καθώς αναφέρεται στην «*συνερευσιτικὴν δυνάμιν*», που συγκρατεῖ τη γη παρά το τεράστιο βάρος της. Αυτή η δύναμη δεν είναι άλλη από τη δύναμη Κτίσαντος «*πάντα ὁμοῦ συγκρατεῖσθαι ὁμολογεῖν τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος*»¹⁹.

Ο συγγραφέας της Εξαήμερου εν καταφεύγει σε συλλογισμούς, όπως λόγου χάριν ο Αναξίμανδρος, για να εξηγήσει το μετέωρο της γης, επειδή πιστεύει σε μια διαρκή δυναμική ενέργεια, που την ονομάζει συνερευσιτική. Η ενέργεια αυτή είναι θεϊκή και θα έλεγε κανείς μεταφυσική, αλλά δεν παύει να είναι παρούσα και πραγματική μέσα στη φύση. Η δύναμη του δημιουργού θέτει τους φυσικούς νόμους. Η γη, λοιπόν, δεν μπορεί να έχει βάθρα στηρικτικά, όπως είναι ο αέρας ή το νερό, γιατί αναζητώντας ένα στερεότερο σώμα απ' ότι είναι η Γη, πάνω στο οποίο θα μπορεί να στηρίζεται, πρέπει να βρούμε ποιο είναι το αμέσως επόμενο, που στηρίζει το ίδιο το βάθρο της γης. Έτσι, ο Μέγας Βασίλειος ισχυρίζεται ότι δεν θα πάψουμε ποτέ να επινοούμε βάθρα πάνω σε βάθρα, πράγμα που το μυαλό μας δεν μπορεί να το δεχτεί. Με τον τρόπο αυτό θέτει στο περιθώριο τόσο την ειδωλολατρική όσο και τη φιλοσοφική στάση προς το κοσμοεἶδωλο. Η ακίνητη γη μέσα στα πλαίσια της θείας δύναμης έχει κατά κάποιο τρόπο μια άπειρη προέκταση στον κόσμο του Θεού. Συγχρόνως, όμως, δεν απουσιάζει η λογική και η νομοτέλεια μέσα στις φυσικές διαστάσεις²⁰. Δεκατρείς αιώνες αργότερα ο Νεύτωνας, θα διατυπώσει το νόμο της παγκόσμιας έλξεως, για να περιγράψει τη δύναμη που συγκρατεῖ τα σώματα και την ίδια δύναμη, που έλκει προς τη γη όλα τα αντικείμενα, που βρίσκονται στην επιφάνειά της ή σε ορισμένη απόσταση απ' αυτήν.

Παράλληλα, αναφέρεται στην άποψη ότι η γη είναι ακίνητη. Καταλαμβάνει το κέντρο του χώρου και ισαπέχει από τα άκρα χωρίς ροπή προς κάποιο σημείο. Υπάρχει, επιπλέον, μια μέση περιοχή μεταξύ γης και ουρανού στην οποία τα βαρύτερα αντικείμενα καταπίπτουν στη γη και τα ελαφρότερα έχουν την τάση να ανέρχονται. Εκτός, όμως, από τις διάφορες θεωρίες σχετικά με τη φύση, της σύστασης και των ιδιοτήτων του ουρανού και της γης, τονίζει ότι δοξάζουμε τον αριστοτέχνη, ο οποίος τα έφτιαξε σαφώς και εντέχνως. Από το μέγεθος των αισθητών σωμάτων μπορούμε να αναλογιστούμε Εκείνον τον Άπειρο τον Υπερμεγέθη και τον Υπερβαίνοντα κάθε δύναμη. Παρόλο, που ίσως αγνοούμε τη φύση των υλικών πραγμάτων, με το να ερμηνεύουμε όσα δεν εξηγούνται ως θαύμα, αποδίδουμε τον έπαινο τον Κτίσαντα²¹. Στις κοσμογονίες –θεογονίες άλλων θρησκειών ο Ουρανός και η Γη είναι μεγάλες Θεότητες. Στη Γένεση αυτές οι δύο θεότητες είναι κτίσματα²². Η φωτιά, ο αέρας και το νερό είναι στοιχεία της φύσεως. Έτσι, έχουμε σε αυτό το σημείο την απελευθέρωση του κόσμου από ειδωλολατρικές αντιλήψεις, ενώ η φύση παρόλο που κάποιος τη δημιουργεί και την ελέγχει, καθίσταται ελεύθερη, νομοτελειακή από θεϊκές και δαιμονικές εξουσίες.

Σύμφωνα με την Αγία Γραφή η γη ήταν αόρατη. Το γεγονός αυτό σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο σημαίνει: Πρώτον, ότι δεν είχε δημιουργηθεί ακόμη ο άνθρωπος, ώστε να δύναται να καταστεί θεατής της. Δεύτερον, η ξηρά ήταν καλυμμένη με νερό.

¹⁸ *Εξαήμερος*, Α9, SC26, 124

¹⁹ *Εξαήμερος*, Α9, SC 26, 126

²⁰ Ματσούκας Ν. (1990), σ.80

²¹ *Εξαήμερος*, Α11, SC26, 134-136

²² Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός, 2007) 41

Τρίτον, δεν είχε δημιουργηθεί ακόμη το φως, ώστε η γη να είναι ορατή «*Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα κὰν περὶ οὐρανοῦ εἴπομεν ὅτι οὐκ ἐξειργάσατο οὐπὼ οὐδὲ αὐτός, οὐδὲ τὸν οἰκεῖον ἀπειλήφει κόσμον, ἅτε μήπω σελήνη μήτε ἡλίω περιλαμπόμενος, μηδὲ τοῖς χοροῖς τῶν ἀστέρων κατεστεμμένος*»²³. Αυτή η ερμηνεία γιατί επιδιώκει να καταστήσει εμφανές ότι το σύμπαν και η γη δεν έχουν πλέον σχέση με δαιμονικές και σκοτεινές αρχές «*Οὐ τί ἂν γένοιτο ἀσεβέστερον, τὴν ἀποιοῦν, τὴν ἀνείδειν, τὴν ἔσχατην ἀμορφίαν, τὸ ἀδιάτυπον αἴσχος (τοῖς γὰρ αὐτῶν ἐκείνων προσήμασι κέχρημαι τῆς αὐτῆς προεδρίας ἀξιουσθαι τῷ σοφῷ καὶ δυνατῷ καὶ παγκάλῳ δημιουργῷ καὶ κτίστη τῶν ὄλων*»²⁴. Με τη φράση «*τό αδιτύπων αἴσχος*» ο συγγραφέας της Εξαήμερου εννοεί την γνωστή αίρεση του Γνωστικισμού.

Η ταχύτατη ανάπτυξη του χριστιανισμού στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και μάλιστα σε μια περίοδο της οικουμενικής ακτινοβολίας των διαφόρων φιλοσοφικών συστημάτων (Στωϊκών, Νεοπλατωνικών και άλλων) και των ανατολικών μυστηριακών θρησκείων αντιμετώπισε ποικίλα και πολλαπλά προβλήματα. Σε μια εποχή κατεξοχήν συγκρητιστική η αυστηρή αποκλειστικότητα του μηνύματος του Ευαγγελίου κινδύνευε να νοθευτεί από τη σύγχυση ιδεών και θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Βεβαίως, οι κήρυκες του Ευαγγελίου καθιστούσαν από την αρχή σαφές ότι οι βαπτιζόμενοι έπρεπε να δεχτούν αυτούσιο το μήνυμα του χριστιανισμού χωρίς δηλαδή προσθήκη ή αφαίρεση. Ωστόσο, οι βαπτιζόμενοι προέρχονταν κυρίως από τον ιουδαϊκό ή τον ελληνορωμαϊκό κόσμο και συνοδεύονταν από την προηγούμενη και απαλλοτριώτη θρησκευτική, πνευματική και πολιτιστική τους εμπειρία.

Πράγματι, ενώ οι ιουδαιοχριστιανοί αντιμετώπισαν δυσκολίες για να εξοικειωθούν προς τη χριστιανική αξίωση της υποκατάστασης του Μωσαϊκού Νόμου από το μήνυμα του Ευαγγελίου, οι εξ εθνικών χριστιανοί δεν μπορούσαν να δεχθούν αναντίρρητα την εκ του μηδενός δημιουργία του κόσμου ή την χριστιανική διδασκαλία για την αρχή του κακού και άλλα. Οι πνευματικές ζυμώσεις, οι οποίες δημιουργήθηκαν από τις αντιθέσεις αυτές, διαμόρφωσαν τις έντονες συγκρητιστικές τάσεις μέσα στους κόλπους του χριστιανισμού, οι οποίες αναπτύχθηκαν προοδευτικά από τα διάφορα γνωστικά συστήματα²⁵.

Η φιλοσοφική τάση των γνωστικών συστημάτων συνδεόταν αφενός μεν προς το αγωνιώδες ερώτημα ως προς την προέλευση του κακού στον κόσμο, αφετέρου δε προς την αδυναμία αποδόσεως της δημιουργίας ενός ατελούς υλικού κόσμου στο Απόλυτο Ον, περί του οποίου κατ' επίδραση της νεοπλατωνικής και της νεοπυθαγόρειας φιλοσοφίας είχαν διαμορφώσει μια ιδεαλιστική εικόνα. Η εν χριστώ, λοιπόν, απολύτρωση του ανθρώπινου γένους δεν ήταν δυνατόν να ερμηνευθεί ως άμεση σχέση Θεού και κόσμου, εντάχθηκε δε στα πλαίσια μιας πολύπλοκης διαδικασίας κοσμικής εξέλιξης, ώστε να αποχρωματισθεί από τον καθαρά θρησκευτικό λυτρωτικό, ηθικό και ιστορικό χαρακτήρα της. Ο Γνωστικισμός στην πίστη της Εκκλησίας αντέταξε τη λυτρωτική διαδικασία της γνώσης ως υπέρβασης της απλότητας του περιεχομένου της χριστιανικής πίστης για την ερμηνεία της σχέσης Θεού, ανθρώπου και κόσμου.

Ο Γνωστικισμός γεννήθηκε και αναπτύχθηκε σε ιουδαϊκό ή και ιουδαιοχριστιανικό, αλλά ανδρώθηκε σε ελληνοιστικό περιβάλλον. Η δυναμική των συγκρητιστικών τάσεων υπήρξε εντυπωσιακή κατά την ελληνοιστική περίοδο, κατά την οποία η εκλεκτική ανάμιξη στοιχείων από διάφορα φιλοσοφικά συστήματα ή και θρησκείες αφενός μεν συνεπαγόταν την αλλοίωση της λειτουργικής του αυτοτέλειας,

²³ *Εξαήμερος*, Β1, SC26, 140-142

²⁴ *Εξαήμερος*, Β2, SC 26, 144

²⁵ Φειδάς Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Αθήνα: γγχ, 1994) 151

αφετέρου δε θεμελιώνει τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση μιας νέας φιλοσοφικής (φιλοσοφικός συγκρητισμός) ή και θρησκευτικής (θρησκευτικός συγκρητισμός) σύνθεσης, η οποία προσαρμοζόταν συνήθως στα αγωνιώδη ερωτήματα ή στις βασικές ανάγκες των ανθρώπων της εποχής.

Πράγματι οι ανατολικές θρησκείες της Κυβέλης, του Άττιος, του Μίθρα, της Ίσιδος και του Οσίρη²⁶ υπό το νέο συγκρητιστικό μυστηριακό τους χαρακτήρα διαδόθηκαν ευρύτερα στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, αφού μέσω των μυστηριακών πράξεων οι οπαδοί τους συμμετείχαν στο λυτρωτικό περιεχόμενο εντυπωσιακών θεουργικών τελετουργιών. Η ευεργετική επίδραση της ελληνικής φιλοσοφίας γενικότερα (στωικής, πυθαγόρειας και νεοπλατωνικής) στις μυστηριακές θρησκείες ενίσχυσε και την τάση προς ένα θρησκοφιλοσοφικό συγκρητισμό, ο οποίος θα ανταποκρινόταν πληρέστερα στις πνευματικές αναζητήσεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου της εποχής. Μια τέτοια μορφή ιδιότυπου συγκρητισμού υπήρξε και το φαινόμενο του γνωστικισμού, ο οποίος συνδέθηκε οργανικά με θεμελιώδεις αρχές της ελληνικής φιλοσοφίας και θεωρήθηκε ορθώς ως μια τάση βίαιου εξελληνισμού του χριστιανισμού²⁷. Βέβαια, η γνώση πολλών γνωστικών συστημάτων θεμελιώθηκε κατά τα βασικά στοιχεία στην ελληνική φιλοσοφία, αλλά η νεότερη έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Γνωστικισμός γενικότερα αποτελούσε μια ευρύτερη σύνθεση Ελληνικών, βαβυλωνιακών, αιγυπτιακών, ιρανικών, ιουδαϊκών και χριστιανικών στοιχείων.

Η τελική, όμως, συγκρητιστική σύνθεση δεν ερμηνεύει πλήρως και την αφετηριακή αναζήτηση του γνωστικισμού. Πράγματι, οι πρόδρομοι των συγκροτημένων γνωστικών συστημάτων του Β αιώνα εμφανίσθηκαν ήδη προ του 70μχ. Η εμφάνιση γνωστικών ιδεών καταπολεμείται ήδη από τον Απόστολο Παύλο, ιδιαίτερα στην Προς Κολοσσαείς επιστολή. Στην Α προς Τιμόθεο επιστολή υπενθυμίζει στον μαθητή του τους λόγους της επιστολής του στην Έφεσο «*ἵνα παραγγείλεις τισὶν μὴ ἕτεροδιδασκαλίζειν, μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις...*» (1,4), οι οποίοι *ἀποτελοῦν «βεβήλους καὶ γραῶδεις μύθους»*.

». Οι γνωστικίζοντες καταπολεμούνται και σε άλλα βιβλία της Καινής Διαθήκης (Α Τιμ. 4,3.6, 3.10 , Β Τιμ. 2,26 , 3,1-6 ,13 Τίτο 1,14 Β Πέτρου 2,1-22 , Β Πέτρου 2,1-22 , Α Ιωάννη 2,22 , Β Ιωάννη 7. ,Ιουδ. 4-16 , Αποκάλυψη 2,14-15 , 20, 25). Οι οπαδοί αυτής της μορφής του γνωστικισμού υπήρξαν οι πρόδρομοι του αμιγούς γνωστικισμού του Β αιώνα.

Ο Μ. Βασίλειος καταδικάζει απερίφραστα ερμηνείες που πίσω από τις λέξεις «*ἀόρατος*» και «*ακατασκεύαστος*» κάνουν λόγο για προϋπάρχουσα ύλη την οποία και μορφοποίησε ο Θεός²⁸. Παράλληλα, πραγματοποιεί μια διάκριση μεταξύ είδους και ύλης τονίζοντας ότι η ύλη προηγείται του είδους «*οὐ δυνηθέντες διὰ λογισμῶν ταπεινότητα πρὸς τὸ ὕψος ἀπιδεῖν τῆς ἀληθείας ὅτι ἐνταῦθα μὲν αἱ τέχνηαι τῶν ὑλῶν ὕστεραι, διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς χρείας παρεισαχθεῖσαι τῷ βίῳ*»²⁹. Στην περίπτωση της δημιουργίας του κόσμου ο Θεός είχε ήδη διαμορφώσει το σχέδιο της κτίσεως πριν προβεί στη γένεση των μη όντων. Γι' αυτό το λόγο η φύση διέπεται από θαυμαστούς νόμους. Τα τέσσερα στοιχεία της φύσης : η γη, η φωτιά, το νερό και ο αέρας, όπως αναφέρει ο Μ. Βασίλειος βρίσκονται σε αγαστή κοινωνία, αρμονία και συμπάθεια μεταξύ τους παρότι είναι ανομοιομερή συμπλέκονται. Χαρακτηριστικά σημειώνει « *ὅπως ὄλο τὸν κόσμον, ἂν καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη ἀνόμοια, ὁ Θεὸς τὸν συνέδεσε μὲ ἕναν ἄρρηκτο δεσμὸν φιλίας σὲ μία κοινωνία καὶ ἁρμονία, ἔτσι καὶ αὐτά, ποῦ λόγῳ τῆς*

²⁶ Φειδάς Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Αθήνα:χχχ, 1994) 152

²⁷ Φειδάς Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Αθήνα:χχχ, 1994) 152

²⁸ *Εξάήμερος*, Β2, SC 26, 144

²⁹ *Εξάήμερος*, Β2, SC 26, 146

θέσης τούς ἀπέχουν τῇ μεγαλύτερῃ μεταξύ τους ἀπόσταση, ἀποδεικνύονται ἐνωμένα λόγω τῆς συμπάθειας »³⁰.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθούμε στην κοσμολογία του Ηράκλειτου από την οποία πολλές αρχές φαίνεται να τις υιοθετεί ο Ιεράρχης από την Καισαρεία. Η κοσμολογία του Ηράκλειτου στηρίζεται στην ενότητα των αντιθέτων και οδηγεί με την σειρά της στην περί ψυχῆς θεωρίας του στοχαστή και στη θεολογική σκέψη. Ο ίδιος αναφέρει «κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ’ ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πᾶρ ἀείζων, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννυμένον μέτρα» (Αὐτόν τον κόσμο, που είναι ένας στην ολότητά του, δεν τον ἐπλασε κανένας Θεός ἢ ἄνθρωπος, ἀλλὰ υπήρχε πάντα, υπάρχει και θα υπάρχει μια αιώνια φωτιά, που ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο).

Είναι φυσικό να εκλαμβάνει κανείς το *αείζων πυρ* ως εξελικτική διαδικασία. Αν ισχύει αυτό τότε και τα κοσμικά συστατικά στοιχεία, η γη, η θάλασσα, ο αέρας και η αιθέρια φωτιά θα αποτελούν στάδια της διαδικασίας, καθώς θεωρούνται *πυρός τροπαί*³¹. Ο όρος τροπαί, όπως και πολλά άλλα ουσιαστικά στον Ηράκλειτο έχει αμφίσημη ἔννοια, σημαίνει κάτι ανάμεσα σε διαδικασία και παράγωγο της διαδικασίας. Ο Ηράκλειτος ισχυρίζεται ότι ενώ άλλα πράγματα βρίσκονται σε διαδικασία γένεσης και ροῆς και κανένα δεν υφίσταται με ἕναν ἀπόλυτα καθορισμένο τρόπο, ἕνα μόνο πράγμα εξακολουθεί να υπάρχει ως υπόστρωμα και τα άλλα πράγματα αποτελούν φυσικούς σχηματισμούς του.

Επομένως, θέση του Ηράκλειτου είναι η διατύπωση «ο αἰσθητός κόσμος είναι καθετί που καταλήγει να υπάρχει». Η κοσμική διαδικασία στο σύνολό της, το *πυρ*, υποδιαιρείται στις αντίθετες φάσεις της «αφῆς» και της «σβέσης». Οι δύο αυτές φάσεις υποδιαιρούνται με τη σειρά τους σε δύο δευτερεύουσες διαδικασίες, μια του θερμού και ξηρού και μία του ψυχρού και υγρού. Η υποδιαίρεση αυτή παραχώρησε τη θέση της στα τέσσερα κυρίαρχα κοσμικά αντίθετα (θερμό, υγρό, ψυχρό και ξηρό) και στις τέσσερις κοσμικές μάζες που δημιουργούνται από ζεύγη αντιθέτων: η γη σχηματίζεται από τη σύζευξη του ψυχρού και του ξηρού, η θάλασσα από τη σύζευξη του ψυχρού και του υγρού και οὕτω καθεξῆς. Κάθε διαδικασία επαναλαμβάνεται με πολλαπλή περιοδικότητα, φαινόμενο που εξηγεί την εναλλαγή ημέρας και νύχτας, τον κύκλο του ἔτους και ἕναν ἢ δύο κύκλους μεγαλύτερης διάρκειας. Σε κάποιο σημείο του μεγαλύτερης διάρκειας κύκλου, ο κόσμος στο σύνολό του βρισκόταν σε πύρινη φάση. Εκτός από την ενότητα των αντιθέτων γίνεται φανερό και μια επιπλέον δομική αρχή. Ο Ηράκλειτος επιμένει στη διατήρηση σταθερών μέτρων ἢ αναλογικῶν στις διαδικασίες.

Η Εξελικτικές διαδικασίες και οι κύκλοι που αναφέρονται αποτελούν στο σύνολό τους ἔννοιες οικίες ἢ ἔννοιες που συνάγονται από την καθημερινή εμπειρία. Ο Ηράκλειτος αποδίδει ὑψιστή σημασία στα φαινόμενα που συλλαμβάνουμε μέσω των αισθήσεων. Επίσης, αποκλείει την υποθετική πραγμάτωση φαινομένων που υπερβαίνουν τα ὅρια της ἀνθρώπινης εμπειρίας, ενώ ούτε καν εγείρεται στο ερώτημα τι ἐνδέχεται να υπάρχει πέραν των ορίων του κόσμου μας. Η θεωρία του Ηρακλείτου, στο βαθμό που παρακολουθεί τον αἰσθητό κόσμο, δεν είναι δυνατόν να αποτελεί την ἔσχατη ἐνότητα, που βεβαιώνει ότι ὅλα είναι ἕνα. Πρέπει να αποτελεί ἐκδήλωση και δράση κάποιου ἄλλου παράγοντα.

Ο Μέγας Βασίλειος, ὅπως, ἤδη ἀναφέραμε υιοθετεί στοιχεία από την κοσμολογία του Ηρακλείτου και συγκεκριμένα την ἀποψη ότι οι ἀντιθέσεις των στοιχείων πραγματώνουν την ἀρμονία και την ἰσορροπία μέσα στη φύση. Ὅσον ἀφορὰ τη σχέση

³⁰ *Εξαήμερος*, B2, SC26, 148

³¹ Long A., *Finding oneself in Greek philosophy* (Tijdschrift voor Filosofie, 1992) 255-279

φωτιάς και νερού ισχυρίζεται ότι δεν πρέπει ούτε να σταματήσει η μεταξύ τους ανταγωνιστική αντίθεση, ούτε ένα από αυτά να εξαφανιστεί, γιατί όλα θα διαλυθούν μεμιάς. Τα πάντα βρίσκονται σε μια αντιθετική αρμονία.

Συνεχίζοντας την αναφορά μας σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου με αφορμή το κείμενο της Γενέσεως και της Εξαήμερου θα αναφερθούμε και στον τρόπο που η θύραθεν σκέψη αντιμετώπισε το συγκεκριμένο ζήτημα. Ο πρώτος, λοιπόν, φιλόσοφος, που περιέγραψε με λεπτομέρεια ένα ολοκληρωμένο σύστημα του κόσμου, το οποίο γνωρίζουμε είναι ο Φιλόλαος, πυθαγόρειος φιλόσοφος και σύγχρονος του Σωκράτη. Ο δάσκαλος του Πυθαγόρα ήταν μάλιστα εκείνος που πρώτος ονόμασε το σύμπαν «κόσμος»³². Σύμφωνα με το Φιλόλαο στο κέντρο του κόσμου βρίσκουμε μια ακίνητη πύρινη σφαίρα, γύρω από την οποία κινούνται σε σταθερές τροχιές η γη και η αντι-γη. Σε μια άλλη ομόκεντρη περιοχή κινούνται ο Ήλιος και η Σελήνη. Για τον Πυθαγόρα, όμως, και για τον κύκλο του δεν μπορούμε να έχουμε σαφείς πληροφορίες για τις κοσμολογικές πεποιθήσεις τους, εκτός από έμμεσες πηγές. Η σημερινή έρευνα πάντως τους αποδίδει την ιδέα πως η Γη και τα υπόλοιπα ουράνια σώματα έχουν σφαιρικό σχήμα, θέση που υιοθέτησε ο Παρμενίδης.

Επιπλέον, θεωρούσαν πως η Γη βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος, τα άστρα περιστρέφονται με φορά από την ανατολή προς τη δύση, ενώ την αντίθετη πορεία ακολουθούσε ο ήλιος, η σελήνη και οι πλανήτες. Η γη δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένας απλός πλανήτης. Ο Εμπεδοκλής, τέλος, διατύπωσε την ιδέα πως το σχήμα του σύμπαντος ήταν αυτό της ελλείψεως³³.

Από την άλλη μεριά ο Θαλής ο Μιλήσιος ήταν ο πρώτος φιλόσοφος που προσπάθησε να προσδιορίσει την αρχή του κόσμου. Συγκεκριμένα, υποστήριξε πως η αρχή των πάντων είναι το νερό, στηριζόμενος στην παρατήρηση της φύσεως. Μάλιστα, εξήγησε την ευστάθεια της γης μέσα στο σύμπαν από την παρουσία του νερού θεωρούσε, δηλαδή, πως η γη δεν πέφτει στο κενό επειδή επιπλέει πάνω σ' ένα αχανή ωκεανό. Στο Θαλή αποδίδονται από αρχαίους συγγραφείς και δύο κοσμολογικές πραγματείες με τους τίτλους «Περί Τροπής» και «Περί Ισημερίας». Δεν πέρασε όμως πολύς καιρός και ο μαθητής του Αναξίμανδρος απέδειξε το άτοπο των ισχυρισμών του Θαλή. Ο ίδιος είχε την άποψη πως η σταθερότητα της γης εξασφαλίζεται από την άσκηση αντίρροπων μεταξύ τους δυνάμεων, οι οποίες τη βοηθούν να ισορροπεί.

Ο Αναξίμανδρος αμφισβήτησε, επίσης, τη δημιουργία του κόσμου από το νερό με το επιχείρημα πως αν συνέβαινε αυτό, θα έπρεπε το νερό να εξαφανίσει τα άλλα τρία στοιχεία : τον αέρα, τη γη και τη φωτιά. Σύμφωνα με τον ίδιο αρχή του κόσμου είναι ένα πρωταρχικό στοιχείο, το άπειρο, το οποίο είναι αιώνιο και άχρονο. Το άπειρο μεταμορφώνεται στα τέσσερα στοιχεία της φύσης, τα οποία με τη σειρά τους αλληλοεισδύόμενα, μεταβάλλονται στα όντα. Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζουν οι θέσεις του Αναξίμανδρου πως η γη έχει σχήμα κυλινδρικό και ότι το μέγεθος του ήλιου δεν είναι αυτό που προσλαμβάνει ο γήινος παρατηρητής, αλλά είκοσι οχτώ φορές μεγαλύτερο από τον πλανήτη μας³⁴. Τέλος, ο Αναξίμανδρος εισήγαγε την άποψη πως ο ήλιος, η σελήνη και τα άστρα προήλθαν από τη γη.

Αντίθετα, η αριστοτελική κοσμολογία, όπως και όλη η αριστοτελική φιλοσοφία έχει στηριχθεί στην παρατήρηση και στη λογική. Ο σταγειρίτης φιλόσοφος συντελεί τομή στην κοσμολογία, γιατί ανατρέπει την έως τότε διαμορφωμένη παράδοση, η οποία είχε θέσει ως κεντρικό σημείο την πεποίθηση πως ο κόσμος προήλθε από ένα

³² Κορδάτος Γ., *Ιστορία της αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας* (Αθήνα: Μπουκουμάνης, 1972) 107

³³ Στείρης Γ., *Φιλοσοφία και Κόσμος* (Αθήνα: Καρδαμίτσας, 2004) 23

³⁴ Πελεgrίνης Θ., *Οι πέντε εποχές της Φιλοσοφίας* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998) 25-32

προσκοσμικό στάδιο, υπήρξε, δηλαδή, μια αρχή του κόσμου, ο οποίος εξελίχθηκε μακραίωνα, προκειμένου να αποκτήσει την τάξη και τη νομοτέλεια, που εμφανίζει³⁵.

Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση πως ο κόσμος είναι αιώνιος. Όταν ολοκληρωθεί η μορφή ενός πράγματος, μπορούμε να δούμε την εκδήλωση της αιωνιότητας και της νομοτέλειας στη φύση. Βασικές αρχές στην αριστοτελική κοσμολογία είναι η διδασκαλία για την ύπαρξη δύο διαφορετικών κινήσεων στη φύση, της ευθύγραμμης και της κυκλικής, καθώς και η διδασκαλία για την αιωνιότητα της κίνησης και του κόσμου. Ο Αριστοτέλης προσπαθεί να επωφεληθεί από όλες τις κοσμολογικές θεωρίες, οι οποίες είχαν διατυπωθεί πριν από εκείνον με την προϋπόθεση, όμως, πως θα είναι συμβατές προς τις δύο προαναφερθείσες αρχές. Η βασική του διαφοροποίηση προς τις θεωρίες αυτές και ιδίως προς το δάσκαλό του Πλάτωνα αποτελεί η προσπάθεια στήριξης της δικής του θεωρίας στην παρατήρηση της φύσης και στην πλήρη ευθυγράμμιση της με τα εμπειρικά δεδομένα. Ο Αριστοτέλης ήταν βαθιά πεπεισμένος πως η κίνηση των ουρανίων σωμάτων γινόταν βάσει σταθερών και अपαράλλακτων νόμων.

Για τον Αριστοτέλη κάθε φυσικό σώμα έχει έχει καθορισμένη κατά τόπο κίνηση, η οποία προσιδιάζει σε αυτό. Ένα φυσικό σώμα μπορεί να επιτελεί πολλές διαφορετικές κινήσεις αλλά φυσική είναι μόνο μία, οι άλλες είναι αφύσικες, καθώς το φυσικό είναι ανεπανάληπτο. Οι τοπικές κινήσεις είναι τώρα τριών ειδών: η κυκλική, η ευθύγραμμη και η μεικτή. Χαρακτηριστικά αναφέρει «*Πάντα γὰρ τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη καθ' αὐτὰ κινῆτα λέγομεν εἶναι κατὰ τόπον · τὴν γὰρ φύσιν κινήσεως ἀρχὴν εἶναι φαιμέν αὐτοῖς. Πάσα δὲ κίνησις ὄση κατὰ τόπον, ἢν καλοῦμεν φορᾶν, ἢ εὐθεία ἢ κύκλῳ ἢ ἐκ τούτων μικτῆ · ἅπλαι γὰρ αὐταὶ δύο μοναὶ*»³⁶ (Όλα τα φυσικά σώματα και μεγέθη λέμε πως είναι από μόνα τους ικανά για κίνηση ως προς τον τόπο, εφόσον υποστηρίζουμε πως η φύση είναι η αρχή της κίνησής τους. Κάθε κίνηση ως προς τον τόπο, που την ονομάζουμε φορά, είναι ή ευθεία ή κυκλική ή μεικτή από τις δύο, γιατί μόνο αυτές οι δύο είναι απλές.).

Ξεκινώντας με τη παραδοχή πως η κυκλική κίνηση είναι η απλούστερη και ταυτόχρονα, αφύσικη για τη γη και τη φωτιά, θα πρέπει να είναι η φυσική κίνηση κάποιου πολύ απλού σώματος. Αφού, λοιπόν, ότι κινείται προς τα πάνω ή προς τα κάτω είναι αντιστρόφως ελαφρύ ή βαρύ. «*Ἀνάγκη δὴ πᾶν τὸ φερόμενον ἢ κάτω ἢ ἄνω ἢ κουφοτετ' ἔχειν ἢ βάρος ἢ ἄμφω, μὴ πρὸς τὸ αὐτὸ δὲ πρὸς ἄλληλα γὰρ ἔστι βαρέα καὶ κουφὰ, οἷον ἄηρ πρὸς ὕδωρ, καὶ πρὸς γῆν ὕδωρ*»³⁷ (Αναγκαστικά καθετί που φέρεται ή προς τα κάτω ή προς τα πάνω θα έχει ή ελαφρότητα ή βάρος ή και τα δύο, όχι όμως αναφορικά προς το ίδιο πράγμα: τα πράγματα είναι ελαφρά ή βαριά σε αλληλοαναφορά, όπως για παράδειγμα ο αέρας προς το νερό και το νερό προς τη γη.).

Επίσης, είναι αγέννητο και άφθαρτο δεν αυξάνεται και δεν μεταβάλλεται. Η θεωρία, βέβαια, του Αριστοτέλη για το πρώτο σώμα περιπίπτει σε αντιφάσεις, καθώς είναι δύσκολο να ερμηνευθεί η κυκλική κίνηση ως σώμα από ένα ξένο τόπο προς ένα τόπο που προσιδιάζει στο πρώτο σώμα. Η ερμηνεία, βέβαια, του ίδιου είναι πως για το πρώτο σώμα, το οποίο βρίσκεται σε αιώνια κυκλική κίνηση η αρχή και ο στόχος της κίνησης είναι ο ίδιος τόπος.

Ο Αριστοτέλης ονομάζει εξωτερικό όριο του σύμπαντος το άνω, οπότε και η ανοδική κίνηση είναι μια κίνηση αποτελεί μια κατεύθυνση από το κέντρο του σύμπαντος προς την περιφέρειά του. Εξάλλου, και η λαϊκή μαρτυρία της εποχής του είναι ότι πάνω από τους ανθρώπους υπάρχει μόνο ένα ημισφαίριο³⁸. Αν, λοιπόν, και ο

³⁵ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων* Α1, 640b. 4-7

³⁶ Αριστοτέλης, *Περί Ουρανού* Α c.2 268b. 13-17

³⁷ Αριστοτέλης, *Περί Ουρανού* Α c.3 269b. 27-30

³⁸ Στείρης Γ., *Φιλοσοφία και Κόσμος* (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2004) 25

ουρανός είναι τέτοιου είδους στον πλήρη κύκλο και το κέντρο βρίσκεται συμμετρικά προς το όλο, τότε οι αριστοτελικές θέσεις δικαιώνονται.

Παράλληλα, υποστήριξε πως επειδή το σύμπαν κινείται αναλογικά σαν έμψυχος οργανισμός κατέχει ένα πάνω- κάτω και ένα δεξιά- αριστερά. Το πάνω για τον Αριστοτέλη είναι η αρχή του μήκους και η δεξιά η αρχή του πλάτους. Με την παραδοχή αυτή ο Αριστοτέλης ονομάζει μήκος του σύμπαντος την απόσταση ανάμεσα στους πόλους, από τους οποίους το ένα ορίζεται ως κάτω και το άλλο ως επάνω. Οι άνθρωποι μπορούν να δουν τον πόλο που ανήκει στο κάτω ήμισυ, αλλά όχι εκείνον που ανήκει στο πάνω ήμισυ. Αυτός παραμένει αόρατος. Ως αφετηρία της κίνησης ορίζει το δεξιό. Η ουράνια, όμως, κίνηση άρχεται από το σημείο ανατολής των αστερισμών.

Συνεπώς, αν η κίνηση αρχίζει από δεξιά και συνεχίζεται δεξιά ο επάνω πόλος θα είναι αόρατος στον άνθρωπο. Όσοι κατοικούν σε αυτόν, κατοικούν στο επάνω ημισφαίριο και δεξιά, ενώ οι άνθρωποι κατοικούν στο κάτω ημισφαίριο και αριστερά. Αν, δηλαδή, ο παρατηρητής αντικρίζει το βορρά η ουράνια κίνηση ξεκινά δεξιά του και κατευθύνεται αριστερά, ενώ αν ατενίζει το νότιο πόλο η ουράνια κίνηση είναι προς τα δεξιά.

Ταυτόχρονα, πάγια θέση του είναι πως το σύνολο της φυσικής ύλης, που γίνεται κατ' αίσθηση αντιληπτή στον άνθρωπο αποτελεί το σύμπαν. Συνεπώς, είναι ανέφικτη η παρουσία ή η δημιουργία απλού υλικού σώματος ή σωματικής μάζας έξω από το σύμπαν. Το σύμπαν είναι ένα και μοναδικό, τέλειο και εκτός αυτού δεν υπάρχει τίποτα ούτε τόπος, ούτε κενό, ούτε χρόνος, αφού δεν υφίστανται υλικά σώματα. Επίσης, ο Αριστοτέλης υποστήριξε την ακατάπαυστη κίνηση του ουρανού αφού η κυκλική κίνηση του πρώτου σώματος το οδηγεί πάντοτε στον τόπο που ξεκίνησε. Έξω, όμως, από το σύμπαν ο Αριστοτέλης τοποθετούσε το πρώτο κινούν, την αμετάβλητη και θεϊκή αρχή της κίνησης. Η τοποθέτησή του από τον Αριστοτέλη εκτός του σύμπαντος έχει τη σκοπιμότητα να το καταστήσει ανεπηρέαστο από κάθε μεταβολή, ώστε να υπάρχει αυτονομία σε όλο τον αιώνα. Ως αθάνατο και θεϊκό το πρώτο κινούν δημιουργεί σχέση εξάρτησης προς την ύπαρξη και τη ζωή των υπολοίπων.

Ασχολούμενος με τη γη ο Αριστοτέλης ανασκευάζει τις απόψεις του Θαλή, του Αναξίμανη, του Αναξαγόρα και του Δημόκριτου τις οποίες θεωρεί σαφώς εσφαλμένες. Τον μόνο που επαινεί ως ένα βαθμό είναι ο Αναξίμανδρος. Αυτές του οι πεποιθήσεις εκφράζονται με τις εξής αναφορές: « *Διόπερ ως έτερου τινος όντος τοῦ πρώτου σώματος παρά γῆν καὶ πῦρ καὶ ἀέρα καὶ ὕδωρ, αἰθέρα προσωνόμασαν τὸν ἀνωτάτω τόπον, ἀπὸ τοῦ θείου ἀεὶ τὸν αἰδιδιον χρόνον θέμενοι τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῶ. Ἀναξαγόρας δὲ καταχρηται τῷ ὀνόματι τούτῳ οὐ καλῶς· ὀνομάζει γὰρ αἰθέρα ἀντὶ πυρός*». ³⁹ Για τον λόγο αυτό, θεωρώντας πως το πρώτο σώμα είναι κάτι διαφορετικό από τη γη, τη φωτιά, τον αέρα και το νερό, ονόμασαν αιθέρα τον ανώτατο τόπο, δίνοντάς του την επωνυμία αυτή, επειδή «τρέχει συνέχεια» στον αιώνιο χρόνο. Ο Αναξαγόρας, όμως, χρησιμοποιεί το όνομα με εσφαλμένη σημασία, ονομάζει αιθέρα ότι θα έπρεπε να ονομάζει φωτιά.

Επίσης, αναφέρει «*Διὸ καὶ Λευκίπῳ καὶ Δημοκρίτῳ, τοῖς λέγουσιν ἀεὶ κινεῖσθαι τὰ πρῶτα σώματα ἐν τῷ κενῷ καὶ τὸ ἀπείρῳ λεκτέον τίνα κίνησιν καὶ τίς ἢ κατὰ φύσιν αὐτῶν κίνησις. Εἰ γὰρ ἄλλο ὑπ' ἄλλον κινεῖται βία τῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ κατὰ φύσιν ἀνάγκη τινὰ εἶναι κίνησιν ἐκάστου, παρ' ἣν ἢ βίαιος ἐστίν· καὶ δεῖ τὴν πρώτην κινούσαν μὴ βία κινεῖν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν εἰς ἄπειρον γὰρ εἶσιν, εἰ μὴ τί ἔσται κατὰ φύσιν κινούσιν*

³⁹ Αριστοτέλης, *Περὶ Ουρανοῦ* A.c.3 270b. 20-25

πρώτον, ἀλλ' ἀεὶ τὸ πρότερον βία κινούμενον κινήσει»⁴⁰. Γι' αυτό ο Λεύκιππος και ο Δημόκριτος, που λένε πως τα πρώτα σώματα κινούνται αέναα στο κενό και στο άπειρο, θα πρέπει να πουν ποια κίνηση εννοούν και ποια είναι η κατά φύση κίνησή τους. Αν το ένα στοιχείο κινείται διά της βίας από άλλο, υπάρχει αναγκαστικά και κατά φύση κίνηση του καθενός, η οποία παραβιάζει η βία. Η πρώτη που κινεί δεν πρέπει να κινεί δια της βίας αλλά κατά φύση. Αν δεν υπάρχει κάτι πρώτο να κινεί κατά φύση, αλλά πάντα το προηγούμενο κινεί το επόμενο κινούμενο μέσω της βίας, η σειρά θα βαδίζει στο άπειρο.

Στην κρίση του σχετικά με τη θεωρία του Δημόκριτου γράφει «Περὶ δὴ τούτων ἀπάντων τὸ μὲν νομίζειν αἴτιον εἶναι ὥσπερ Δημοκριτος οὐκ ὀρθῶς ἔχει. Ἐκεῖνος γὰρ φησι τὰ ἀναφερόμενα θερμὰ ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνακαχεύειν τὰ πλατέα τῶν ἐχόντων βάρος, τὰ δὲ στενὰ διαπίπτειν ὀλίγα γὰρ εἶναι τὰ ἀντικρούοντα αὐτοῖς»⁴¹. Σε σχέση με όλα αυτά είναι λάθος να νομίζουμε πως αιτία είναι ότι πίστευε ο Δημόκριτος. Αυτός ισχυρίζεται πως τα θερμά που βγαίνουν έξω από το νερό, απ' όσα έχουν βάρος συγκρατούν επάνω τα πλατιά, ενώ αφήνουν τα στενά να πέσουν, επειδή είναι λίγα αυτά που τους προβάλλουν αντίσταση.

Ο Αριστοτέλης αναφερόμενος στο σύμπαν αναφέρει ότι το άπειρο ως στοιχείο των όντων είναι ανύπαρκτο. Υπάρχει μόνο το δυνάμει άπειρο, ενώ το άπειρο στη φύση δεν υπάρχει, αφού η φύση είναι μία και το σύμπαν, δημιούργημα του Θεού πεπερασμένο. Ο τόπος γενικά κατά τον Αριστοτέλη είναι πεπερασμένος, όντας το εσωτερικό όριο της ουράνιας σφαίρας. Το σύμπαν δεν βρίσκεται «κάπου», γιατί ακριβώς είναι το ίδιο το σύμπαν. Έξω από το σύμπαν δεν υπάρχει τίποτα. Αντίθετα, χώρο καταλαμβάνει κάθε σώμα και μάλιστα δύο σώματα είναι αδύνατο να καταλάβουν τον ίδιο χώρο. Ο τόπος παρουσιάζει ποιοτικές ποικιλίες υπό την έννοια ότι υπάρχουν χώροι στους οποίους τείνουν να εμφανίζονται, εξαιτίας της φύσης τους και της σύστασης των στοιχείων ορισμένα σώματα όπως για παράδειγμα η φωτιά προς τα πάνω και η γη προς τα κάτω.

Επιπλέον, η ταχύτητα της κίνησης εξαρτάται από την πυκνότητα του μέσου, δια του οποίου κινείται. Όσο πιο μεγάλη είναι η πυκνότητα αυτή τόσο πιο αργή είναι η κίνηση. Η ταχύτητα εξαρτάται, επίσης, από τις μεταβολές της κινητήριας δύναμης⁴². Με βάση την κίνηση μπορούμε να προσδιορίσουμε την έννοια του χρόνου, ο οποίος είναι ιδιότυπο συνεχές μέγεθος, μέτρο της κίνησης. Ο Αριστοτέλης πιστεύει πως τα σώματα είναι εκ κατασκευής τέτοια, ώστε τα βαρύτερα να κατευθύνονται σε συγκεκριμένο σημείο της ουράνιας σφαίρας και τα ελαφρότερα στον αντίποδα του σημείου αυτού.

Δημιουργός του κόσμου είναι το κινουν ακίνητον, το οποίο έδωσε στον κόσμο, που είναι σφαιρικός, κυκλική και συνεχή κίνηση. Εξαιτίας αυτής της πρώτης κίνησης του κόσμου κινούνται κυκλικά και τα επιμέρους δημιουργήματα. Η κίνηση αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό των φυσικών όντων και συνδέεται άμεσα με την έννοια της μεταβολής. Έτσι, ως βασικά είδη κίνησης παρίστανται η ποσοτική αύξηση και ελάττωση, η ποιοτική αλλοίωση και η κατά τόπον κίνηση, θεμελιωδέστερη όλων. Αυτές προϋποθέτουν η μία την άλλη, σύμφωνα με τη σειρά αναφοράς τους.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, το σύμπαν διαιρείται στην υποσελήνια περιοχή που φτάνει μέχρι την τροχιά της σελήνης, γύρω από τη γη και όπου επικρατεί η μεταβολή, η αλλοίωση, η γένεση και η φθορά και στην υπερσελήνια περιοχή, που φτάνει μέχρι τη σφαίρα των απλανών, όπου επικρατεί η αΐδια κίνηση των αΐδιων ουσιών. Στην πρώτη περιοχή κινούνται τα τέσσερα στοιχεία, η γη, το ύδωρ, ο αήρ και το πυρ,

⁴⁰ Αριστοτέλης, *Περὶ Ουρανοῦ* Γ c.2 300b. 9-16

⁴¹ Αριστοτέλης, *Περὶ Ουρανοῦ* Δ c.5 313a. 22-26

⁴² Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως και φθοράς* (2000), σ..22

συγκεκριμένες εκφάνσεις της δυνάμει αισθητής πρωταρχικής ύλης. Η τελευταία εμφανίζεται πάντοτε υπό την μορφή των στοιχείων αυτών και είναι πάντοτε υπό τη μορφή των στοιχείων αυτών και είναι πάντοτε ποιοτικά προσδιορισμένη. Την ποιοτικά μη προσδιορισμένη ύλη ουδέποτε μπορούμε να συναντήσουμε, μπορούμε όμως να φτάσουμε σ' αυτή με την ανάλυση της αισθητής πραγματικότητας, οπότε βρίσκουμε την ύλη, η οποία εξαιτίας της πλήρους στερήσεως μορφής, είναι δυνατόν να δέχεται το είδος. Ο ποιοτικός προσδιορισμός της ύλης γίνεται με την επενέργεια δύο ζευγών αντιτιθεμένων ποιοτήτων. Αυτή εξάλλου η ποιοτικά προσδιορισμένη ύλη δίνει την δυνατότητα της γένεσης και της φθοράς των όντων.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το κοσμολογικό σύστημα του Αριστοτέλη, το σύμπαν είναι σφαιρικό με κέντρο τη γη και περικλείεται εντός της σφαίρας των απλανών αστέρων. Μεταξύ των δύο αυτών περιοχών υπάρχουν διαδοχικά σφαιρικά στρώματα με διαφορετική σύσταση το καθένα. Όσο προχωράει κάποιος από την περιφέρεια προς το κέντρο συναντά σώματα με όλο και μικρότερο βαθμό «θειότητας», διάρκειας, μορφής, ιδιότητες γενικά που προσδίδουν σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τιμή σε μια ουσία. Η εξώτατη σφαίρα και τα άστρα που περιέχει δεν αποτελούνται από φωτιά ούτε κάποιο άλλο από τα τέσσερα βασικά στοιχεία: γη, νερό, αέρας αλλά από ένα πέμπτο στοιχείο, το πρώτο σώμα, την πεμπτουσία, που ονομάζεται αιθήρ. Το πέμπτο αυτό στοιχείο διακρίνεται από τα άλλα κατ' αρχάς ως προς την φυσική κίνηση, που είναι κυκλική, ενώ όλων των άλλων στοιχείων η κίνηση είναι ευθύγραμμη προς τα πάνω ή προς τα κάτω. Η γη και το νερό φέρονται προς τα κάτω, ενώ ο αέρας και η φωτιά προς τα πάνω σε σχέση πάντοτε με το κέντρο του σύμπαντος.

Το πέμπτο στοιχείο είναι αγέννητο και άφθαρτο, εφόσον δεν έχει αντίθετο. Αν δεν υπάρχει αντίθετο του πέμπτου σώματος, είναι γιατί τα αντίθετα έχουν και αντίθετες κινήσεις, αντίθετο όμως στην κυκλική κίνηση, που είναι η κατά φύση κίνηση του πέμπτου στοιχείου δεν υπάρχει⁴³. Το γεγονός ότι δεν υπόκειται σε γένεση και φθορά συνεπάγεται πως δεν υπόκειται ούτε σε αύξηση ή ελάττωση, εφόσον αυτές είναι επιμέρους εκφάνσεις της διαδικασίας γένεσης και φθοράς.

Επιπλέον, είναι αμετάβλητο, καθότι η μεταβολή αφορά τις φυσικές ουσίες που υπόκεινται σε αύξηση και ελάττωση. Τέλος δεν είναι ούτε ελαφρύ ούτε βαρύ, εφόσον η ελαφρότητα προϋποθέτει κίνηση από το κέντρο προς τα πάνω και η βαρύτητα την αντίθετη. Αυτό, όμως δεν μπορεί να ακολουθήσει καμιά από τις κινήσεις αυτές ούτε από τη φύση του (δεδομένου ότι η φυσική του κίνηση είναι κυκλική) ούτε, όμως, και παρά φύση (δεδομένου ότι αν κινούνταν παρά φύση προς τα πάνω, αυτό θα σήμαινε πως η φυσική του κίνηση είναι αντίθετη, δηλαδή προς τα κάτω).

Εφόσον, το σύμπαν είναι σφαιρικό, δεν είναι άπειρο. Το άπειρο σώμα είναι αδύνατο να υπάρχει και η υπόθεση της ύπαρξης του οδηγεί σε σειρά από παραινέματα. Μεταξύ άλλων, το άπειρο σώμα θα έπρεπε να έχει και κάποιο βάρος. Τα σώματα, όμως, ως γνωστόν κινούνται με ταχύτητα ανάλογη του βάρους τους. Επομένως, ένα σώμα με άπειρο βάρος θα έπρεπε ταυτόχρονα να κινείται ταχύτερα από ένα σώμα με πεπερασμένο βάρος και να μην κινείται καθόλου, δεδομένου ότι ο χρόνος κατά τον οποίο θα κινηθεί θα είναι απείρως μικρότερος ή ανύπαρκτος. Εξάλλου το άπειρο σώμα δεν μπορεί να επιτελεί καμιά από τις φυσικές κινήσεις, την κυκλική ή την ευθύγραμμη.

Με βάση τις φυσικές κινήσεις και τους τρόπους που καταλαμβάνει από τη φύση του ένα στοιχείο, ο Αριστοτέλης αποδεικνύει ότι δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο ένας ουρανός με ένα κέντρο και μια περιφέρεια και η ύπαρξη πολλών κόσμων είναι

---

⁴³ Αριστοτέλης, *Φυσικά* 270 α 13-23

αδύνατη. Η διαπίστωση αυτή βασίζεται στο γεγονός της ύπαρξης πολλών κινούντων ακινήτων πράγμα που είναι αδύνατο.

Στα δύο τελευταία βιβλία του Περί Ουρανού γίνεται λόγος για την υποσελήνια περιοχή, τον γήινο κόσμο, το ενταυθα, που υπόκειται σε γένεση και φθορά και αποτελείται από δύο ζεύγη στοιχείων, το ζεύγος των ελαφρών- φωτιά και αέρας- και το ζεύγος των βαρέων- νερό και γη ή από τα δύο ακραία στοιχεία, το κατεξοχήν ελαφρύ, η φωτιά και το κατεξοχήν βαρύ, η γη. Σύμφωνα με τη γενική αντίληψη του Αριστοτέλη για τη διάταξη των τεσσάρων στοιχείων, η οποία διατυπώνεται και στα Μετεωρολογικά, στο κέντρο της γήινης περιοχής βρίσκεται η γη, μετά από αυτή το νερό, στη συνέχεια ο αέρας και τέλος η φωτιά. Αυτοί είναι οι φυσικοί τόποι κάθε στοιχείου, χωρίς αυτό να σημαίνει πως κάθε στοιχείο εμφανίζεται αποκλειστικά και μόνο στο φυσικό του τόπο.

Αντίθετα, τα τέσσερα στοιχεία έρχονται σε επαφή μεταξύ τους και από τις ενώσεις τους δημιουργούνται όλα τα πράγματα και τα φαινόμενα του κόσμου αυτού. Στοιχείο εξάλλου είναι αυτό στο οποίο αναλύονται τα άλλα σώματα, το ίδιο όμως δεν μπορεί να αναλυθεί περαιτέρω. Στη συνέχεια τίγεται το θέμα του αριθμού των στοιχείων. Αρχικά βάλονται οι απόψεις όσων υποστηρίζουν την ύπαρξη άπειρου αριθμού στοιχείων (Αναξαγόρας, Λεύκιππος και Δημόκριτος).

Εκτός από τα επιμέρους επιχειρήματα διατυπώνεται στο τέλος η άποψη πως αν για κάθε στοιχείο υπάρχει χαρακτηριστική κίνηση, δεδομένου ότι η κίνηση του απλού σώματος είναι απλή, εφόσον οι απλές κινήσεις δεν είναι άπειρες αλλά ισάριθμες με τις κατευθύνσεις, οι οποίες περιορίζονται σε δύο, προς τα πάνω και προς τα κάτω, στοιχεία είναι στον υποσελήνιο τόπο η φωτιά και ο αέρας (που κινούνται προς τα πάνω), το νερό και η γη (που κινούνται προς τα κάτω). Απλή κίνηση, όμως, είναι και η κυκλική, που δεν παρατηρείται ωστόσο στον υποσελήνιο τόπο.

Επομένως, θα πρέπει να υπάρχει ένα ακόμη σώμα, που θα κινείται με την κίνηση αυτή στον τόπο που βρίσκεται από τη σελήνη και πάνω. Ο αριθμός των στοιχείων κατά συνεπεία δεν είναι άπειρος. Εκτός από τον αιθέρα, που κινείται με κυκλική κίνηση, υπάρχουν δύο ακόμη ζεύγη στοιχείων, που εκτελούν ευθύγραμμη κίνηση προς τα πάνω και προς τα κάτω. Εξίσου ευάλωτες, ωστόσο, είναι και οι απόψεις των φιλοσόφων, που υποστηρίζουν την ύπαρξη ενός μόνο στοιχείου (μονισμός), το οποίο παραμένει αναλλοίωτο και από το οποίο προκύπτουν ο κόσμος και τα φαινόμενα. Ανίσχυρη, τέλος, είναι και η θεωρία του Πλάτωνα, που υποστηρίζει πως τα φυσικά σώματα προκύπτουν από τα έσχατα στοιχεία στα οποία αναλύεται το σώμα, τα επίπεδα ή τους αριθμούς. Για τον Αριστοτέλη τα φυσικά σώματα έχουν όλα βάρος, επομένως ούτε τα επίπεδα ούτε οι μονάδες μπορούν να αποτελούν έσχατα συστατικά στοιχεία των σωμάτων.

Σχετικά με τις κρίσεις των αρχαίων φιλοσόφων ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι όσοι υποστηρίζουν πως το σύμπαν αποτελεί ενότητα και πως τα πάντα γεννιούνται από ένα, αναγκαστικά θα πρέπει να ισχυριστούν πως η γένεση είναι αλλοίωση και πως το γινόμενο με την κανονική έννοια του όρου υφίσταται αλλοίωση «*τῷ μὲν οὖν ἀρχαίων οἱ μὲν τὴν καλουμένην ἀπλὴν γένεσιν εἶναι φάσιν, οἱ δὲ ἕτεροι ἀλλοίωσιν καὶ γένεσιν ἀλλοίωσιν φαναι καὶ τὸ κυρίως γινόμενον ἀλλοιοῦσθαι*»⁴⁴.

Παράλληλα, ασκεί κριτική και στους φιλοσοφους Εμπεδοκλή, Αναξαγόρα και Λεύκιππο για τις εσφαλμένες θεωρίες τους. Ο Εμπεδοκλής υποστηρίζει, βέβαια, ότι τα σώματικά στοιχεία είναι τέσσερα όμως όλα μαζί τα στοιχεία συμπεριλαμβανομένων και εκείνων, που προκαλούν κίνηση είναι έξι ως προς τον αριθμό. Ο Αναξαγόρας πάλι υποστηρίζει πως είναι άπειρα, το ίδιο και ο Λεύκιππος

⁴⁴ Αριστοτέλης, *Περί Γενέσεως και Φθοράς* Α c.1 314a 5-10

και ο Δημόκριτος. Ο Αναξαγόρας θέτει ως στοιχεία τα ομοιομερή, όπως το οστό, τη σάρκα και τον μυελό και οποιοδήποτε άλλο, του οποίου το μέρος είναι συνώνυμο του όλου. Ο Δημόκριτος, όμως και ο Λεύκιππος υποστηρίζουν ότι όλα τα πράγματα αποτελούνται από αδιαίρετα σώματα και ότι αυτό είναι άπειρο κατά το πλήθος και κατά τη μορφή, ενώ τα σύνθετα διαφέρουν το ένα από το άλλο ως προς τα συστατικά τους καθώς και ως προς τη θέση και τη διάταξη των συστατικών αυτών.

Όμως, οι οπαδοί του Αναξαγόρα φαίνονται να ισχυρίζονται τα αντίθετα από τους οπαδούς του Εμπεδοκλή. Ο Εμπεδοκλής, δηλαδή, λέει πως η φωτιά, το νερό, ο αέρας και η γη είναι τέσσερα στοιχεία και περισσότερο απλά απ' ότι η σάρκα το οστό και τα άλλα ομοιομερή. Οι οπαδοί του Αναξαγόρα, όμως, υποστηρίζουν πως τα ομοιομερή είναι απλά στοιχεία, ενώ η γη, η φωτιά, το νερό και ο αέρας είναι σύνθετα, γιατί το καθένα τους αποτελεί πανσπερμία των ομοιομερών. Εκείνοι, λοιπόν, που κατασκευάζουν τα πάντα από ένα στοιχείο, πρέπει κατ' ανάγκη να πουν πως η γένεση και η φθορά αποτελεί αλλοίωση, γιατί το υποκείμενο τους παραμένει πάντα το ίδιο και ένα. Εκείνοι όμως, που κάνουν τα γένη των πραγμάτων περισσότερο από ένα, πρέπει να πουν πως η αλλοίωση διαφέρει από τη γένεση, γιατί η γένεση και η φθορά συμβαίνουν όταν τα πράγματα ενώνονται και διαλύονται, «Ὅσοι δὲ πλειωτὴν ὕλην ἐνὸς τιθεασιν, οἶον Ἐμπεδοκλῆς καὶ Ἀναξαγορᾶς καὶ Λευκιππος, τουτοῖς δὲ ἕτερον. Καίτοι Ἀναξαγορᾶς γὰρ τὴν οἰκείαν φωνὴν ἠγνοήσεν(....) Ἐναντιῶς δὲ φαίνονται λέγοντες οἱ περὶ Ἀναξαγοραν τοῖς περὶ Ἐμπεδοκλεα»⁴⁵.

Στην συνέχεια θα αναφερθούμε στις πεποιθήσεις του Πλάτωνα σχετικά με τη δημιουργία του ουρανού και της γης. Αρχικά, λοιπόν, ισχυρίζεται ότι ο κόσμος φτιάχτηκε σύμφωνα με το αιώσιο, επειδή ο κόσμος είναι ο ομορφότερος απ' όλους όσοι γεννήθηκαν και ο δημιουργός του είναι η ανώτερη από όλες τις αιτίες. Αφού, λοιπόν, φτιάχτηκε έτσι, σύμφωνα με τους λόγους μας καταλαβαίνουμε ότι φτιάχτηκε σύμφωνα με αμετάβλητο πρότυπο, που γίνεται αντιληπτό από τη λογική σκέψη. Αφού, επομένως δεχόμαστε όλα αυτά, τότε αναγκαστικά αυτός ο κόσμος πρέπει να είναι εικόνα κάποιου άλλου. «Παντι δὴ σαφὲς ὅτι πρὸς τὸ αἰδίον ὁ μὲν γὰρ κάλλιστος τῶν γεγονότων, ὁ δ' ἄριστος τῶν αἰτιῶν οὕτω δὴ γεγενημένος πρὸς τὸ λογῶ καὶ φρονήσει περιληπτον καὶ κατὰ ταῦτα ἔχον δεδημιουργηται τούτων δὲ ὑπαρχόντων αὐτῶν πάσα ἀνάγκη τονδε τὸν κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι»⁴⁶.

Επίσης, θεωρεῖ ότι ο θεός θέλοντας να κάνει όλα τα πράγματα όσο το δυνατόν πιο καλά και χωρίς ασχήμιες, πήρε ὅλη την ορατὴ ὕλη που ποτὲ δεν ησύχαζε ἀλλὰ βρισκόταν σε ἀτακτη και ἀκανόνιστη κίνηση και την ἔβαλε ἀπὸ την ἀταξία σε τάξη πιστεύοντας σε αὐτὴ σε αὐτὴ και ὅτι σε κάθε περίπτωση εἶναι καλύτερη. *Βουλευθεῖς γὰρ ὁ θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαυρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὲ πᾶν ὅσον ἦν ὀρατὸν παραλαβὼν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἄτακτος, εἰς τὰξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας ἠγησάμενος ἐκεῖνο τούτου πάντως ἀμεινον»*⁴⁷.

Αφού, λοιπόν, ο θεός σκέφτηκε καλά ο θεός κατὰλαβε πως στιδήποτε ορατό ἀπὸ τη φύση και χωρίς λογική δεν θα εἶναι ποτὲ ωραιότερο ἀπὸ κάποιο ἄλλο σύνολο με νου, ἀλλὰ και πως δεν εἶναι δυνατόν να ὑπάρξει σε κάτι νους χωρίς ψυχή. Με αὐτὴ τη σκέψη ἔβαλε το λογικὸ στην ψυχή και βάζοντας την ψυχή στο σῶμα δημιούργησε το σύμπαν, ὥστε το ἔργο του να εἶναι ἀπὸ τη φύση του το καλύτερο και το ωραιότερο. Σύμφωνα, λοιπόν, με αὐτὸ το πιθανὸ συλλογισμό πρέπει να δεχτοῦμε ὅτι ο κόσμος αὐτὸς δημιουργήθηκε ζωντανός με ψυχή και με λογική χάρις στην πρόνοια του θεοῦ. «Λογισάμενος οὖν ἠύρισκεν ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ὀρατῶν οὐδὲν ἀνόητόν του νοῦν ἔχοντας ὄλον ὄλου καλλιον ἐσεσθαι πότε ἔργον νοῦν δ' αὐτὸν χωρίς ψυχῆς ἀδύνατον

⁴⁵ Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως και φθοράς* A c.1 314a 12-25

⁴⁶ Πλάτων, *Τίμαιος* 28b 7- 29 a2

⁴⁷ Πλάτων, *Τίμαιος* 30 a2-30 a7

παραγενέσθαι τῷ διὰ δὴ τὸν λογισμὸν τονδε νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ, ψυχὴν δ' ἐν σωματι συνιστάς τὸ πᾶν συνετεκταινεται, ὅπως ὅτι κάλλιστον εἶη κατὰ φύσιν ἄριστον τὲ ἔργον ἀπειργασμενος(.....) τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἐννοῦν τὲ τῆ ἀλήθεια διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν»⁴⁸.

Ἄν το σῶμα του σύμπαντος γινόταν επίπεδο χωρίς βάθος, ἓνας μόνος μέσος ὅρος θα ἦταν ἀρκετός για να συνδέσει τον εαυτό του με ἄλλα δύο στοιχεῖα. Τωρᾶ, ὅμως, το σῶμα του σύμπαντος ἔπρεπε να εἶναι στερεό και τα στερεά δεν συνδέονται ποτέ με ἓνα μέσο ἄλλα πάντα με δύο. Για το λόγο αυτό ο θεός ἀνάμεσα στη φωτιά και το χῶμα ἔβαλε το νερό και τον αέρα με την ἴδια ἀναλογία, δηλαδή ο αέρας να ἀναλογεῖ με το νερό ὅσο η φωτιά με τον αέρα και το νερό με το χῶμα ὅσο ο αέρας με το νερό, φτιάχνοντας ἓνα κόσμο ορατό και ἀπτό. Με ἀρμονική, λοιπόν, ἀναλογία αὐτῶν των τεσσάρων στοιχείων, που εἶναι τέτοιου εἶδους δημιουργήθηκε το σῶμα του κόσμου. «*Εἰ μὲν οὖν ἐπίπεδον μὲν, βάθος δὲ μηδὲν ἔχον ἐδει γίνεσθαι τὸ τοῦ παντός σῶμα μία μεσότης ἂν ἐξήρκει τὰ τὲ μεθ' αὐτῆς συνδεῖν και ἑαυτην, νῦν δὲ στεροειδῆ γὰρ αὐτὸν προσηκεν εἶναι , τὰ δὲ στέρεα μία μὲν οὐδέποτε , δύο δὲ ἀεὶ μεσότητες συναρμοττουσιν (.....) και διὰ ταῦτα ἐκ τὲ δὴ τούτων τοιούτων και τὸν ἀριθμὸν τετταρων τὸ τοῦ κόσμου σῶμα ἐγεννηθη δι' ἀναλιγίας ὁμολόγησαν, φίλιαν τὲ ἔσχεν ἐκ τούτων»⁴⁹.*

Ὁ Πλάτωνας προσφέρει συγχρόνως μια ενδιαφέρουσα περιγραφή σχετικά με τον κόσμο. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὅτι ο θεός δημιούργησε τον κόσμο δίνοντάς του κυκλικό ἢ σφαιρικό σχῆμα. Το κέντρο του βρίσκεται σε ἴση ἀπόσταση ἀπ' ὅλα τα σημεῖα της περιφέρειας του. Το σχῆμα του εἶναι το τελειότερο ἀπὸ ὅλα τα ἄλλα και περισσότερο ὅμοιο με τον εαυτό του ἐξαιτίας του γεγονότος ὅτι το ὅμοιο εἶναι ἀπείρως ωραιότερο ἀπὸ το ἀνόμοιο. Ἐξωτερικά τον ἔκανε λείο με μεγάλη ἀκρίβεια. Ὁ κόσμος, ἄλλωστε δεν χρειάζοταν να ἔχει μάτια ἀφοῦ ἐξω ἀπὸ αὐτὸν δεν υπήρχε τίποτα ορατό. Ἐπιπλέον, δεν χρειάζοταν οὔτε ἀκοή, ἐφόσον δεν υπήρχε τίποτα που θα μπορούσε να γίνει ἀκουστό.

Γύρω ἀπὸ τον κόσμο δεν υπήρχε αέρας για να ἀναπνέει, οὔτε πάλι εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ὄργανα για να δέχεται τροφή ἢ να ἀποβάλλει αὐτή που εἶχε χωνέψει πιο πριν, ἀφοῦ τίποτα δεν μπορούσε να εἰσέλθει ἢ να ἐξέλθει ἀπὸ οποιοδήποτε μέρος του, ἄλλωστε δεν υπήρχε τίποτα. Ἦταν φτιαγμένος με τρόπο που θα μπορούσε να δίνει ο ἴδιος για τροφή στον εαυτό του ἐκεῖνο το μέρος του που φθείρεται και εἶχε φτιαχτεῖ ἀπὸ τον δημιουργό του, ὥστε ὅλες οι ἐνέργειες και τα πάθη του να προέρχονται ἀπὸ τον ἴδιο τον εαυτό του, ἀφοῦ ο δημιουργός του ἔκρινε ὅτι θα ἦταν καλύτερος ἀν εἶχε ἀυτάρκεια παρά ἀν χρειάζοταν κι ἄλλα πράγματα.

Ἐπίσης, ο θεός σκέφτηκε να μη του δώσει χέρια, γιατί δεν υπήρχε τίποτα, που θα μπορούσε να πιάσει ἢ να ἀποκρούσει, ἀλλά οὔτε και πόδια ἢ ἄλλα ὄργανα για να κινεῖται. Του ἔδωσε, βέβαια, την κατάλληλη κίνηση για το σῶμα, δηλαδή ἐκεῖνη ἀπὸ τις ἐφτά κινήσεις που ταιριάζει περισσότερο στη λογική και στη σωφροσύνη. Γι' αὐτό, λοιπόν, τον ἔκανε να κινεῖται ὁμοιόμορφα κυκλικά, στο ἴδιο σημεῖο και γύρω ἀπὸ τον εαυτό του ἀφαιρώντας τις ἄλλες ἑξὶ κινήσεις και διαμορφώνοντάς τον με τρόπο που θα ἦταν χρήσιμος. Βλέποντας ὅτι με αὐτή την περιστροφική κίνηση δεν χρειάζοταν να περπατάει τον κατασκεύασε χωρίς σκέψη και πόδια. «*Διο και σφαιροειδὲς ἐκ μέσου παντη πρὸς τὰς τελευτὰς ἴσον ἀπέχον κυκλοτερὲς αὐτὸ ἔτορνευσατο πάντων τελευτατον ὁμοιοτατον τὲ αὐτὸ ἑαυτω σχημάτων, νομισας μοριω καλλιον ὁμοιου ἀνόμοιου λείον δὲ δὴ κυκλῶ πᾶν ἐξωθεν αὐτὸ ἀπηκριβουτο πολλῶν χάριν. Ὅμμάτων τὲ γὰρ ἐπεδειτο οὐδὲν ὄρατον γάρ (.....) διο κατὰ ταῦτα ἐν τῷ αὐτῷ και ἐν ἑαυτῷ περιαγαγων αὐτὸ ἐποίησε κυκλῶ κινεῖσθαι στρεφόμενον, τὰς δὲ ἐξ' ἀπάσας*

⁴⁸ Πλάτων, *Τίμαιος* 30b1-30b8

⁴⁹ Πλάτων, *Τίμαιος* 32 a7- 32 c3

ἀφείλεν καὶ ἀπλανὲς ἀπηργάσατο ἐκείνων. Ἐπὶ δὲ τὴν περίοδον ταύτην ἀτ' οὐδὲν ποδῶν δέον ἀσκελὲς καὶ ἀποὺν αὐτὸ ἐγέννησεν »⁵⁰.

Ο θεός έβαλε συμμετρία στα πράγματα που ήταν ακατάστατα, τόσο μέσα στο καθένα όσο και ανάμεσά τους, έτσι ώστε να γίνουν κατά το δυνατόν ανάλογα και αρμονικά . Τότε κανένα από τα πράγματα δεν μετείχε, εκτός από σύμπτωση, σε αναλογίες και αρμονίες, ούτε και άξιζε να τους δοθούν οι ονομασίες, που έχουν σήμερα , δηλαδή φωτιά, νερό ή οποιαδήποτε από τα' άλλα. Τα τοποθέτησε, λοιπόν, καταρχάς σε τάξη και μετά δημιούργησε το σύμπαν που ξέρουμε σαν μοναδικό ζωντανό πλάσμα, που περιέχει μέσα του όλα τα θνητά και τα' αθάνατα όντα.

Δημιούργησε μόνος του τα θεία όντα, ενώ ανέθεσε στα πλάσματά του τη δημιουργία των θνητών. Και εκείνα μιμούμενα τον πατέρα τους πήραν από αυτόν την αρχή της αθάνατης ψυχής και γύρω τους σκάλισαν θνητό σώμα για να το χρησιμοποιεί σαν όχημα. Τοποθέτησαν, όμως, μέσα στο σώμα κι άλλο είδος ψυχής, το θνητό, που έχει φοβερά και ασυγκράτητα πάθη. Αρχικά, τις απολαύσεις, που είναι το δέλεαρ του κακού. Ύστερα τις λύπες, που διώχνουν τα αγαθά. Την απερισκεψία και τον φόβο, που είναι άφρονες σύμβουλοι και τέλος το θυμό που δύσκολα υποχωρεί και την ελπίδα, που παρασύρεται εύκολα. Με όλα αυτά, αφού τα ανακάτεψε με το παράλογο αίσθημα και τον έρωτα που τολμά τα πάντα, αναγκαστικά έφτιαξαν το θνητό γένος. « *Ὁ θεὸς ἐν ἑκάστω τὲ αὐτῷ πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς ἄλληλα συμμετρίας ἐνεποίησεν, ὅσας τὲ καὶ ὀπῆ δυντον ἦν ἀνάλογα καὶ σύμμετρα εἶναι. Τότε γὰρ οὔτε τούτων, ὅσον μὴ τύχη, τί μετειχεν, οὔτε τὸ παράπαν ὀνομασαι τῶν νῦν ὀνομαζομένων ἀξιόλογον ἦν οὐδὲν οἶον πῦρ καὶ ὕδωρ (.....) ἐλπίδα δ' εὐπαραγωγὸν αἰσθήσει δὲ ἄλογω καὶ ἐπιχειρητῆ παντὸς ἐρωτι συγκερασάμενοι ταῦτα, ἀναγκαίως τὸ θνητὸν γένος συνέθεσαν»⁵¹.*

Όλα, λοιπόν, αυτά, που έγιναν έτσι από την ανάγκη, ο δημιουργός του πιο όμορφου και του πιο καλού τα έβαλε μαζί με τα υπόλοιπα πράγματα, τότε που έφτιαχνε τον αυτάρκη και τελειότατο θεό, χρησιμοποιώντας τα σαν βοηθούς του στη δημιουργία του αγαθού που σκοπεύει να κατασκευάσει. Πρέπει, λοιπόν, να διακρίνουμε δύο είδη αιτιών, την αναγκαία και τη θεία. Τη θεία πρέπει να την αναζητήσουμε σε όλα τα πράγματα, προκειμένου να ζήσουμε όσο πιο ευτυχισμένη ζωή επιτρέπει η ανθρώπινη φύση μας. Την αναγκαία πάλι πρέπει να την αναζητούμε για χάρη της θείας με τη σκέψη ότι χωρίς αυτή είναι αδύνατο να κατανοήσουμε μόνοι μας τα θέματα, που μας απασχολούν ή να τα αποκτήσουμε ή να μετάσχουμε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο σ' αυτά. « *Ταῦτα δὴ πάντα τότε ταύτη πεφυκοτα ἐξ ἀνάγκης ὁ τοῦ κάλλιστου τὲ καὶ ἄριστου δημιουργὸς ἐν τοῖς γιγνομένοις παρελάμβανεν, ἠνίκα τὸν αὐτάρκη τὲ καὶ τὸν τελειωτατον θεὸν ἐγεννα, χρωμενος μὲν ταῖς περι ταῦτα αἰτιαὶς ὑπηρετοῦσας, τὸ δὲ εὖ τεκταινομενος ἐν πασιν τοῖς γιγνομένοις αὐτός (.....) λογιζόμενων ὡς ἄνω τούτων οὐ δυνατὰ αὐτὰ ἐκεῖνα ἐφ' οἷς σπουδαζομεν μόνον κατανοεῖν οὐδ' αὐ λαβεῖν οὐδ' ἄλλως πὼς μετασχεῖν »⁵².*

Πραγματικά, η δημιουργία του κόσμου κατά τον Πλάτωνα προήλθε από συνδυασμό της ανάγκης και της λογικής. Και επειδή ο νους κατεύθυνε την ανάγκη πείθοντας τη να κάνει όσο μπορούσε καλύτερα τα περισσότερα πλάσματά της , δημιουργήθηκε αρχικά το σύμπαν μας με αυτό τον τρόπο, μέσα δηλαδή, από την ανάγκη που υποτασσόταν στην πειθώ της λογικής. Αν, λοιπόν, θέλει κάποιος ν' αναπτύξει με ακρίβεια τον τρόπο της δημιουργίας του σύμπαντος, οφείλει να αναφέρει επίσης τη μεταβλητή αιτία, όπως υπάρχει στη φύση.

⁵⁰ Πλάτων, *Τίμαιος* 33b5- 34a7

⁵¹ Πλάτων, *Τίμαιος* 69b3-69d7

⁵² Πλάτων, *Τίμαιος* 68c1- 69a4

Πρέπει, να ερευνήσουμε σε ποια κατάσταση βρισκόταν η φωτιά, το νερό, ο αέρας και η γη πριν από τη δημιουργία του ουρανού και ποιες ήταν οι ιδιότητές τους. Μέχρι σήμερα κανείς δεν έχει ασχοληθεί με τη γένεσή τους, όλοι όμως μιλάμε σαν να ξέρουμε καλά τι είναι η φωτιά ή τα υπόλοιπα στοιχεία, τα αποκαλούμε αρχές και λέμε ότι αποτελούν τη βάση του σύμπαντος, μολονότι στην πραγματικότητα δεν αξίζει εύλογα να παρομοιάζονται ούτε με συλλαβές από έναν άνθρωπο που διαθέτει έστω και ελάχιστη λογική. « *Ἡ τουδε τοῦ κόσμου γένεσις ἐξ' ἀνάγκης τὲ καὶ νοῦ συστάσεως ἐγενήθη. Νοῦ δὲ ἀνάγκης ἄρχοντος τῷ πειθῆν αὐτὴν τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἀγειν, ταύτη κατὰ ταῦτα τὲ δι' ἀνάγκης ἠττώμενης ὑπὸ πειθοῦς ἐμφρανος οὕτω κατ' ἀρχὰς συνίστατο τοδε τὸ πᾶν. Εἴ τις οὖν ἢ γεγονεν κατὰ ταῦτα ὄντως ἐρεῖ, κεικτεον καὶ τὸ τῆς πλανώμενης εἶδος αἰτίας, ἢ φερεῖν πεφυκεν ὧδε οὖν πάλιν ἀναχωρητεον, καὶ λαβουσιν αὐτῶν τούτων προσήκουσαν ἕτερα ἀρχὴν αὐθις αὖ, καθάπερ περὶ τῶν τότε νῦν (.....) προσῆκον αὐτοῖς οὐδ' ἄ ὡς ἐν συλλάβῃς εἶδεσιν μόνον εἰκοτως ὑπὸ του καὶ βραχὺ φρονοῦντος ἀπεικασθῆναι*»⁵³.

Το σύμπαν σφίγγει μέσα του όλα τα είδη που έχει δημιουργήσει εξαιτίας της περιφοράς του που είναι κυκλικά και δεν αφήνει τον παραμικρό κενό χώρο. Γι' αυτό η φωτιά διεισδύει πρώτη σε όλα τα πράγματα και στη συνέχεια ο αέρας που είναι από τη φύση δεύτερος σε λεπτότητα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα υπόλοιπα στοιχεία. Όσα έγιναν από μεγάλα μέρη έχουν μεγαλύτερα κενά στην κατασκευή τους, ενώ όσα έγιναν από μικρά αφήνουν ελάχιστα κενά. Έτσι, η συμπύκνωση σπρώχνει τα μικρά στα κενά των μεγάλων. Όταν γίνει αυτό τα μικρά σώματα χωρίζουν τα μεγάλα, τα οποία συμπίεζον τα μικρά και όλα μαζί μετακινούνται πάνω κάτω στις θέσεις τους. Επειδή, όταν οτιδήποτε μεταβάλει το μέγεθός του, μεταβάλει επίσης τη θέση του μέσα στον χώρο. Για το λόγο αυτό και με αυτό τον τρόπο η γένεση της ανομοιομορφίας, που διατηρείται πάντα, προκαλεί την αιώνια κίνηση αυτών των στοιχείων, η οποία δεν σταματάει και δεν πρόκειται να σταματήσει ποτέ. «*Ἡ τοῦ παντός περίοδος, ἐπειδὴ ἐν συμπεριελαβεν τὰ γένη, κυκλωτερῆς οὔσα καὶ πρὸς αὐτὴν πεφυκνυια βουλευσθαι συμμέναι, σφίγγει πάντα καὶ κενὴν χώραν οὐδεμίαν ἐα λειπεσθαι διο δὴ πῦρ μὲν εἰς ἀπάντα διεληλυθε μάλιστα ἀήρ δὲ δεύτερον, ὡς λεπτοτητι δεύτερον ἔφεν, καὶ ταλλα ταύτη. Τὰ γὰρ ἐκ μέγιστων μερῶν γεγονότα μέγιστην κενότητα ἐν τῇ συστασει παραλελοιπω, τὰ δὲ σμικροτατα ἐλάχιστην ἢ δὲ τῆς πιλήσεως σύνοδος τὰ σμικρα εἰς τὰ τῶν μεγάλων (.....) δὴ διὰ ταῦτα τὲ ἢ τῆς ἀνωμαλοτητας διασωζόμενη γένεσις ἀεὶ τὴν ἀεὶ κίνησιν τούτων οὔσαν ἐσομενην τὲ ἐνδελεχῶς παρέχεται*»⁵⁴.

Για τον Πλάτωνα η γη που μας θρέφει και είναι τυλιγμένη γύρω από τον άξονα που διασχίζει το σύμπαν από τη μια μέχρι την άλλα άκρη, ο θεός την κατέστησε φρουρό της ημέρας και της νύχτας, ως την πρώτη και μεγαλύτερη από όλους τους θεούς, που δημιουργήθηκαν στον ουρανό. «*Γην δε τροφον μεν ημετεραν, ελλομένην δε την περι την δια παντος πολον τεταμενον, φυλακα και δημιουργον νυκτος τε και ημερας εμηχανησατο, πρωτην και πρεσβυτατην θεων οσοι εντος ουρανου γεγονασιν*»⁵⁵.

Ο Πλωτίνος αναφέρει «*Καὶ ἡ ἀλήθεια δὲ οὐ συμφωνία πρὸς ἄλλο ἐκεῖ, ἀλλ' αὐτοῦ ἐκάστου οὔπερ ἀλήθεια. Δεῖ δὴ τὸ πᾶν τοῦτο τὸ ἀληθινόν, εἴπερ ἐσται πᾶν ὄντως, μὴ μόνον εἶναι πᾶν ἢ ἐστὶ τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ τὸ πᾶν ἔχειν οὔτως ὡς μηδενὶ ἐλλείπεν. Εἴ τοῦτο, οὐδ' ἐσται τί αὐτῷ εἰ γὰρ ἐσται, ἐλλείπον ἦν τουτω οὐκ ἄρα ἦν πᾶν. Παρὰ φύσιν δὲ τί ἂν αὐτῷ γενοιτο; Πάσχει γὰρ οὐδέν. Εἴ οὖν μηδὲν αὐτῷ γενοιτο, οὐδὲ μέλλει οὐδὲ ἐσται οὐδ' ἐγένετο (.....) μεχριπερ ἂν εἰς ἔσχατον ἡκη τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ μηκετ' ἐστὶ τοῦτο δὴ τὸ «ἐστίν» εἶναι, καί, εἴ τις τοῦτο παρελοιτο, ἡλαττωσθαι ὁ βίος, ὥστε καὶ τὸ*

⁵³ Πλάτων, *Τίμαιος* 48 a1-48 c2

⁵⁴ Πλάτων, *Τίμαιος* 58a5-58 c4

⁵⁵ Πλάτων, *Τίμαιος* 40c1-40c4

είναι»⁵⁶. Και στον κόσμο η αλήθεια δεν αποτελεί συμφωνία προς κάτι άλλο, αλλά ανήκει στο κάθε πράγμα του οποίου αποτελεί αλήθεια. Αυτό, λοιπόν, το αληθινό όλο, αν πρόκειται πραγματικά για όλο, πρέπει να μην είναι όλο με την έννοια ότι είναι τα πάντα, αλλά πρέπει να έχει την ολότητά του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην είναι σε τίποτα ελλιπές. Αν ισχύει αυτό δεν υπάρχει αυτό που θα είναι γι' αυτό, γιατί αν κάτι θα είναι, θα ήταν ήδη ελλιπές ως προς αυτό. Επομένως δεν θα ήταν όλο. Τι όμως, μπορεί να του συμβεί αντίθετα προς τη φύση του; Γιατί δεν υφίσταται κανένα πάθημα. Αν, λοιπόν, τίποτα δεν θα μπορούσε να συμβεί σε αυτό, το ον δεν μετατίθεται καθόλου και ούτε θα υπάρξει στο μέλλον ούτε υπήρξε στο παρελθόν.

Στα πράγματα που υπόκεινται σε γένεση αν αφαιρέσεις το «θα είναι» δεδομένου ότι αποκτούν την ύπαρξη διαρκώς διαρκώς, αυτά θα πάνουν αμέσως να υπάρχουν σ' αυτά όμως που δεν είναι τέτοιου είδους αν προσθέσεις το «θα είναι» θα εκπέσουν από την έδρα του Είναι, γιατί προφανώς το Είναι δεν ήταν σύμφυτό τους, αν η γένεσή τους τοποθετείται στη μετάθεση, αν έχουν ήδη γίνει ή πρόκειται να γίνουν ύστερα. Πράγματι, η ουσία των όντων, που υπόκεινται σε γένεση μοιάζει να είναι το Είναι τους από την αρχή της γένεσής τους, μέχρι να φτάσουν στο τέλος του χρόνου τους, όπου πια δεν θα υπάρχουν. Αυτό είναι το ότι αυτά «είναι» και αν κάποιος το αναιρούσε θα ελαττωνόταν ή ζωή τους και συνεπώς και το Είναι τους.

---

⁵⁶ Πλωτίνος, Εννεάς Τρίτη, *Περί αιώνας και χρόνου* c.4,12-28

2 β. Η δημιουργία του Φωτός

Το πρώτο που δημιουργεί ο Θεός μέσω της φωνής του είναι το φως «Και ειπεν ο Θεός γενηθητω φως και εγενετο φως» (Γεν. 1,3) κατά την πρώτη ημέρα της δημιουργίας. Η δημιουργία του φωτός λαμπρύνει και φαιδρύνει τον ουρανό, τη γη και τον αιθέρα. Η φύση του φωτός είναι λεπτή και διαφανής, ώστε ο χρόνος δεν στέκεται εμπόδιο στη διέλευσή του. «*Τοιαύτη γάρ αὐτοῦ ἡ φύσις, λεπτή καὶ διαφανῆς, ὥστε μηδεμιᾶς παρατάσεως χρονικῆς προδεδισθαι τὸ φῶς δι' αὐτοῦ πορευόμενον*»⁵⁷, ὅπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μέγας Βασίλειος.

Το φως διαχωρίστηκε από το σκότος γεγονός, που σημαίνει ότι η φύση τους είναι σύμφωνα με τον Βασίλειο «αμικτος» και «κατ' εναντιωσιν αντικειμενικη»⁵⁸. Το φως που περιγράφει σε αυτό το σημείο δεν είναι το ηλιακό, επειδή σύμφωνα με την αφήγηση της Γενέσεως το φως δημιουργείται κατά τη διάρκεια της τέταρτης ημέρας. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα πρωτόγονο φως.

Την τέταρτη ημέρα έχουμε τη δημιουργία του ήλιου και των υπολοίπων αστεριών (Γεν 1,14). Ο Ιεράρχης στην έκτη ομιλία της Εξαήμερου αντιμετωπίζει το πρόβλημα με την εξής επιστημονική ερμηνεία : «*Ἔστι δὲ οὐδὲν μαχόμενον τοῦτο τοῖς περὶ φωτὸς εἰρημενοῖς. Τότε μὲν γὰρ αὐτῆ τοῦ φωτὸς ἡ φύσις παρηχθη νῦν δὲ τὸ ἡλιακὸν τοῦτο σῶμα ὄχημα τῷ πρωτογόνῳ ἐκείνῳ φωτὶ κατεσκευασται*»

. Διακρίνει, δηλαδή, τη φύση του φωτός από το σκοτεινό σώμα δηλαδή τον ήλιο, πολλούς αιώνες πριν η επιστήμη της Φυσικής ανακαλύψει το φωτόνιο και πολύ πριν από τη διατύπωση της θεωρίας που τελικά επικράτησε σχετικά με τις φάσεις της δημιουργίας του σύμπαντος. Η συγκεκριμένη θεωρία κάνει διάκριση μεταξύ της περιόδου της ακτινοβολίας, η οποία άρχισε το δέκατο δευτερόλεπτο της δημιουργίας και έφτασε μέχρι του εκατομμυριαστού έτους αυτής⁵⁹ και της περιόδου της ύλης κατά την οποία δημιουργήθηκε ο ήλιο, η σελήνη και όλα τα άλλα⁶⁰.

Η επιστήμη σήμερα δέχεται την παρουσία του φωτός και συγκεκριμένα της ακτινοβολίας , χωρίς να έχουμε φωτεινούς αστέρες. Πρόκειται κάτι παρόμοιο με το πολικό σέλας, που παρουσιάζεται κατά περιόδους σε ποικίλα γεωγραφικά πλάτη και κυρίως στις βόρειες ή στις νότιες πολικές περιοχές. Το φαινόμενο οφείλεται στην είσοδο ηλεκτρικώς φορτισμένων σωματιδίων στην ανώτερη ατμόσφαιρα, στην οποία προκαλούν ηλεκτρομαγνητικά φαινόμενα⁶¹.

Η εναλλαγή φωτός και σκότους ορίζει τα χρονικά διαστήματα, αρχικά της ημέρας και στη συνέχεια της εβδομάδας, του έτους και τέλος του αιώνα. Τα σύγχρονα αστρονομικά δεδομένα υπολογίζουν την ηλικία της γης στα 4,6 δισεκατομμύρια χρόνια. Χρειάστηκαν περίπου 1000 εκατομμύρια χρόνια πριν αναπτυχθούν οι πρώτοι πρωτόγονοι βακτηριακοί οργανισμοί . Στη διάρκεια της απέραντης αυτής περιόδου του Κρυπτοζωικού Μεγααιώνα ο φλοιός της γης ήταν πολύ ευμετάβλητος και υφίστατο ισχυρή επίδραση από την κοσμική ακτινοβολία και την πτώση των μετεωρητών⁶². Οι ηφαιστειακές εκρήξεις και η έντονη δραστηριότητα των ηφαιστειών σε συνδυασμό με την έντονη θανατηφόρα υπεριώδη ακτινοβολία και την έλλειψη ελεύθερου οξυγόνου δεν δημιουργούσαν κανένα περιθώριο για τη διατήρηση της ζωής.

⁵⁷ *Εξαήμερος*, Β7, SC26, 170

⁵⁸ *Εξαήμερος*, Β7, SC26, 176

⁵⁹ Δερμιτζάκης Μ., Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου (Αθήνα: Αρμός,2007) 65

⁶⁰ Οικονόμου Η., *Σύγχρονος Αστροφυσική και Γένεσις* (Αθήνα:χχχ, 1973),20-21

⁶¹ Abraham L. (2005), *archive.org/abs/astro-ph/0603360*

⁶² Δερμιτζάκης Μ., Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου (Αθήνα: Αρμός,2007) 71

Ήταν, λοιπόν, η γη τότε ακατασκεύαστος. Οι πρώτες μορφές απολιθωμάτων βακτηριδίων ζούσαν χωρίς οξυγόνο και εντοπίστηκαν σε στρωματολίθους της Δυτικής Αυστραλίας και τα ίχνη τους είναι ηλικίας 3,7 δισεκατομμυρίων χρόνων. Η ξαφνική μαζική οξειδωση, που πραγματοποιήθηκε σε όλο τον πλανήτη γη πριν από 3,2 δισεκατομμύρια χρόνια πιθανόν να προκάλεσε την εμφάνιση οξυγόνου, η οποία επηρέασε το περιβάλλον.⁶³ Με την επίδραση των υπεριώδων ακτίνων τα μόρια του O₂ μετατράπηκαν σε όζον. Το στρώμα του όζοντος. Το οποίο δημιουργήθηκε στην εξωτερική ατμόσφαιρα φιλτράριζε τις προσπίπτουσες υπεριώδεις ηλιακές ακτίνες.

Με τη σημείωση του Μ. Βασιλείου στη δημιουργία *«καν ημέραν ειπης, καν αιωνα, την αυτην ορας εννοιαν»*⁶⁴. Έτσι, ο Βασίλειος ορίζει την ημέρα ως χρόνο στη διάρκεια του οποίου, όπως ισχυρίζεται ο ήλιος διέρχεται το ημισφαίριο του ουρανού, το οποίο βρίσκεται πάνω από τη γη. *«μέτρον εν ω τω υπερ γην ημισφαιρίω ο ήλιος διατρίβει»*⁶⁵. Ο συγγραφέας δεν προσπαθεί να χρονολογήσει την ηλικία της γη, επειδή γνωρίζει ότι ξεφεύγει από τους σκοπούς των ομιλιών του *«Περί Γενέσεως»*. Έτσι, υποστηρίζει ότι είτε ομιλεί κάποιος για ημέρα είτε για αιώνα, εκφράζει ουσιστικά την ίδια έννοια.

Επιπλέον, πρέπει να αναφέρουμε ότι δεν προσπάθησε να κάνει ότι και ο αρχιεπίσκοπος της Ιρλανδία James Ussher το 1658, που καθόρισε ως χρονιά δημιουργίας της γης το 404 πχ, όπως ισχυριζόταν με βάση τη Βιβλική χρονολόγηση. Σύμφωνα με την επιστήμη της αστροφυσικής μόνο ο χρόνος από την έναρξη της δημιουργίας ανέρχεται σε ένα εκατομμύρια έτη⁶⁶. Αντίθετα, στην επιστήμη της γεωλογίας, προκειμένου να υλοποιηθεί μια τάξιθέτηση των σκέψεών μας και των ερευνητικών αποτελεσμάτων υπήρξε η ανάγκη κατάρτισης μιας χρονικής κλίμακας, στην οποία ο χρόνος δημιουργίας μιας λοθοστρωματογραφικής ενότητας μπορεί να συσχετισθεί με άλλες. Η χρονολόγηση της γης διακρίνεται σε δύο Μεγααιώνες του Κρυπτοζωϊκού και του Φανεροζωϊκού. Οι δύο αυτοί Μεγααιώνες διακρίνονται σε έξι αιώνες που ανταποκρίνονται σχεδόν στις έξι ημέρες της Γενέσεως.

Έτσι, οι έξι αιώνες στους οποίους διαρθρώνεται η ηλικία της γης είναι ο Καταρχαιοζωϊκός (με τα αερόβια βακτήρια), ο Αρχαιοζωϊκός (με την αερόβια πρωτοσύνθεση), ο Πρωτοζωϊκός (με τα πρώτα μικροσκοπικά φύκια και τη δημιουργία της ζώνης του όζοντος), ο Παλαιοζωϊκός (με τους πρώτους ιχθείς και μετά τα ερπετά), ο Μεσοζωϊκός (με τα θηλαστικά) και τέλος ο Καινοζωϊκός (με τα Πρωτεύοντα)⁶⁷. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι οι έξι αιώνες της ηλικίας της γης αντιπροσωπεύουν τις ημέρες της Δημιουργίας και συμπίπτουν με τις έξι ημέρες της Γενέσεως, όπου μπορεί και εδώ να αναζητηθεί η θεϊκή έμπνευση της Δημιουργίας.

Σημαντικές, ωστόσο, είναι και οι πληροφορίες τις οποίες μας παραθέτει και ο Αριστοτέλης. Αρχικά, λοιπόν, αναφέρει ότι την ουσία του ουρανού και των άστρων οι άνθρωποι την ονομάζουν αιθέρα, όχι επειδή είναι διάπυρη και φλέγεται, όπως ορισμένοι πιστεύουν και οι οποίοι κάνουν λάθος ως προς τη λειτουργία της, η οποία διαφέρει τελείως από αυτή του πυρός, αλλά εξαιτίας της συνεχούς κυκλικής κίνησής της. Στην πραγματικότητα συνιστά ένα στοιχείο διαφορετικό από τα άλλα τέσσερα και είναι η σύστασή του καθαρή και θεϊκή. *«Ούρανοῦ δὲ καὶ ἄστρον οὐσίαν μὲν αἰθέρα καλουμέν, οὐχ, ὡς τινές, διὰ τὸ αἰεὶ θεῖν κυκλοφοροῦμενον, στοιχεῖον οὐσαν ἕτερον τῶν τετταρων, ἀκηρατον τὲ καὶ θεῖον»*⁶⁸.

⁶³ Abraham L. (2005), archive.org/abs/astro-ph/0603360

⁶⁴ *Εξαήμερος*, Β8, SC26, 184

⁶⁵ *Εξαήμερος*, ΣΤ8, SC26, 368

⁶⁶ Οικονόμου Η., *Σύγχρονος Αστροφυσική και Γένεσις* (Αθήνα: χχχ, 1973) 22

⁶⁷ Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός, 2007) 71

⁶⁸ Αριστοτέλης, *Περί Κόσμου* c.2 392a 6-9

Επιπλέον οι αστέρες που βρίσκονται μέσα στον χώρο αυτό και οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως απλανείς έχουν ως χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι περιστρέφονται μαζί με το σύνολο του ουρανού, διατηρώντας πάντοτε την ίδια θέση. Στο μέσον τους υφίσταται ο ονομαζόμενος ζωδιακός κύκλος, ο οποίος βρίσκεται σε πλάγια θέση ανάμεσα στους τροπικούς και είναι χωρισμένος στις δώδεκα περιοχές των ζωδίων. Οι άλλοι αστέρες και οι πλανήτες είναι από τη φύση τους έτσι, ώστε να κινούνται με διαφορετική ταχύτητα απ' ότι οι απλανείς αλλά μεταξύ τους. Ο καθένας σε διαφορετική κυκλική τροχιά, ώστε ένας από αυτούς να βρίσκεται κοντά στη γη και άλλος ψηλά στον ουρανό. Το πλήθος των απλανών αστερών είναι άγνωστο στους ανθρώπους, παρότι κινούνται σε μια μόνο επιφάνεια, αυτή του σύμπαντος ουρανού.

Η ομάδα των πλανητών χωρίζεται σε επτά μέρη, τοποθετημένα σε ισάριθμους συνεχόμενους κύκλους, με τέτοιο τρόπο, ώστε ο ψηλότερος να είναι πάντοτε μεγαλύτερος από τον χαμηλότερο. Και οι επτά εμπεριέχονται ο ένας στον άλλο, αλλά όλοι τους βρίσκονται μέσα στη σφαίρα των απλανών. «*Τῶν γὰρ μὴν ἐμπεριεχόμενων ἄστρον τὰ μὲν ἀπλανῆ τῶν συμπαντι οὐρανῶ συμπεριστρέφεται, τὰς αὐτὰς ἔχοντα ἔδρα, ὧν μέσος ὁ ζωοφόρος καλούμενος κύκλος ἐγκάρσιος διὰ τῶν τροπικῶν διεζωσται, κατὰ μέρη διηρημένος εἰς δώδεκα ζώδια χωρᾶς, τὰ δέ, πλανήτα ὄντά, οὔτε τοῖς προτεροῖς ὁμοταχῶς κινεῖσθαι πεφυκεν οὔτε ἀλλήλοις, ἀλλ' ἐν ἑτέροις καὶ ἑτέροις κυκλοῖς, ὥστε αὐτῶν τὸ μὲν προσγειότερον εἶναι, τὸ δὲ ἀνώτερον. Τὸ μὲν οὖν τῶν ἀπλανῶν πλήθος (.....) ἀεὶ τὸν ἀνωτέρω μείζω του ὑποκάτω εἶναι, τοὺς τὲ ἐπὶ ἐν ἀλλήλοις ἐμπεριεχεσθαι, παντὸς γὰρ μὴν ὑπὸ τῆς τῶν ἀπλανῶν σφαίρας περιειληφθαι*»⁶⁹.

Επιπλέον, θέση συνεχόμενη προς τη γη κρατάει πάντοτε ο ονομαζόμενος κύκλος του Φαίνοντος ή του Κρόνου, ύστερα έπονται κατά σειρά ο κύκλος του Φαέθοντος ή του Διός, κατόπιν ο Πυρόεις, μετά ο λεγόμενος του Ηρακλή ή του Άρη, ο Στίλβων, τον οποίο μερικοί θεωρούν αφιερωμένο στην Αφροδίτη και άλλοι στην Ήρα. Στην συνέχεια έρχεται ο κύκλος του ήλιου και τελευταίος της σελήνης. Οι κύκλοι αυτοί φτάνουν μέχρι τα όρια του αιθέρα, ο οποίος περιέχει τα θεϊκά σώματα, καθώς και τις τακτοποιημένες κινήσεις τους. Μετά την αιθέρια και τη θεϊκή φύση, διευθετημένη με σταθερή αξία και επίσης αμετάβλητη, αναλλοίωτη και απαθή έρχεται συνεχόμενη αυτή που είναι παθητική και μεταβλητή και με ένα λόγο φθαρτή και αλλοιώσιμη. «*Συνέχη δὲ ἔχει ἀεὶ τὴν θεσην ταύτη ὁ τοῦ Φαίνοντος ἅμα καὶ Κρόνου καλούμενος κύκλος, ἐφεξῆς δὲ τοῦ Φαέθοντος καὶ Διὸς λεγόμενος, εἶθ' ὁ Πυρόεις, Ἡρακλεους τὲ καὶ Ἄρεος προσαγορευόμενος, ἐξῆς δὲ ὁ Στίλβων ὃν ἱερὸν Ἑρμοῦ καλοῦσιν ἔνιοι, τινὲς δὲ Ἀπόλλωνος μεθ' ὃν ὁ τοῦ Φωσφόρον, ὃν Ἀφροδίτης, οἱ δὲ Ἡρας προσαγορευουσιν, εἶτα ὁ ἡλίου καὶ τελευταῖος ὁ τῆς σελήνης, μέχρις ἧς ὀρίζεται ὁ αἰθήρ, τὰ τὲ θεῖα ἐμπεριέχων σώματα καὶ τὴν τῆς κινήσεως τάξιν (.....) συνέχης ἐστὶν ἢ δι' ὅλων παθητῆ τὲ καὶ τρεπτῆ, καί, τὸ σύμπαν εἶπεν, φθαρτῆ τὲ καὶ ἐπικηρός*».⁷⁰

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις του Πλωτίνου σχετικά με το πλανητικό σύστημα. Αρχικά, διατυπώνει την πεποίθηση ότι του ενός πλανήτη του αρέσει η ημέρα και για αυτό καθίσταται αγαθός, επειδή επηρεάζεται από την θερμότητα, ενώ του άλλου του αρέσει η νύχτα εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι διάπυρος. Φέρονται, δηλαδή, σαν να μην έχουν αυτοί πάντοτε ημέρα, δηλαδή φως ή σαν ο τελευταίος να σκεπάζεται από τη νύχτα, ενώ βρίσκεται σε σημείο υψηλότερο από τη σκιά της γης.

Τώρα, όσον αφορά με την υπόθεση ότι η σελήνη συνοδεύεται από κάποιον άλλο πλανήτη, όταν είναι ολόγιομη, είναι αγαθή, αλλά όταν «αδειάζει» καθίσταται κακή

⁶⁹ Αριστοτέλης, *Περί Κόσμου* c.2 392a 10-24

⁷⁰ Αριστοτέλης, *Περί Κόσμου* c.2 392a 24-35

θα ίσχυε το αντίθετο εφόσον θα έπρεπε να θεωρήσουμε πιθανό κάτι τέτοιο. Όταν, δηλαδή, σε σχέση με εμάς είναι γεμάτη, για τον πλανήτη που βρίσκεται πάνω από αυτή στο άλλο ημισφαίριο θα είναι αφώτιστη, ενώ όταν για εμάς αδειάζει για εκείνον θα είναι ολόφωτη. Συνεπώς, όταν αδειάζει, θα έπρεπε να προκαλεί τα αντίθετα αποτελέσματα, αφού προς τον πλανήτη εκείνον κοιτάζει γεμάτη φως. Όσο για την ίδια σε όποια κατάσταση και αν βρίσκεται δεν θα συνεπάγεται κάποια διαφορά, αφού θα φωτίζεται πάντοτε η μισή, ίσως όμως για τον πλανήτη να διαφέρει, αφού θα θερμαίνεται. Όμως, αυτό θα συμβαίνει όταν η σελήνη θα είναι αφώτιστη σε σχέση μ' εμάς. Όταν είναι καλή σε σχέση με τον πλανήτη αφώτιστη ουσιαστικά, θα είναι σε σχέση μ' αυτόν ολόγιομη. *«Καὶ τονδε μὲν χαίρει τῆ ἡμέρα καὶ ἀγαθὸν γινεσθαι θερμαινόμενον, τουδε δὲ τῆ νυκτι χαιρὲν πυρωδὴ ὄντά, ὡσπερ οὐκ ἀεὶ ἡμέρας αὐτοῖς οὐσης, λέγω δὲ φωτός, ἢ τοῦ ἕτερου καταλαμβανομένου ὑπὸ νυκτὸς πολὺ ὑπεράνω τῆς σκιᾶς τῆς γῆς ὄντος. Τὸ δὲ τὴν σελήνην πλησιφωτον μὲν οὔσα ἀγαθὴν εἶναι τωδε συνερχόμενην, λείπουσαν δὲ κακὴν, ἀνάπαλιν, εἶπερ δοτεον (.....) Ἀλλὰ θερμαινοῖτο ἂν εἰ ἀφώτιστος πρὸς ἡμᾶς ἢ σελήνη εἴη πρὸς δὲ τὸν ἕτερον ἀγαθὴ οὔσα ἐν τῷ ἀφωτιστῷ πλήρης ἐστὶ πρὸς αὐτόν. Ταῦτα οὖν πῶς οὐ σημεία ἐξ ἀναλογίας εἴη ἄν»⁷¹.*

Παράλληλα, πρέπει να δεχτούμε στην παρούσα φάση ότι τα άστρα μπορούν να προσφέρουν σημασίες, οι ενέργειες τους, όμως, δεν έχουν καθολικό χαρακτήρα ούτε προέρχονται από το σύνολό τους, αλλά συνδέονται με τις εντός του σύμπαντος εκδηλώσεις και σε σχέση με αυτό που τους απομένει. Η ψυχή πρέπει να παραδεχτούμε και προτού φτάσει στο γίνεσθαι, φέρνει ερχόμενη κάτι δικό της, γιατί δεν θα έφτανε στο σώμα αν δεν είχε κάποιο μεγάλο παθητικό στοιχείο. Πρέπει, να δεχτούμε τέλος, ότι η περιφορά των πλανητών εκδηλώνει τη δράση της με το να συνεργάζεται και να συμπληρώνει με τη δική της δύναμη αυτά που πρέπει να επιτελέσει το σύμπαν. Σε αυτή τη διαδικασία το κάθε ουράνιο σώμα έχει λάβει τη θέση μέρους. *«Εἰ δ' οὕτω, τὰς σημασίας καὶ νῦν δοτεον τὰς δὲ ποιήσεις οὐ πάντως οὐδὲ τοῖς ὅλοις αὐτῶν, ἀλλὰ ὅσα τοῦ παντὸς πάθη, καὶ ὅσον τὸ λοιπὸν αὐτῶν. Καὶ ψυχὴ μὲν καὶ πρὶν ἔλθειν εἰς γένεσιν δοτεον ἠκεῖν τί φερουση παρ' αὐτῆς. Οὐ γὰρ ἂν ἔλθοι εἰς σῶμα μὴ μέγα τί παθητικὸν ἔχουσα (.....) καὶ ἀποπληροῦσα παρ' αὐτῆς, ἃ δεῖ τελειν τὸ πᾶν, ἐκάστου τῶν ἐν αὐτῇ τάξιν μερῶν λαβοντος»⁷²*

Άλλη, αναφορά του Πλωτίνου σχετικά με τη σελήνη έγκείται στο ότι όταν, είναι αφώτιστη η όψη της σελήνης προς το διάπυρο άστρο θεωρείται καλή ως προς εμάς, γιατί η δύναμη του άστρου εξισορροπεί αυτό που είναι περισσότερο πύρινο απ' ότι χρειάζεται. *«Τῆ δὲ πρὸς ἡμᾶς τῆς σελήνης ἀφώτιστόν ἐστὶ πρὸς τὰ ἐπὶ γῆς, οὐ τὸ ἄνω λύπει. Οὐκ ἐπικουροντος δὲ ἐκείνου τῷ πόρρω χειρὸν εἶναι δοκεῖ ὅταν δὲ πλήρης ἢ, ἄρκει τῷ κάτω, καὶ ἐκεῖνος πορρωθεν ἢ. Πρὸς δὲ τὸν πυρωδὴ ἀφώτιστος οὔσα πρὸς ἡμᾶς ἐδοξεν εἶναι ἀγαθὰ αὐταρκεῖ γὰρ τὸ ἐκείνου πυρωδεστερου ἢ πρὸς ἐκείνου ὄντος»⁷³.*

Επίσης, αναφέρει ότι η επίδραση που υφίστανται οι άνθρωποι από αυτά τα ζωντανά πλάσματα (ουράνια σώματα) με τα οποία δεν έχουμε επικοινωνία είναι κάτι που απλά συμβαίνει και δεν σχετίζεται με την κυρίαρχη ενέργειά τους. Ακόμα, όμως, και αν όπως συμβαίνει με τα πουλιά μας φανερώνουν κάποιους οιωνούς, το γεγονός αυτό δεν έχει να κάνει κατ' ουσίαν με εμάς. *«Βίος γὰρ ἐκαστῷ ἐφ' αὐτοῦ, ἐκαστῷ καὶ ἐν ἐνέργεια τὸ εἶ τὸ δὲ οὐ πρὸς ἡμᾶς (.....) οὐ προηγούμενον οὐδὲ ὄλως τὸ ἔργον πρὸς ἡμᾶς, εἰ ὡσπερ ὄρνισι κατὰ συμβεβηκὸς τὸ σημαινειν»⁷⁴.*

⁷¹ Πλωτίνος, *Εννεάς Δευτέρα, Περί του ει ποιει τα αστρα* c.5, 6-10

⁷² Πλωτίνος, *Εννεάς Δευτέρα, Περί του ει ποιει τα αστρα* c. 10-11

⁷³ Πλωτίνος, *Εννεάς Δευτέρα, Περί του ει ποιει τα αστρα* c.12 ,11-18

⁷⁴ Πλωτίνος, *Εννεάς Δευτέρα, Περί του ει ποιει τα αστρα* c.3, 24-28

Ο Πλάτωνας αναφερόμενος στα ουράνια σώματα αναφέρεται αρχικά στην έννοια του χρόνου. Ο θεός δημιούργησε την εικόνα της σταθερής αιωνιότητας, η οποία κινείται σύμφωνα με τους νόμους των αριθμών, Αυτό, που βέβαια ονομάζουμε χρόνο και ταυτόχρονα δημιούργησε τις ημέρες, τις νύχτες, τους μήνες και τα χρόνια, που δεν υπήρχαν πριν δημιουργηθεί ο ουρανός. Όλα αυτά είναι μέρη του χρόνου. Το μέλλον και το παρελθόν συνιστούν, επίσης, μορφές του χρόνου που εμείς χωρίς να το καταλαβαίνουμε εσφαλμένα αποδίδουμε στην ουσία, αφού δεχόμαστε ότι αυτή υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει. Θα πρέπει να αναφερόμαστε μόνο στη γένεση, η οποία συντελείται μέσα σε συγκεκριμένα χρονικά όρια.

Οι έννοιες του υπήρχε και θα υπάρχει αποτελούν απλές κινήσεις, ενώ η αμετάβλητη ουσία τους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παλαιότερη ή νεότερη με το πέρασμα του χρόνου, γιατί δεν υφίστανται οι εκφράσεις γεννιέται, έχει γεννηθεί ή θα έχει γεννηθεί. Ούτε, επίσης, μπορεί να υφίσταται το παραμικρό απ' όσα συμβαίνουν στα πράγματα, τα οποία γίνονται αντιληπτά με τις αισθήσεις αφού όλα αποτελούν μορφές του χρόνου που μιμείται την αιωνιότητα και περιστρέφεται σταθερά σύμφωνα με τους νόμους των αριθμών.

Ακόμα, σύμφωνα με τον Πλάτωνα αποτελεί λάθος να αναφερόμαστε με τέτοιο τρόπο, δηλαδή ότι το γεγονός είναι γεγονός, ότι γίνεται αυτό που γίνεται, ότι θα γίνει κάτι που πρόκειται να γίνει και ότι το ανύπαρκτο είναι υπαρκτό. *«Και διακοσμῶν ἅμα οὐρανὸν ποίει μένοντος αἰῶνος ἐν ἑνὶ κατ' ἀριθμὸν ἰουσα αἰῶνιον εἰκόνα τοῦτον ὃν δὲ χρόνον ὠνομακαμεν ἡμέρας γὰρ καὶ νυκτὸς καὶ μηνῶς καὶ ἐνιαυτοῦς οὐκ ὄντας πρὶν οὐρανὸν γενέσθαι, τότε ἅμα ἐκείνω συνισταμενῶ τὴν γένεσιν αὐτῶν μηχαναται. Ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου (.....) ἔτι τὸ γνησοενον εἶναι γνησομενον καὶ τὸ μὴ ὄν εἶναι, ὧν οὐδὲν ἀκριβὲς λέγομεν, περὶ μὲν οὖν τούτων ταχ' ἂν οὐκ εἴη καιρὸς πρέπων ἐν τῷ παροντι διακριβολογείσθαι»⁷⁵.*

Υστερα, από την συγκεκριμένη αναφορά στο χρόνο αναφέρεται στη σχέση του με το πλανητικό σύστημα. Ο χρόνος, λοιπόν, αφού γεννήθηκε μαζί με τον ουρανό και θα χαθούν, εφόσον επέλθει κάποτε κάποια καταστροφή τους, μαζί, εφόσον δημιουργήθηκαν ταυτόχρονα και σύμφωνα με το πρότυπο της αμετάβλητης ουσίας, ώστε να της μοιάζει όσο το δυνατόν περισσότερο. Το πρότυπο υπάρχει στην αιωνιότητα, ενώ ο χρόνος από το άλλο μέρος υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει. Επομένως, ως συνέπεια αυτής της λογικής και των σχεδίων του θεού, όσον αφορά τη γένεση του χρόνου, δημιουργήθηκε ο ήλιος, το φεγγάρι και άλλα πέντε άστρα, τα οποία ονομάζονται πλανήτες. Έτσι, ώστε να προσδιοριστούν και να διατηρηθούν οι αριθμοί του χρόνου.

Όταν ο θεός έφτιαξε τα σώματα αυτών των πλανητών, τους τοποθέτησε στις τροχιές, που υπάρχουν στη μεταβλητή ουσία, δηλαδή εφτά πλανήτες σε εφτά τροχιές. Πρώτη τοποθέτησε τη σελήνη σε τροχιά γύρω από τη γη και στη συνέχεια τον ήλιο. Ακολούθησε ο Εωσφόρος και τα άστρα του Ερμή διανύοντας την τροχιά τους με την τροχιά, την οποία έχει ο ήλιος, όμως σε εντελώς αντίθετη κατεύθυνση απ' αυτόν. Έτσι, ο ήλιος, ο Εωσφόρος και ο Ερμής φτάνουν ξαφνικά ο ένας τον άλλο ή προσλαμβάνονται ο ένας από τον άλλο. Όσο για τα υπόλοιπα άστρα, αν κανείς εξέταζε αναλυτικά τις θέσεις στις οποίες τα τοποθέτησε ο θεός και όλες τις υπόλοιπες λεπτομέρειες θα ήταν πολύ κουραστικό εξαιτίας της φύσης του συγκεκριμένου ζητήματος. *«Χρόνος δ' οὖν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες ἅμα καὶ λυθωσιν, ἂν πότε λύσις τις αὐτῶν γίγνηται, καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς διαιωνίας φύσεως, ἵν' ὡς ὁμοιοτάτος αὐτῶ κατὰ δύναμιν ἢ τὸ μὲν γὰρ δὴ παράδειγμα πάντα αἰῶνα ἐστὶν ὄν, ὁ δ' αὖ διὰ τέλους τὸν ἅπαντα χρόνον γεγονῶς τὲ καὶ ὧν καὶ ἐσόμενος*

⁷⁵ Πλάτων *Τίμαιος* 33b.5-34a.7

ἔξ' οὖν λόγου καὶ διανοίας θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, ἵνα γεννηθῆ χρόνος, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα, ἐπικλόν ἔχοντα πλανητά (.....) τὰ δ' ἄλλα οἱ δὴ καὶ δι' ἃς αἰτίας ἰδρύσατο, εἰ τις ἐπεξίῳ πάσας, ὁ λόγος παρεργος ὢν πλεον ἂν ἔργον ὢν ἔνεκα λέγεται παρασχοι. »⁷⁶.

Αντίθετα, με τους πλανήτες τα ἄστρα κινούνται σε οχτώ τροχιές. Συνεχίζοντας, λοιπόν, την συλλογιστική του πορεία ο Πλάτωνας σημειώνει, ὅτι προκειμένου να υπάρχει σαφές μέτρο σύγκρισης των σχετικῶν κινήσεων των ἄστρων, γρήγορων καὶ αργῶν, με τις οποίες περιστρέφονταν στις οχτώ τροχιές τους, ο θεός ἀναψε ἕνα φῶς στη δευτέρα τροχιά μετὰ τη γῆ, ἡ οποία ἔχει ονομαστεῖ ἥλιος.

Ο ἥλιος φωτίζει ὅσο γίνεται καλύτερα ολόκληρο τον ουρανὸ καὶ βοηθάει να μετέχουν στους ἀριθμούς ὅσα ὄντα πρέπει να μετέχουν, διδάσκοντάς τα την περιστροφή του ἀμετάβλητου καὶ ἀναλλοίωτου. Για τους λόγους αὐτούς, λοιπόν, δημιουργήθηκε ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύχτα, οἱ οποίες ἀποτελοῦν μαζί τη μόνη καὶ σαφέστερη κυκλική κίνηση.

Ο μήνας ἀπὸ το ἄλλο μέρος δημιουργεῖται ὅταν το φεγγάρι συμπληρώσει τὴν κυκλική του κίνηση καὶ ξαναφτάσει πάλι τον ἥλιο, ἐνῶ το ἔτος γίνεται με τὴ συμπλήρωση ἐνός κύκλου ἀπὸ τον ἥλιο. Οἱ περιστροφές των υπολοίπων ἄστρων δὲν εἶναι γνωστές στους ἀνθρώπους, ἐκτὸς ἀπὸ λίγους, γι' αὐτὸ το λόγο δὲν τους ἔχουν δώσει ὀνόματα ἀλλὰ οὔτε καὶ σκέφτηκαν να τις συγκρίνουν μετὰξὺ τους με βάση τους ἀριθμούς. « Ἴνα δ' εἴη μέτρον ἐναργές τί πρὸς ἄλληλα βραδυτητι καὶ τάχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀκτὼ φορᾶς πρέυοιτο, φῶς ὁ θεὸς ἀνηψεν ἐν τῇ πρὸς γῆν δευτέρα τῶν περιόδων, ὁ δὴ νῦν κεκληκαμεν ἥλιον, ἵνα ὅτι μάλιστα εἰς ἅπαντα φαῖνοι τὸν οὐρανὸν μετασχοι τὲ ἀριθμοῦ τὰ ζῶα ὅσοις ἦν προσῆκον, μαθόντα παρὰ τῆς ταυτου καὶ ὁμοίου περιφορᾶς. Νῦξ μὲν οὖν ἡμέρα τὲ γέγονεν οὕτως καὶ διὰ ταῦτα, ἢ τῆς μίας καὶ φρονιμωτάτης κυκλήσεως περίοδος (.....) τῶν δ' ἄλλων τὰς περιόδους οὐκ ἐννενοηκότες ἀνθρωποι, πλὴν ὀλίγοι τῶν πολλῶν, οὔτε ὀνομάζουσι οὔτε πρὸς ἄλληλα συμμετροῦνται σκπουντες ἀριθμοὶ »⁷⁷

⁷⁶ Πλάτων, *Τίμαιος* 38b.4-38c.1

⁷⁷ Πλάτων, *Τίμαιος* 39b.2-39d.1

2 γ. Διαχωρισμός γης και ύδατος

Σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο, ο Θεός ορίζει τον φυσικό νόμο της κίνησης του νερού. «*Μετά τὸ πρόσταγμα τὸ δεσποτικὸν ἐπέγνωσ τοῦ ὕδατος τὰς κινήσεις, ὅτι τὲ περιρρεπές ἐστι καὶ ἀστήρικτον, καὶ πρὸς τὰ πρηνῆ καὶ κοῖλα φέρεται κατὰ φύσιν*».

Πριν την εντολή του Θεού τα ύδατα έμεναν ακίνητα «*την οικείαν χώραν*»⁷⁸. Από τότε τα ύδατα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες σ' εκείνα που ρέουν αυτόματα και ασταμάτητα, όπως είναι οι πηγές και τα ποτάμια και σ' εκείνα, τα οποία είναι «*συλλογίμαια και απόρρευτα*»⁷⁹, δηλαδή οι λίμνες και η θάλασσα, η οποία σύμφωνα με τον Βασίλειο είναι ενιαία και περιβάλλει όλη τη γη.

Μάλιστα ο Ιεράρχης μας δίνει και την ιστορική πληροφορία της ανθρώπινης, ανεπιτυχούς τότε προσπάθειας διάνοιξης της διώρυγας, που θα ένωνε την Ερυθρά Θάλασσα με τη Μεσόγειο πρώτα από τον Σέσωστρι τον Αιγύπτιο και αργότερα από τον Δαρείο τον Πέρση «*Ὅτι γὰρ ταπεινότερά της Ἐρυθρας Θαλάσσης ἡ Αἴγυπτος, ἔργω ἐπεισεν ἡμας οἱ θελήσαντες ἀλληλοῖς τὰ πελάγη συναψαι τὸ τὲ Αἴγύπτιον καὶ τὸ Ἰνδικὸν ἐν ᾧ ἡ Ἐρυθρά ἐστι θάλασσα. Διόπερ ἐπέσχον τὴν ἐπιχείρησιν, ὅτε πρῶτος ἀρξάμενος Σέσωστρις ὁ Αἴγύπτιος, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα βουλευθεῖς ἐπεξεργάσασθαι Δαρειος ὁ Μῆδος*»⁸⁰.

Ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι η Αίγυπτος είναι χαμηλότερη από την Ερυθρά Θάλασσα μας το πιστοποιήσαν εκείνοι, οι οποίοι θέλησαν να ενώσουν τα δύο πελάγη το Αιγυπτιακό (δηλαδή την περιοχή που βρισκόταν βόρεια της Μεσογείου Θάλασσας) και το Ινδικό (τον Ινδικό Ωκεανό), στα οποία ανήκει η Ερυθρά Θάλασσα. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο σταμάτησαν την επιχείρηση και εκείνος, που πρώτος έκανε την αρχή ο Αιγύπτιος Σέσωστρις και εκείνος που επακολούθως επεξεργάστηκε το έργο, ο Μήδος Δαρείος.

Η επιφάνεια της θάλασσας είναι ασταθής. Ανυψώνεται και πέφτει με την παλίρροια κατά περιοδικό τρόπο, τα κύματα κατά τυχαίο τρόπο, τη θερμοκρασία, την πίεση και την αλμυρότητα. Όταν, όμως, αφαιρεθούν οι περιοδικές και τυχαίες κινήσεις, λαμβάνεται μια σταθερή τιμή που καλείται Μέση Θαλάσσια Στάθμη. Στην πραγματικότητα, ακριβείς μετρήσεις της στάθμης έδειξαν ότι η Μέση Θαλάσσια Στάθμη μεταβάλλεται από τόπο σε τόπο και μάλιστα σε κάθε μέρος μεταβάλλεται με το χρόνο⁸¹. Επομένως, δεν υπάρχει μια παγκόσμια μεταβολή, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε έρευνες σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου.

Γενικά, η Μέση Θαλάσσια Στάθμη ορίζεται ως μια ισοδύναμη επιφάνεια του βαρυτικού πεδίου εφόσον παραμεριστούν οι παλίρροιες, οι διαφορές στην πυκνότητα του νερού, οι εξαναγκασμένες κινήσεις από τα θαλάσσια ρεύματα και την ατμόσφαιρα. Έτσι, η Μέση Θαλάσσια Στάθμη τροποποιείται από παράγοντες, οι οποίες επηρεάζουν το βαρυτικό πεδίο της γης και προέρχονται εκτός από τη γη (αστρονομικοί παράγοντες), από τη γήινη επιφάνεια (ηφαιστειακό φορτίο, φορτίο επιφανειακών πάγων) και από το εσωτερικό της γης παραδείγματος χάριν σε μεγάλο βάθος μετατοπίσεις υπόγειων υλικών με διαφορετικές πυκνότητες. Επιπλέον, οποιαδήποτε ανακατανομή μάζας, που επηρεάζει τη βαρύτητα θα μεταβάλει τη ροπή αδράνειας της γης, ενώ συμμετέχουν δύο ακόμη παράγοντες: η γωνιακή ταχύτητα και οι πολικές μετατοπίσεις⁸².

⁷⁸ *Εξαήμερος*, Δ3, SC26, 252

⁷⁹ *Εξαήμερος*, Δ3, SC26, 252

⁸⁰ *Εξαήμερος*, Δ3, SC26, 252

⁸¹ Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός, 2007) 88

⁸² Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός, 2007) 88

Η συγκέντρωση των υδάτων είχε ως αποτέλεσμα να εμφανιστεί η χέρσος, η οποία μέχρι τότε ήταν αόρατη. Ο Μ. Βασίλειος επισημαίνει το γεγονός ότι το ιερό κείμενο δεν αναφέρει γη αλλά η χέρσος. Μάλιστα, η γη φαίνεται ως ξηρή πριν ακόμη δημιουργηθεί ο ήλιος, που θα μπορούσε να στεγνώσει και να ξηράνει την μέχρι τότε καλυμμένη με νερό γη. Αυτό συμβαίνει, προκειμένου, να τονιστεί η ιδιότητα της ξηρότητας, καθώς όπως αναφέρει «η μεν ξηρά το ιδίωμα εστι, το οιονεί χαρακτηριστικόν της φύσεως του υποκειμένου, η δε γή προσηγορέα τις εστί φιλή του πράγματος»⁸³, δηλαδή, η μεν ξηρά αποτελεί το ιδίωμα, πιο συγκεκριμένα το χαρακτηριστικό κατά κάποιο τρόπο της ουσίας του υποκειμένου, ενώ η γη συνιστά μια απλή ονομασία του πράγματος.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η περιγραφή της δημιουργίας της χέρσου και των πρώτων θαλασσών συμβαδίζει απόλυτα με τη γεωλογική ιστορική εξέλιξη. Πριν από 1500 εκατομμύρια χρόνια (Αρχαϊκός και Μεσοζωϊκός αιώνας) έγιναν οι πρώτες πτυχώσεις και κατατμήσεις του στερεού φλοιού της γης και ακολούθησαν καταβυθίσεις και ανυψώσεις. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ξεπροβάλλουν τα πρώτα όρη μέσα από τον πρωταρχικό ωκεανό, που κάλυπτε όλη την επιφάνεια. Το νερό, που υποχωρούσε, συγκεντρώθηκε σε λεκάνες οι οποίες αποτέλεσαν και τις πρώτες θάλασσες, γύρω στα 600 εκατομμύρια χρόνια πριν από σήμερα (Κάμβριος Εποχή του Παλαιοζωϊκού αιώνα)⁸⁴.

Όμως και η θέση των ηπείρων δεν υπήρξε πάντα η ίδια με τη σημερινή. Πίσω στον γεωλογικό χρόνο, σε διάφορες φάσεις της ιστορίας της γης, οι ήπειροι κατείχαν διαφορετικές θέσεις. Κατά την αρχαϊκή περίοδο, οι ήπειροι ήταν όλες ενωμένες σχηματίζοντας μια ενιαία ήπειρο, στην Πανγαία, την οποία περιέβαλλε η Πανθάλασσα. Το γεγονός ότι οι ήπειροι και ειδικότερα η Αμερική με την Ευρώπη και την Αφρική, ήταν κάποτε ενωμένες σύμφωνα με τη θεωρία της μετακίνησης των Ηπείρων, βασίζεται στις συμπληρωματικές ομοιότητες μορφολογίας των ακτών, των γεωλογικών δομών και των παλαιομαγνητικών και παλαιοοντολογικών ευρημάτων. Η διάνοιξη του Ατλαντικού Ωκεανού άρχισε κατά την Κρητιδική περίοδο, περίπου 100 χρόνια πριν από σήμερα.

Το νερό όπως το περιγράφει ο Μέγας Βασίλειος αποτελεί την αρχή και την πηγή της ζωής. Έτσι, καθίσταται απαραίτητο στοιχείο όχι μόνο για τη δημιουργία της ζωής, αλλά και για τη διατήρηση και την προφύλαξή της. Έχει την ιδιότητα να περνάει από τη θάλασσα και δια μέσου των πόρων της γης. Επειδή, όλη η γη είναι γεμάτη υπονόμους, αφού το νερό από τις πηγές της θάλασσας επανέρχεται στη γη διαμέσου αφανών πόρων. «Πάσα ύπόνομός ἐστί ἡ γῆ διὰ πόρων ἀφανῶν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς θαλάσσης ὑπονοτουτος τοῦ ὕδατος»⁸⁵.

Από εκεί και με τη δύναμη της κίνησης που το χαρακτηρίζει αναβλύζει ως πόσιμο λόγω της διηθήσεως. Ο Μέγας Βασίλειος κάνει ιδιαίτερο λόγο για τις ιαματικές πηγές, θεωρώντας ότι το νερό σ' αυτές τις περιπτώσεις διέρχεται δια μέσου μετάλλων και έτσι προσλαμβάνει την ποιότητα της θερμότητας. Το νερό πάλι, μέσω των ποταμών καταλήγει στη θάλασσα και έτσι η στάθμη της παραμένει σταθερή. Η ανακύκλωση, όμως, συνεχίζεται και σε άλλο επίπεδο, καθώς ο ήλιος με τις ακτίνες του δημιουργεί ατμούς που ανεβαίνουν ψηλά. Σε εκείνο το σημείο ψύχονται και επιστρέφουν στη γη με μορφή βροχής⁸⁶. Επιστημονικά το σύνολο των αλλαγών στη θέση και τη φυσική κατάσταση του νερού κατά την κυκλοφορία του μεταξύ της

⁸³ *Εξάήμερος*, Δ5, SC26, 264

⁸⁴ Κωτσάκης Δ., *Η Εξάήμερος κατά τον Μ. Βασίλειον και την επιστήμην* (Αθήνα: χχχ, 1983) 42

⁸⁵ *Εξάήμερος*, Δ6, SC26, 272

⁸⁶ *Εξάήμερος*, Δ7, SC26, 274

ατμόσφαιρας, της υδρόσφαιρας και της λιθόσφαιρας καλείται υδρολογικός κύκλος ή κύκλος νερού⁸⁷.

Σύμφωνα, με τον Αριστοτέλη η επικρατούσα αντίληψη διαίρεσε τον κατοικημένο κόσμο σε νησιά και ηπείρους, παραβλέποντας ότι ολόκληρος είναι ένα νησί, που περιβρέχεται από την ονομαζόμενη Ατλαντική Θάλασσα. Είναι, λοιπόν, λογικό να υπάρχουν και άλλες πολλές κατοικημένες περιοχές μακριά από αυτόν τον κόσμο, στην αντίπερα μεριά των θαλασσών, που παρεμβάλλονται, άλλες μεγαλύτερες και άλλες μικρότερες από αυτόν. Όλες, όμως, είναι αόρατες σε εμάς, εκτός από αυτόν τον κόσμο. Ότι συμβαίνει με τα νησιά μας σε σχέση με το πέλαγος, το ίδιο ισχύει για τον κατοικημένο κόσμο σε σχέση με την Ατλαντική θάλασσα και για άλλες κατοικημένες περιοχές σε σχέση με την όλη θάλασσα, δηλαδή αποτελούν και αυτές μεγάλα νησιά τα οποία περιβρέχονται από μεγάλα πελάγη. «*Τὴν μὲν οὖν οἰκουμένην ὁ πολλὸς λόγος εἰς τὲ νήσους καὶ ἡπείρους διειλεν, ἀγνοοῦν ὅτι καὶ ἡ σύμπασα μία νῆσος ἐστὶν ἀπωθεν κεισθαι, τὰς μὲν μείζους αὐτῆς, τὰς δὲ ἐλάττους, ἡμῖν δὲ πάσας πλὴν τῆσδε ἀοράτους(.....)πολλὰ τὲ ἕτεροι πρὸς σύμπασαν τὴν θάλασσαν καὶ γὰρ αὐταὶ μεγάλαι τινὲς εἰσι νῆσοι μεγάλοις περικλυζόμεναι πελάγεσιν*»⁸⁸.

Επίσης, τονίζει ότι η γη είναι στεφανωμένη με κάθε είδους φυτά, νερά αναβλύζουν και την περιδιαβαίνουν ζώα. Κατά εποχή δίνει ζωή στα πάντα, τα τρέφει και τα υποδέχεται πάλι, γεννά άπειρες μορφές και καταστάσεις. Αυτή η γη διατηρεί την αγέραστη φύση της μεταβλητή, παρότι δονείται από σεισμούς, κατακλύζεται από πλημμύρες και κατά ένα μέρος καίγεται από πυρκαγιές. Όλα αυτά φαίνονται να συμβαίνουν προς το καλό της γης, παρέχοντας της αιώνια τη σωτηρία. «*Ἡ τὲ γῆ γωτοῖς κομῶσα παντοδαποῖς νάμασι τὲ περιβλυζούσα καὶ περιοχούμενη ζώοις, κατὰ καιρὸν ἐκφύουσα τὲ πάντα καὶ τρέφουσα καὶ δεχομένη, μυρίας τὲ φέρουσα ἰδέας καὶ πάθη, τὴν ἀγήρω φύσιν ὁμοίως τήρει, καίτοι καὶ σεισμοῖε τινασσομένη καὶ πλημυρίσιν ἐπικλυζόμενη πυρκαϊαῖς τὲ κατὰ μέρος φλογιζομένη. Ταῦτα δὲ πάντα ἔοικεν αὐτῇ πρὸς ἀγαθοῦ γινόμενα τὴν δι' αἰῶνος σωτηρίαν παρέχειν*»⁸⁹.

Συνεχίζοντας την σκέψη του αναφέρει ότι γι' αυτό πολλοί από τους παλαιούς φιλοσόφους οδηγήθηκαν στην αντίληψη ότι τα πάντα στον κόσμο πληρούνται από το θεό, όσα αντιλαμβανόμαστε με την όραση ή με την ακοή ή με οποιαδήποτε αίσθηση. Έτσι μιλώντας εκείνοι χρησιμοποιούσαν όρους που αρμόζουν στη δύναμη του θεού, αλλά όχι στην ουσία του. Ο θεός, άλλωστε, είναι στ' αλήθεια σωτήρας και δημιουργός όσων καθ' οποιονδήποτε τρόπο συντελούνται στον κόσμο αυτό, όχι αναδεχόμενος τον κόπο του όντος το οποίο εργάζεται το ίδιο, αλλά μέσω της ακαταπόνητης δύναμής του, με την οποία κυριαρχεί και επί όσων φαίνονται να βρίσκονται πολύ μακριά. Επιπλέον, κατέχει την υψηλότερη και πρώτη θέση και για αυτό ονομάστηκε ύπατος, κάτοικος της «υψηλότερης κορυφής» όλου του ουρανού, σύμφωνα, με τον ποιητή. Τη δύναμή του γνωρίζει κυρίως το σώμα, το οποίο βρίσκεται πλησιέστερα προς αυτόν και μετά το αμέσως επόμενο και ούτω καθ' εξής μέχρι τους δικούς μας τόπους. «*Διο καὶ τῶν παλαιῶν εἶπειν τινε προνάχθησαν ὅτι πάντα ταῦτα ἔστι θεῶν πλέα τὰ καὶ δι' ὀφθαλμῶν ἀνταλλόμενα ἡμῖν καὶ δι' ἀκοῆς καὶ πάσης αἰσθήσεως, τῇ μὲν θεῖα δυνάμει τρέποντα καταβαλλόμενοι λόγον, οὐ μὴν τῇ γὰρ οὐσία. Σωτήρ μὲν γὰρ ὄντως ἀπάντων ἐστὶ καὶ γενέτωρ τῶν ὅπωςδήποτε κατὰ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων ὁ Θεός, οὐ μὴν αὐτουργοῦ καὶ ἐπιπόνου ζῶων κάματον(.....) μάλιστα δὲ πὼς αὐτοῦ τῆς δυνάμεως ἀπολαύει τὸ πλησίον αὐτοῦ σῶμα, καὶ ἔπειτα τὸ μέτ' ἐκεῖνο, καὶ ἐφεξῆς οὕτως ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς τόπων*»⁹⁰.

⁸⁷ Δερμιτζάκης Μ., Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου (Αθήνα: Αρμός,2007) 92

⁸⁸ Αριστοτέλης, *Περί Κόσμου* c.2 392b 21-30

⁸⁹ Αριστοτέλης, *Περί Κόσμου* c.5 397a 24-31

⁹⁰ Αριστοτέλης, *Περί Κόσμου* c.5 397b 17-30

Γι' αυτό η γη και τα επί της γης, καθώς φαίνονται να βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από τη θεία βοήθεια, είναι ασθενή, συγκεχυμένα και γεμάτα ταραχή. Καθόσον, μάλιστα, η θεότητα από τη φύση της διεισδύει στα πάντα, συμβαίνει και για τα δικά μας πράγματα το ίδιο με τα πράγματα, που βρίσκονται πάνω από εμάς. Μετέχουν, δηλαδή, της θείας βοήθειας λιγότερο ή περισσότερο ανάλογα με το αν βρίσκονται κοντά κοντά ή μακριά από το θεό.

Συνεπώς, είναι καλύτερο να θεωρήσουμε, πράγμα σωστό και κατ' εξοχήν αρμόζον στο θείο, πως η δύναμη που εδρεύει σταθερά στον ουρανό αποβαίνει και για τα πιο απομακρυσμένα με σκοπό να τους εξασφαλίσει τη σωτηρία και είναι πολυτιμότερη από όσο θα ήταν αν δρούσε πάνω στη γη, με το να διαπερνά τα όντα και να είναι παρούσα εκεί όπου ούτε ωραίο, ούτε πρόπον είναι να βρίσκεται. *«Σεμνότερον δὲ καὶ πρεπωδέστερον αὐτὸν μὲν ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω χώρας ἰδρυσθαι, τὴν δὲ δύναμιν διὰ τοῦ σύμπαντος κόσμου διήκουσαν ἥλιον τὲ κινεῖν καὶ σελήνην καὶ τὸν πάντα οὐρανὸν περιάγειν αἴτιον τὲ γίνεσθαι τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς σωτηρίας. Οὐδὲν γὰρ ἐπιτεχνήσεως δεῖ καὶ ὑπηρεσίας τῆς παρ' ἐτέρων, ὥσπερ τοῖς παρ' ἡμῖν ἄρχουσι τῆς πολυχειρίας διὰ τὴν ἀσθένειαν, ἀλλὰ τοῦτο ἦν τὸ θεϊότατον, τὸ μετὰ ραστώνης καὶ ἀπλῆς κινήσεως παντοδαπᾶς ἀποτελεῖν ἰδέας, ὥσπερ ἀμέλει δρῶσιν οἱ μηχανοτεχνῆται, διὰ μίας ὀργάνου σχαστηρίας πολλᾶς καὶ ποικίλας ἐνεργείας ἀποτελοῦντες (.....) καὶ ὁμὸν καὶ ὀφθαλμόν, ἐστὶ δὲ ὅτε πάντα τὰ μέρη, μετὰ τινὸς εὐρυθμίας»⁹¹.*

Ἔτσι, λοιπόν, και η θεία φύση δίνει με την απλή κίνηση του πλησιέστερου προς αυτήν στοιχείου δύναμη σε εκείνα, που βρίσκονται μετά από αυτό και από τα τελευταία πάλι στα πιο μακρινά μέχρι να διαπεράσει τα πάντα. Αυτά πρέπει να σκεφτόμαστε σχετικά με τον θεό, ο οποίος είναι ισχυρότερος ως προς τη δύναμη, ο ωραιότερος ως προς το κάλλος, αθάνατος στη ζωή και υπέρτερος στην αρετή, επειδή αν και είναι αόρατος για κάθε θνητή φύση αποκαλύπτεται από τα ίδια του τα έργα.

Όλα τα φαινόμενα και του αέρα και της γης και της θάλασσας, πρέπει στ' αλήθεια να χαρακτηριστούν έργα του θεού, που διευθύνει τον κόσμο. Από αυτόν, σύμφωνα με τον φυσικό φιλόσοφο Εμπεδοκλή, όλα όσα υπήρξαν, υπάρχουν ή θα υπάρξουν στο μέλλον συντελέστηκαν, βλάστησαν δένδρα, δημιουργήθηκαν άνδρες και γυναίκες, θηρία, πτηνά και ψάρια υδατοθρεμμένα. *« Οὕτως οὖν καὶ ἡ θεία φύσις ἀπὸ τινὸς ἀπλῆς κινήσεως τοῦ πρώτου τὴν δύναμιν εἰς τὰ συνεχῆ δίδωσι καὶ ἀπ' ἐκείνων πάλιν εἰς τὰ πορρωτέρω, μέχρις ἂν διὰ τοῦ παντός διεξέλθῃ . Ταῦτα χρῆ καὶ περὶ θεοῦ διανοεῖσθαι, δυνάμει μὲν ὄντος ἰσχυροτάτου, κάλλει δὲ εὐρεπεστάτου, ζωῆ δὲ ἀθανάτου, ἀρετῆ δὲ κρατίστου, διότι πάση θνητῆ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων θεωρεῖται (.....) πάνθ' ὅσα τ' ἦν ὅσα τ' ἔσθ' ὅσα τ' ἔσται ὀπίσσω, δένδρεα τ' ἐβλάστησε καὶ ἄνθρωποι καὶ γυναῖκες θηρῆς τ' οἰκνοὶ τὲ καὶ ὕδατοθρέμμοι ἰχθύς »⁹².*

Ο Πλάτωνας δέχεται ότι όταν παγώνει αυτό που ονομάσαμε νερό, γίνεται πέτρα και χώμα. Όταν, πάλι, λιώνει και διαλύεται, μετατρέπεται σε αέρα και άνεμο. Και ο αέρας με την καύση γίνεται φωτιά. Αντίθετα, όταν η φωτιά συμπυκνωθεί και σβήσει, παίρνει πάλι τη μορφή του αέρα. Εφόσον, συσταλεί και πυκνωθεί ο αέρας μεταβάλλεται σε σύννεφο και ομίχλη. Στην συνέχεια αν αυτά συμπιεστούν περισσότερο, γίνονται νερό, από το οποίο καταλήγουμε πάλι στις πέτρες και στο χώμα.

Ἔτσι, παρατηρούμε, ότι όλα τα στοιχεία μετατρέπονται το ένα στο άλλο και δημιουργούν μια συνεχῆ κυκλική κίνηση. Επομένως, αφού κανένα στοιχείο δεν παραμένει στην ίδια κατάσταση, πώς κάποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι κάποιο από

⁹¹ Αριστοτέλης, *Περὶ Κόσμου*, c.6 398b 6-23

⁹² Αριστοτέλης, *Περὶ Κόσμου*, c.6 399b 20-28

αυτά τα στοιχεία έχει πάντα την ίδια υπόσταση και δεν είναι διαφορετικό; Δεν υπάρχει κανείς, που να ισχυρίζεται κάτι τέτοιο. Αντίθετα, το πιο σωστό είναι να αναφερόμαστε για τα στοιχεία αυτά με τον εξής τρόπο: Οτιδήποτε, παρατηρούμε να αλλάζει μορφή, όπως για παράδειγμα η φωτιά δεν πρέπει να λέμε «αυτή» η φωτιά, αλλά κάθε φορά «αυτού του είδους» η φωτιά, ούτε «αυτό» το νερό αλλά πάντοτε «αυτού του είδους» το νερό. Ούτε και τα υπόλοιπα, μπορούμε να τα αποκαλούμε σαν να είχαν κάποια σταθερότητα, όπως γίνεται όταν χρησιμοποιούμε τις λέξεις «αυτό» ή «εκείνο» με την πεποίθηση ότι αναφερόμαστε σε συγκεκριμένο στοιχείο. Επειδή, αυτά είναι ασταθή, φεύγουν και δεν δέχονται τον προσδιορισμό «αυτό» και «εκείνο» ή οτιδήποτε άλλο δείχνει ότι είναι πάντα σταθερό.

Επομένως, κανένα στοιχείο δεν πρέπει, να ονομάζεται έτσι, αλλά αυτόν τον χαρακτηρισμό να τον αποδίδουμε μόνο σε κάτι που κατά την περιφορά του παραμένει σταθερό και αμετάβλητο είτε είναι ένα είτε είναι όλα μαζί. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, φωτιά θα ονομάσουμε κάτι που είναι αιωνίως φωτιά. Το ίδιο θα κάνουμε με οτιδήποτε άλλο γεννιέται. « *Πρῶτον μὲν, ὁ δὴ νῦν ὕδωρ ὀνομάκαμεν, πηγνύμενον ὡς δοκουμεν λίθους καὶ γῆν γιγνόμενον ὀρωμεν εἰηκόμενον δὲ καὶ διακρινόμενον αὐτῶν τοῦτο πνεῦμα καὶ ἀέρα, συγκανθέντα δὲ ἀέρα πῦρ, ἀνάπαλιν δὲ συγκριθὲν καὶ κατασβεσθὲν εἰς ἰδέαν τὲ ἀπὸν αὐθις ἀέρος πῦρ, καὶ πάλιν ἀέρα συνιόντα καὶ πυκνούμενον νέφος καὶ ὀμίχλην, ἐκ δὲ τούτων ἔτι μᾶλλον συμπιλυμένων νέφος καὶ ὀμίχλην, ἐκ δὲ τούτων ἔτι μᾶλλον συμπιλυμένων ῥέον ὕδωρ, ἐξ ὕδατος δὲ γῆν καὶ λίθους αὐθις (.....) ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἕκαστα μὴ λέγειν, τὸ δὲ τοιοῦτον, καὶ ἅπαν ὄσονπερ ἂν ἔχη γένεσιν »*⁹³.

Η γη όταν συναντά τη φωτιά και διασκορπίζεται από την οξύτητά της, θα συνεχίσει να κινείται, είτε η διάλυση προέρχεται από την ίδια τη φωτιά είτε από μία μάζα αέρα ή νερού, ώσπου τα μέρη της να συναντηθούν σε κάποιο σημείο, να ενωθούν πάλι μεταξύ τους και να ξαναγίνουν χόμα. Είναι φυσικό η γη να μην μπορεί να μεταβληθεί ποτέ σε κάποιο άλλο είδος.

Το νερό, όμως, όταν διασπάται από τη φωτιά ή τον αέρα μετατρέπεται σε ένα σώμα φωτιάς και δύο αέρα, όταν ενωθούν και πάλι τα στοιχεία του. Όσο για τον αέρα, τα στοιχεία που προέρχονται από τη διάλυση ενός μέρους του θα σχηματιστούν δύο σώματα φωτιάς. Αντίθετα, όταν η μικρή ποσότητα της φωτιάς, που υφίσταται μέσα σε μια μεγάλη ποσότητα αέρα ή νερού ή γης παρασυρθεί από την κίνησή τους και διασπαστεί, νικημένη στον αγώνα εναντίον τους, τότε μπορεί να συνενωθούν δύο σώματα φωτιάς για να σχηματίσουν ένα μόνο σώμα αέρα. Εφόσον, ηττηθεί και διασπαστεί ο αέρας από δύο ολόκληρα και από ένα μισό τμήμα του θα σχηματιστεί ένα συνολικό είδος νερού.

Στην περίπτωση που ένα από τα υπόλοιπα τρία στοιχεία κλειστεί μέσα στη φωτιά, τότε κομματιάζεται από αυτή εξαιτίας της οξύτητας των γωνιών και των πλευρών της. Όταν, όμως, συνενωθεί με τη φύση της παύει να διασπάται, επειδή κάθε στοιχείο που είναι αμετάβλητο και όμοιο με τον εαυτό του δεν είναι δυνατόν να προκαλέσει ή να υποστεί μεταβολές από κάποιο είδος, το οποίο είναι επίσης αμετάβλητο και όμοιο με τον εαυτό του.

Αν πάντως, ένα μικρότερο είδος βρεθεί μέσα σ' ένα μεγαλύτερο, δεν σταματά να διασπάται πάντα ως ασθενέστερο και εξακολουθεί να μάχεται ενάντια σε ένα ισχυρότερο. Όταν, επίσης, λίγα και μικρά είδη κλειστούν μέσα σε μεγαλύτερα και περισσότερα, κομματιάζονται και εξαφανίζονται. Εφόσον, όμως, θελήσουν να συνενωθούν με το μεγαλύτερο είδος, τότε δεν χάνονται αλλά από τη φωτιά δημιουργείται αέρας και από τον αέρα νερό.

⁹³ Πλάτων, *Τίμαιος* 48a1-48 c2

Πάλι, όμως, αν αντιδράσουν στη συνένωσή τους με αυτό ή με κάποιο άλλο είδος, δεν παύουν να διαλύονται μέχρι να καταλήξουν στο συγγενικό τους στοιχείο ή νικηθούν και αντί για πολλά είδη, καταλήγουν να πάρουν όμοια μορφή με αυτό που τα νίκησε και εξακολουθούν να συμβιώνουν μαζί του. Ανάλογα, λοιπόν, με αυτές τις επιδράσεις μεταβάλλουν τις θέσεις τους, εφόσον ο αρχικός όγκος κάθε είδους έχει τον δικό του τόπο, εξαιτίας της κίνησης του χώρου, που τα περιέχει..

Όσα από αυτά τα σώματα γίνονται κάποτε ανόμοια με τον εαυτό τους και όμοια με κάποια άλλα, μεταφέρονται με την κίνηση στο μέρος όπου ανήκουν εκείνα με τα οποία εξομοιώθηκαν. Αυτές είναι, λοιπόν, οι αιτίες από τις οποίες δημιουργήθηκαν τα απλά και πρωταρχικά σώματα. *«Γῆ μὲν συντυγχάνουσα πυρὶ διαλυθεῖσα τὲ ὑπὸ τῆς ὀξύτητος αὐτοῦ φέροισι ἄν, εἴτ' ἐν αὐτῷ πυρὶ λυθεῖσα εἴτ' ἐν ἀέρας εἴτ' ἐν ὕδατος ὄγκῳ τύχοι, μέχριπερ ἂν αὐτῆς πῆ συντυχόντα τὰ μέρη, πάλιν συναρμοσθέντα αὐτὰ αὐτοῖς, γῆ γένοιτο οὐ γὰρ εἰς ἄλλο γὲ εἶδος ἔλθοι ποτ' ἂν ὕδωρ δὲ ὑπὸ πυρὸς μερισθέν, εἴτε καὶ ὑπ' ἀέρος, ἐγγωρεῖ γίνεσθαι συστάντα ἐν μὲν πυρὸς σῶμα, δύο δὲ ἀέρος τὰ δὲ ἀέρος τμήματα ἐξ' ἐνόσμερους διαλυθέντος δὲ ἂν γενοίσθην (.....) ἴδιον διὰ τὴν τῆς δεχομένης κίνησιν, τὰ δέανομοιοιούμενα ἐκάστοτε ἑαυτοῖς, ἄλλοις δὲ ὁμοιούμενα, φέρεται διὰ τὸν σεισμὸν πρὸς τὸν ἐκείνων οἷς ἂν ὁμοιωθῆ τόπον. Ὅσα μὲν οὖν ἄκρατα καὶ πρῶτα σώματα διὰ τοιούτων αἰτιῶν γέγονεν».*⁹⁴

Επίσης, από τα είδη του χώματος εκείνο, το οποίο αναδύθηκε μέσα από το νερό πήρε πέτρινη υφή με την ακόλουθη διαδικασία. Όταν, διασπαστεί το νερό που είναι ανακατεμένο με το χώμα, μεταβάλλεται σε αέρα, ο οποίος τρέχει να καταλάβει τον χώρο που του ανήκει. Επειδή, όμως, δεν υφίσταται κενό γύρω του, σπρώχνει τον αέρα που βρίσκεται κοντά του. Εκείνος βαραίνει από την πίεση, απλώνεται γύρω στη γη, τη συνθλίβει και παίρνει τη θέση του νέου αέρα, ο οποίος ανεβαίνει ψηλότερα. Η γη πάλι, πιεζόμενη έτσι από τον αέρα, ενώνεται με το νερό και μεταβάλλεται σε αδιάλυτη πέτρα.

Η πέτρα, που αποτελείται από ίσα και ομοιόμορφα μέρη γίνεται διαφανής και πολύ όμορφη, ενώ εκείνη που έχει αντίθετες ιδιότητες είναι άσχημη. Το είδος από το οποίο έχει αφαιρεθεί η υγρασία από την ταχύτητα της φωτιάς και έχει συμπυκνωθεί σε ξηρότερο σώμα από την πέτρα, είναι αυτό που έχουμε ονομάσει κεραμίδι. Μερικές φορές, όμως, όταν η υγρασία παραμένει στο χώμα και η γη ρευστοποιηθεί από τη φωτιά, όταν ξανακρυσώσει στη συνέχεια δημιουργείται ένα είδος πέτρας με μαύρο χρώμα.

Από το άλλο μέρος, υπάρχουν δύο είδη που αποχωρίζονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο από τη μεγάλη ποσότητα του νερού που βρισκόταν μαζί τους και αποτελούνται από λεπτά και αλμυρά μέρη της γης. Όταν μισοπήξουν και μετά διαλυθούν πάλι με νερό, το ένα γίνεται ποτάσα που μπορεί να καθαρίζει τους λεκέδες λαδιού ή σκόνης, ενώ το άλλο, που ταιριάζει θαυμάσια με αντικείμενα ευχάριστα στη γεύση και είναι πολύ αγαπητό στους θεούς, ονομάζεται αλάτι. Όσα σώματα σύνθετα από χώμα και νερό δεν διασπώνται από το νερό αλλά μόνο από τη φωτιά στερεοποιούνται για τον εξής λόγο : Η φωτιά και ο αέρας δεν διασπών τις μάζες της γης, επειδή τα στοιχεία τους είναι πιο μικρά από τα κενά, που υπάρχουν μέσα στον όγκο της γης και έτσι κυκλοφορούν εύκολα στο εσωτερικό της χωρίς να διαλύουν ή να λιώνουν το χώμα.

Αντίθετα, τα μέρη του νερού, ως μεγαλύτερα από τα κενά, χρησιμοποιούν βία για να βρουν διέξοδο και κατά συνέπεια λιώνουν και διαλύουν το χώμα. Έτσι, η γη που δεν είναι συμπαγής διασπάται βίαια μόνο από το νερό. Όταν, όμως, είναι συμπαγής δεν τη διαλύει τίποτα άλλο εκτός από τη φωτιά, αφού μόνο αυτή είναι ικανή να μπει στο εσωτερικό της. *«Γῆς δὲ εἶδη, τὸ μὲν ἠθήμενον διὰ ὕδατος τοιωδὲ τρόπῳ γίνεταί*

⁹⁴ Πλάτων, *Τίμαιος* 56d1-57c8

σῶμα λίθινον. Τὸ συννιγὲς ὕδωρ ὅταν ἐν τῇ συμμείξει κοπῆ, μετέβαλεν εἰς ἀέρος ἰδέαν γενόμενος δὲ ἀήρ εἷς τὸν ἑαυτοῦ τόπον ἀναθεῖ. Κενὸν δ' ὑπεριχεῖν αὐτῶν οὐδὲν τὸν οὖν πλησίον ἔωσεν ἀέρα. Ὁ δὲ ἅτε ὦν βαρὺς, ὡσθεις καὶ περιχυθεῖς τῷ τῆς γῆς ὄγκῳ σφόδρα ἔθλιψεν συνέωσεν τὲ αὐτὸν εἰς τὰς ἔδρας ὅθεν ἀνήει ὁ νέος ἀήρ. Συνωσθεῖσα δὲ ὑπὸ ἀέρος ἀλύτως ὕδατι γῆ συνίσταται πέτρα, καλλίων μὲν ἢ τῶν ἴσων καὶ ὀμαλῶν διαφανῆς μερῶν, αἰσχιῶν (.....) βίαιον ποιούμενα τὴν διέξοδον, λύοντα αὐτὴν τήκει. Γῆν μὲν γὰρ ἀσύστατον ὑπὸ βίας οὕτως ὕδωρ μόνον λύει, συνεστηκυῖαν δὲ πλὴν πυρὸς οὐδὲν εἴσοδος γὰρ οὐδενὶ πλὴν πυρὶ λέλειπται »⁹⁵

---

⁹⁵ Πλάτων, *Τίμαιος* 60b6-61a3

2 δ. Η Δημιουργία των αστεριών

Τα ουράνια σώματα δημιουργούνται σύμφωνα με την αφήγηση της Γενέσεως κατά τη διάρκεια της τέταρτης ημέρας της δημιουργίας. Ο Μέγας Βασίλειος δεν αφήνει ασχολίαστο το γεγονός ότι ενώ το φως δημιουργείται από την πρώτη ημέρα, ο ήλιος, η σελήνη καθώς και οι υπόλοιποι αστέρες δημιουργούνται μόλις την τέταρτη ημέρα. Ο Βασίλειος γνωρίζει ότι υπάρχουν αστέρες κοντά στο Νότιο Πόλο και περιγράφει την φαινόμενη κίνηση του ήλιου, καθώς και τα αποτελέσματα, που προκύπτουν από αυτή.

Επιπλέον, δέχεται ότι οι αστέρες δεν είναι μικρότεροι του ήλιου και της σελήνης αν και η Γραφή αναφέρει «*καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο ἀστέρας τοὺς μεγάλους*». Πιστεύει ότι οι αστέρες φαίνονται μικροί, εξαιτίας του γεγονότος ότι βρίσκονται μακριά. Σε μεγάλες αποστάσεις μικραίνουν τα μεγέθη των αντικειμένων, επειδή η δύναμη της όρασης δεν επαρκεί να διαπεράσει τον ενδιάμεσο χώρο.

Αναφέρει, λοιπόν, ότι αρχικά δημιουργήθηκε η φύση του φωτός και στη συνέχεια το ηλιακό σώμα ως όχημα του φωτός «*τῷ καθαρῶτατῳ ἐκείνῳ καὶ εἰλικρινεὶ καὶ ἀῦλῳ φωτὶ ὄχημα νῦν οἱ φωστήρες κατασκευάσθησαν*», για το καθαρότατο εκείνο και γνήσιο και αῦλο φως κατασκευάστηκαν τώρα ως οχήματα οι φωστήρες. Βέβαια, αξίζει να σημειώσουμε ότι δεν είναι δυνατόν στον άνθρωπο να διακρίνει τη λαμπρότητα από το ηλιακό σώμα. Όπως, δεν είναι δυνατόν να διαχωρήσει τη λαμπρότητα από την καυστική δύναμη. Αυτό είναι εφικτό μόνο στον Θεό, ο οποίος στην περίπτωση λόγου χάριν της καιομένης βάτου, μπορεί να θέσει το πύρ χωρίς την καυστική του ιδιότητα⁹⁶. Η συμμετρία εξάλλου που υφίσταται ανάμεσα στη γη και στον ήλιο φανερώνει τη σοφία του Θεού, καθώς ο ήλιος βρίσκεται σε τέτοια απόσταση από τη γη, ώστε ούτε να την κατακαίει, ούτε να την καταψύχει με αποτέλεσμα να την καθιστά άγονη⁹⁷.

Ο Μ. Βασίλειος ασχολείται αρκετά με τον ήλιο και τη θερμότητα που ακτινοβολεί. Παρατηρεί ότι τόσο ο καυστικός ήλιος όσο και ο φλογώδης αιθέρας δεν κατακαίουν τη γη. Και προκειμένου να εξηγήσει το γεγονός αυτό, προτείνει δύο ερμηνείες. Πρώτον, ότι ο ήλιος μετακινούμενος συνεχώς επί της ουράνιας σφαίρας κατά τη διάρκεια του έτους στέλνει με διαφορετικό τρόπο τις ακτίνες του στη γη και δεύτερον ότι από την εξάτμιση των υδάτων οι υδρατμοί της ατμόσφαιρας δημιουργούν ένα προστατευτικό προπέτασμα, ένα αέριο ύδωρ, που εμποδίζει να εισχωρήσει στη γη υπερβολική θερμότητα.

Η διάκριση πλανητικού σώματος και φωτιστικής ιδιότητας αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμη στην ερμηνεία των φάσεων της σελήνης «*των περί σελήνην παθων*»⁹⁸, όπως, αναφέρει χαρακτηριστικά.

Εκείνο, που δαπανάται και ελαττώνεται στη σελήνη και στη συνέχεια προσλαμβάνεται και αυξάνεται δεν είναι σώμα, αλλά το περικείμενο φως «*έτερον μὲν αὐτῆς τὸ σῶμα, ἕτερον δὲ τὸ φωτίζον*»⁹⁹. Επιστημονικά η έκλειψη και οι φάσεις της σελήνης είναι αποτέλεσμα της τροχιάς που αυτή ακολουθεί κατά την περιστροφή της γύρω από τη γη και τις θέσεις των δύο αυτών ουρανίων σωμάτων σε σχέση με τον ήλιο. Όταν η γη βρίσκεται ανάμεσα στη σελήνη και τον ήλιο, η σκιά της δημιουργεί το φαινόμενο της εκλείψεως. Για τον Μέγα Βασίλειο οι φάσεις της σελήνης

⁹⁶ *Εξαήμερος*, Στ 3, SC26, 336

⁹⁷ *Εξαήμερος*, Στ 10, SC26, 376

⁹⁸ *Εξαήμερος*, Στ 3, SC 26, 338

⁹⁹ *Εξαήμερος*, Στ 3, SC26, 340

αποτελούν υπόδειγμα για την ανθρώπινη φύση, στην οποία τίποτα δεν είναι μόνιμο, καθώς από το μη όν οδηγείται αυξητικά στο τέλειο και πάλι φθίνει, μειώνεται και καθαιρείται¹⁰⁰. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Ιεράρχη, ότι ανάλογα με τις φάσεις της σελήνης επηρεάζεται η ανάπτυξη των ζώων και των φυτών¹⁰¹, όπως και η ροή των θαλασσιών υδάτων με τη μορφή της παλίρροιας και της αμπώτιδος¹⁰². Το κλίμα γενικά επηρεάζεται από αρκετούς παράγοντες, οι οποίοι είναι γήινης και αστρονομικής προέλευσης. Οι κύριοι παράγοντες περιλαμβάνουν: Πρώτον, απόσταση της γης από τον ήλιο, δεύτερον εκτροπή του άξονα περιστροφής της γης, τρίτον ηλιακή δραστηριότητα, τέταρτον ηφαιστειακές εκρήξεις, πέμπτον εξάτμιση θαλασσών, πέμπτον καύσης των δασών και τέλος γωνιακής συχνότητας περιστροφής της γης.

Η γήινη τροχιά δεν είναι τέλειος κύκλος αλλά ελαφρώς επιμήκης. Αυτό καθιστά τους χειμώνες και τα καλοκαίρια του Βορείου ημισφαιρίου ήπια, αφού και κατά το θέρος η γη βρίσκεται σε μεγαλύτερη απόσταση από τον ήλιο.¹⁰³ Το αντίθετο συμβαίνει νοτιότερα του Ισημερινού: η έναρξη του Ιανουαρίου συμπίπτει με το θέρος και αναμένονται θερμότερα καλοκαίρια και ψυχρότεροι χειμώνες απ'ότι στα βόρεια του Ισημερινού. Το φαινόμενο μετριάζεται, αφού η μεγαλύτερη επιφάνεια του νότιου ημισφαιρίου καλύπτεται από θαλάσσιες μάζες και το νερό μετριάζει το κλίμα. Επομένως, η μεταβαλλόμενη απόσταση γη-ήλιου, που έχει ως αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση του ποσού της λαμβανόμενης στην επιφάνεια ηλιακής ακτινοβολίας, συνεπάγεται το διαφορετικό κλίμα στα δύο ημισφαίρια.

Η παρατήρηση της κινήσεως των φωστήρων βοηθάει στη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων. Μπορεί κάποιος να διαπιστώσει πότε θα βρέξει, πότε θα κάνει ξηρασία και πότε θα έχει ανέμους¹⁰⁴. Οι πληροφορίες αυτές αποδεικνύονται εξαιρετικά χρήσιμες και απαραίτητες στους ναυτικούς, τους γεωργούς και τους οδοιπόρους¹⁰⁵. Ο Μέγας Βασίλειος βρίσκει την ευκαιρία να διαχωρίσει τη σημασία των καιρικών φαινομένων από την υποτιθέμενη επίδραση των πλανητών στη ζωή των ανθρώπων στα πλαίσια του ζωδιακού κύκλου, τη γενεθλιαλογία (αστρολογία), όπως την ονομάζει χαρακτηριστικά, δίνοντας ιδιαίτερα μεγάλη έκταση στο γεγονός, που φανερώνει πόσο οι σύγχρονοι του επηρεάζονται από τους αστρολόγους και τους ισχυρισμούς τους.

Ο Μέγας Βασίλειος περιγράφει αναλυτικά τον τρόπο με τον οποίο έβρισκαν το ζώδιο και τον ωροσκόπο του ανθρώπου¹⁰⁶. Για τον ιεράρχη η παραδοχή ότι τα άστρα ορίζουν την ζωή τους και την εξέλιξη του ανθρώπου, πλήττει καίρια τις αρχές του χριστιανισμού, επειδή «οι μεγάλες ελπίδες των χριστιανών θα μας γίνουν άφαντες, γιατί ούτε η δικαιοσύνη θα βραβεύεται, ούτε η αμαρτία θα τιμωρείται, αφού οι άνθρωποι δεν κάνουν τίποτα κατά την προαίρεσή τους. Επειδή, όπου επικρατεί η μοίρα και η ειμαρμένη, δεν υπάρχει καμία ανταπόδοση κατά την αξία, πράγμα που είναι αποκλειστικό γνώρισμα της δικαιοκρίσιάζ»¹⁰⁷.

Η διαφορά της σελήνης από τον ήλιο είναι ότι ο ήλιος είναι αυτόφωτος, ενώ η σελήνη ετερόφωτη, και ότι ο ήλιος κυριαρχεί την ημέρα, ενώ η σελήνη κυριαρχεί τη

---

¹⁰⁰ *Εξαήμερος*, Στ 3, SC26, 378

¹⁰¹ *Εξαήμερος*, Στ 10, SC26, 380

¹⁰² *Εξαήμερος*, Στ 11, SC26, 382

¹⁰³ Δερμιτζάκης Μ. (2007), σ.116

¹⁰⁴ *Εξαήμερος*, Στ 4 SC26, 344

¹⁰⁵ *Εξαήμερος*, Στ 4, SC26, 346

¹⁰⁶ *Εξαήμερος*, Στ 5-6, SC26, 350-356

¹⁰⁷ *Εξαήμερος*, Στ 7, SC26, 362

νύχτα¹⁰⁸. Οι πλανήτες είναι αεικίνητοι και αλλάζουν συνεχώς θέση στον ουρανό αλλά και συσχετισμούς εξαιτίας της διαφορετικής περιοδικότητας στην κίνησή τους¹⁰⁹.

Η κίνηση του ήλιου καθορίζει και τη διαδοχή των εποχών του έτους. Ανάλογα με το σημείο που κινείται στον ουρανό έχουμε το χειμώνα, την άνοιξη, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο. Συγκεκριμένα, η κίνηση αυτή ορίζει το ηλιακό έτος «*ήλιακός δὲ ἐστὶν ἐνιαυτὸς ἢ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον κατὰ τὴν οἰκείαν κίνησην τοῦ ἡλίου ἀποκατάστασις*»¹¹⁰ όπως σημειώνει χαρακτηριστικά. Εκτός, βέβαια, από το ηλιακό έτος, υπάρχει και το σεληνιακό, το οποίο ακολουθούν οι Εβραίοι και οι αρχαίοι Έλληνες¹¹¹.

Ο γεωλογικός κύκλος αποτελείται από διεργασίες τόσο συνηθισμένες που οι περισσότεροι από εμάς παραδεχόμαστε ως βέβαιες. Η εμπειρία μας λέει ότι τα συμβάντα μέσα στον κύκλο είναι φυσιολογικά για τη γη. Έτσι, δεν μπορούμε να σκεφτούμε τίποτα άλλο γι' αυτά. Όμως, αν εκτεινουμε τη άποψή μας πέρα από τη γη, εντοπίζουμε ότι ο κύκλος αυτός είναι πράγματι αρκετά ασυνήθιστος και βασίζεται σε λεπτές αλληλεξαρτήσεις μεταξύ διαφόρων παραγόντων¹¹². Σαφώς, ο γεωλογικός κύκλος δεν έπαυε να λειτουργεί αν δεν υπήρχαν διαθέσιμες ξηρές. Ο γεωλογικός κύκλος, λοιπόν, βασίζεται στην επιφάνεια της γης και στις συνθήκες μέσα στη γη.

Σύμφωνα, με τον Αριστοτέλη ουρανό ονομάζουμε κατά μια έννοια την ουσία της εσχάτης περιφοράς του σύμπαντος ή το φυσικό σώμα, το οποίο βρίσκεται στην έσχατη περιφορά του σύμπαντος. Πράγματι, έχουμε, όπως αναφέρει να αποκαλούμε κατ' εξοχήν ουρανό το έσχατο αυτό, που βρίσκεται πιο ψηλά από όλα, όπου λέμε ότι είναι εγκατεστημένο καθετί το θεϊκό. «*Ένα μὲν οὖν τρόπον λέγομεν τὴν οὐσίαν τὴν τῆς έσχάτης του παντός περιφορᾶς, ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ έσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός· εἰώθαμεν γὰρ τὸ έσχατον καὶ τὸ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανόν, ἐν ᾧ καὶ τὸ θεῖον πᾶν ἰδρυσθαὶ φαμέν*»¹¹³. Κατ' άλλη έννοια ουρανό ονομάζουμε το σώμα που είναι συνεχόμενο με την έσχατη περιφορά του σύμπαντος, όπου βρίσκονται η σελήνη, ο ήλιος και μερικά από τα άστρα, επειδή και γι' αυτά λέμε πως βρίσκονται στον ουρανό.

Επίσης, με άλλη έννοια ονομάζουμε ουρανό το σώμα, το οποίο περιέχεται στην έσχατη περιφορά, επειδή συνηθίσαμε να αποκαλούμε ουρανό το όλο και το σύμπαν. «*Άλλον δ' αὖ τρόπον τὸ συνεχές σῶμα τῇ έσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός, ἐν ᾧ σελήνη καὶ ἡλιος καὶ ἔνια τῶν ἄστρον· καὶ γὰρ ταῦτα ἐν τῷ οὐρανῷ εἶναι φάμεν. Έτι δ' ἄλλως λέγομεν οὐρανόν τὸ περιεχόμενον σῶμα ὑπὸ τῆς έσχάτης περιφορᾶς· τὸ γὰρ ὅλον καὶ τὸ πᾶν εἰώθαμεν λέγειν οὐρανόν*»¹¹⁴.

Ο Πλωτίνος αρχικά, αναρωτιέται για ποιο λόγο τα γήινα στοιχεία πρέπει να βρίσκονται στη συγκεκριμένη κατάσταση μόνο ως προς τη μορφή, ενώ τα ουράνια και ο ίδιος ο ουρανός υπάρχουν για πάντα ως εξατομικευμένα πράγματα; Όμως, αν θεωρήσουμε ως αιτία του ότι ο ουρανός δεν φθείρεται το γεγονός ότι περιέχει τα πάντα, ότι δεν υπάρχει τίποτα στο οποίο θα μεταβληθεί και επίσης ότι δεν υπάρχει κάτι έξω από αυτόν που να μπορεί να πέσει πάνω του και να τον φθείρει, θα δικαιολογήσουμε απόλυτα βάση της συλλογιστικής αυτής, στο όλο και στο σύμπαν αφθαρσία. «*Έπεὶ διὰ τί τὰ μὲν οὕτω κατὰ τὸ εἶδος μόνον τὸ ἀεὶ ἔξει, τὰ δ' ἐν οὐρανῷ*

¹⁰⁸ Εξαήμερος, Στ 3, SC26, 340

¹⁰⁹ Εξαήμερος, Στ 7, SC26, 358

¹¹⁰ Εξαήμερος, Στ 8, SC26, 370

¹¹¹ Εξαήμερος, Στ 8, SC26, 370

¹¹² Δερμιτζάκης Μ., Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου (Αθήνα: Αρμός, 2007) 119

¹¹³ Αριστοτέλης, *Περί ουρανού* Α c.9 278b 11-15

¹¹⁴ Αριστοτέλης, *Περί ουρανού* Α c.9 278b 16-20

καὶ αὐτὸς ὁ οὐρανὸς τὸ τόδε ἔξει τὸ αἰεὶ; Εἰ δὲ τῶ πάντα συνειληφέναι καὶ μὴ εἶναι εἰς ὃ τὴν μεταβολὴν ποιήσεται μηδὲ τί ἔξωθεν ἂν προσπεσῶν φθίρειαι δύνασθαι τούτω δώσομεν τὴν αἰτίαν τῆς οὐ φθορᾶς, τῶ μὲν ὄλω καὶ παντὶ δώσομεν ἐκ τοῦ λόγου τὸ μὴ ἂν φθαρηναί ». ¹¹⁵

Επομένως, ο ουρανός δεν χρειάζεται κανένα άλλο σώμα για να διατηρηθεί ούτε πάλι και για να συνεχιστεί η περιφορά του σύμφωνα με τους φυσικούς καθορισμούς. Άλλωστε, ουδέποτε αποδείχθηκε ότι η κατά φύση πορεία του είναι η ευθεία άλλα για τα σώματα αυτά η φύση ορίζει ή να παραμένουν ακίνητα ή να κινούνται κυκλικά. Διαφορετικές πορείες ακολουθούν τα σώματα στα οποία ασκήθηκε βία. Κατά συνέπεια, πρέπει, να υποστηρίξουμε ότι τα ουράνια σώματα δεν χρειάζονται τροφή. Οι κρίσεις μας γι' αυτά δεν πρέπει να βασίζονται στα πράγματα, τα οποία είναι εδώ στη γη, εφόσον ούτε την ίδια συνεχούσα ψυχή διαθέτουν ούτε στον ίδιο τόπο κατοικούν. Επίσης, εκεί δεν υφίσταται η αιτία για την οποία τα συνεχώς ρέοντα σύνθετα πράγματα εδώ στη γη τρέφονται.

Τα σώματα, τα οποία βρίσκονται στη γη , εξαιτίας της μεταβολής τους μεταβάλλονται από αυτό, που είναι, επειδή τελούν από την επιστασία μιας άλλης δύναμης ασθενικής και γι' αυτό το λόγο είναι ανύμπορη να τα διατηρήσει στην ύπαρξη. Αυτή το μόνο που κάνει είναι να μιμείται την προ αυτής φύση με τη γένεση και τη γέννηση. Ωστόσο, το ότι τα ουράνια σώματα δεν είναι σε κάθε περίπτωση άμοιρα μεταβολής, όπως ακριβώς τα νοητά, όπως ήδη αναφέρθηκε. «Οὐδὲν δεῖ τοίνυν ἄλλου σώματος τῶ οὐρανῶ ἵνα μένη, οὐδ' αὖ, ἵνα κατὰ φύσιν ἢ περιφορὰ οὐ γὰρ πῶ δέδεικται οὐδὲ ἐπ' εὐθείας οὔσα ἢ κατὰ φύσιν αὐτῶ φορᾶ· ἢ γὰρ μένειν ἢ περιφέρεισθαι κατὰ φύσιν αὐτοῖς αἱ δὲ ἄλλα βιασθέντων. Οὐ τοίνυν οὐδὲ τροφῆς δεῖσθαι φατέον τὰ ἐκεῖ, οὐδὲ ἀπὸ τῶν τηδε περὶ ἐκείνων ἀποφαντέον οὔτε ψυχὴν τὴν αὐτὴν τὴν συνέχουσαν ἐχόντων (.....) μιμείται δὲ ἐν τῶ γίνεσθαι ἢ γεννᾶν τὴν πρὸ αὐτῆς φύσιν. Τὸ δὲ μὴ ὡσαύτως πάντη, ὥσπερ τὰ νοητὰ εἴρηται» ¹¹⁶.

Συγχρόνως, συνδέει το αγαθό με τον ουρανό. Αναφέρει, λοιπόν, ότι και η ψυχή, η οποία βρίσκεται στον ουρανό αντιλαμβάνεται το καλό με μεγαλύτερη οξύτητα και κινείται προς το Αγαθό, κάνοντας ,επίσης, και το σώμα να κινείται προς την ίδια κατεύθυνση , καθώς αυτή είναι σύμφωνη με τη φύση του. Όσο για την αισθητηριακή δύναμη, λαμβάνοντας και αυτή άνωθεν το αγαθό και ευχαριστημένη με ότι διαθέτει, κινείται προς όλες τις κατευθύνσεις αναζητώντας το καλό, το οποίο υφίσταται παντού. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο κινείται ο νους, διότι και σταματάει και κινείται, αφού κινείται η συγκεκριμένη δύναμη γύρω του. Κατά τον ίδιο τρόπο και το σύμπαν κινείται κυκλικά και ταυτόχρονα παραμένει ακίνητο. «Ἐκεῖ δὲ ἐν ἀγαθῶ γινομένη ψυχὴ καὶ αἰσθητικότερα γενομένη κινεῖται πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ σείει ὡς πέφυκεν ἐκεῖ τοπικῶς τὸ σῶμα. Ἡ τὲ αἰσθητικὴ ἀπὸ τοῦ ἄνω αὖ καὶ αὐτὴ τὸ ἀγαθὸν λαβουσα καὶ τὰ αὐτῆς ἡσθεῖσα διώκουσα αὐτὸ ὃν πανταχοῦ πρὸς τὸ πανταχοῦ συμφέρεται. Ὁ δὲ νοῦς οὕτω κινεῖται ἔστηκε γὰρ καὶ κινεῖται περὶ αὐτὸν γάρ. Οὕτως οὖν καὶ τὸ πᾶν τῶ κύκλῳ κινεῖται ἅμα καὶ ἔστηκεν» ¹¹⁷.

Ο Πλάτωνας δέχεται ότι η πραγματικότητα συνιστά τη μεταβολή της κίνησης των ουρανίων σωμάτων γύρω από τη γη και την καταστροφή όλων των οργανισμών, οι οποίοι βρίσκονται στην επιφάνειά της από τεράστιες ανάμεσα σε μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όλοι όσοι κατοικούν στα βουνα ή σε τόπους ψηλούς και άνυδρους παθαίνουν μεγαλύτερης έκτασης καταστροφές από εκείνους που διαβιώνουν κοντά σε ποτάμια ή στη θάλασσα. « Τὸ δὲ ἀληθές ἐστὶ τῶν περὶ γῆν καὶ οὐρανὸν ἰόντων παράλλαξις καὶ διὰ μακρῶν χρόνων γινομένη τῶν ἐπὶ γῆς πυρὶ

¹¹⁵ Πλωτίνος, *Ἐννεάς Δευτέρα, Περὶ Ουρανοῦ* c.1, 9-21

¹¹⁶ Πλωτίνος, *Ἐννεάς Δευτέρα, Περὶ Ουρανοῦ* c.8, 15-28

¹¹⁷ Πλωτίνος, *Ἐννεάς Δευτέρα, Περὶ Ουρανοῦ* c. 3,24-28

πολλω φθορά, τότε οὖν ὅσοι κατ' ὄρη καὶ ἐν ὑψηλοῖς τόποις καὶ ἐν ξηροῖς οἴκουσιν μᾶλλον διαλλνται τῶν ποταμοῖς καὶ θαλάττῃ προσοικούντων»¹¹⁸.

Ο ουρανός, λοιπόν, γεννήθηκε γιατί είναι ορατός, απτός και έχει σώμα. Όλα αυτά είναι είναι αισθητά και τα αισθητά πράγματα, τα οποία γίνονται αντιληπτά με δοξασία, με τη βοήθεια των αισθήσεων αποδείχθηκε πως γεννιούνται και δημιουργούνται. Επίσης, κάθετί που γεννιέται προέρχεται κατ' ανάγκη από κάποια αιτία. Είναι, όμως, δύσκολο να εντοπίσει κάποιος το δημιουργό και πατέρα του σύμπαντος. Ακόμη, όμως, και αν κάποιος τον εντοπίσει δεν θα μπορέσει να τον ανακαλύψει σε όλους. Αυτό, λοιπόν, πρέπει να εξεταστεί πάλι σχετικά μ' αυτό, σύμφωνα με ποιο από τα δύο πρότυπά τον έφτιαξε ο δημιουργός του. Σύμφωνα με το αιώνιο και αμετάβλητο ή σύμφωνα με εκείνο που γεννήθηκε; « *Γέγονεν ὄρατος γὰρ ἀπτός τὲ ἐστὶν καὶ σῶμα ἔχων, πάντα δὲ τοιαῦτα αἰσθητά, τὰ δ' αἰσθητά, δόξη περιληπτά μετ' αἰσθήσεως, γιγνόμενα καὶ γεννητὰ ἐφάνη. Τῷ δὲ αὖ γενομένω φαμὲν ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τουδε τοῦ παντὸς εὖρειν τὲ ἔργου καὶ εὐρόντα (...)* ὁ τεκταινόμενος αὐτὸν ἀπηργάζετο, πότερον πρὸς τὸ κατὰ ταυτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχον ἢ πρὸς τὸ γεγονός»¹¹⁹.

Επομένως, ο κόσμος προκειμένου, να είναι μόνος του και ὁμοιος με το τέλειο πρότυπό του ο δημιουργός δεν έφτιαξε ούτε δύο ούτε άπειρους κόσμους, αλλά έναν ουρανό, ο οποίος είναι ένας και μοναδικός και για το παρόν και για το μέλλον. *Ἴνα οὖν τότε κατὰ τὴν μόνωσιν ὅμοιον ἢ τῷ παντέλει ζωῶ ,διὰ ταῦτα οὔτε δύο οὔτ' ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους, ἀλλ' εἰς ὃδε μονογενῆς οὐρανόσ γεγονῶς ἔστιν καὶ ἔτ' ἔσται.*¹²⁰. Τα άστρα δημιουργήθηκαν να κινούνται με τέτοιο τρόπο στον ουρανό, ώστε το σύμπαν να μοιάζει όσο το δυνατόν περισσότερο με το τέλειο και νοητό πλάσμα, το οποίο αποτελεί απομίμηση της αιώνιας φύσης

Τέλος, σύμφωνα, με τον Πλάτωνα δεν εἶαι καθόλου σωστό να θεωρούμε ότι υπάρχουν δύο διαφορετικές και εντελώς αντίθετες περιοχές, οι οποίες εμπεριέχουν το σύμπαν, χωρίζοντάς το σε δύο μέρη, το κάτω, προς το οποίο μεταβαίνουν όλα τα σώματα, που έχουν όγκο και το πάνω, προς το οποίο όλα κινούνται παρά τη θέλήσή τους. Αφού, ολόκληρος ο ουρανός είναι σφαιρικός τα πιο απομακρυσμένα μέρη του, τα οποία απέχουν εξίσου από το κέντρο πρέπει αναγκαστικά να συνιστούν τα άκρα του. Το κέντρο, όμως, που βρίσκεται σε ίση απόσταση από τα άκρα, πρέπει κανείς να θεωρεί ότι είναι στο ακριβώς αντίθετο σημείο από αυτά.

Αφού, ο κόσμος δημιουργήθηκε με το συγκεκριμένο τρόπο, ποιο από τα άκρα αν χαρακτηριστεί πάνω ή κάτω δεν θα έχει δοθεί η εντύπωση ότι κάνουμε λάθος; Πραγματικά, το μέρος που βρίσκεται στη μέση του κόσμου δεν πρέπει να ονομάζεται πάνω ή κάτω αλλά μόνο κέντρο, ενώ ο χώρος που υπάρχει γύρω του δεν είναι στη μέση και επομένως, κανένα σημείο του δεν είναι πιο κοντά στο κέντρο από το ακριβώς αντίθετό του.

Εφόσον, λοιπόν, το σύμπαν είναι παντού ομοιόμορφο πώς θα μπορούσε κάποιος να έχει σωστή αντίληψη, αν του απέδιδε ιδιότητες αντίθετες από τη φύση του; Ακόμη, όμως, και αν υποθέσουμε ότι στο κέντρο του υπήρχε κάποιο στέρεο και ισορροπημένο σώμα, αυτό δεν θα μπορούσε να μεταφερθεί σε κάποιο άκρο, και αυτό γιατί όλα αυτά είναι απολύτως όμοια μεταξύ τους. Και αν κάποιος προχωρούσε κυκλικά γύρω από αυτό το σώμα, θα ήταν σε θέση να χαρακτηρίσει πάνω ή κάτω το ίδιο σημείο φτάνοντας σ' εκείνο που βρίσκεται ακριβώς απέναντί του. Αφού, όπως αναφέρθηκε το σύμπαν είναι σφαιρικό και δεν αποτελεί χαρακτηριστικό ενός λογικού ανθρώπου να θεωρεί πάντοτε ένα σημείο πάνω και κάποιο άλλο κάτω. «*Φύσει γὰρ δὴ*

¹¹⁸ Πλάτων, *Τίμαιος* c.22d 1-6

¹¹⁹ Πλάτων, *Τίμαιος* c.28 b7-29a2

¹²⁰ Πλάτων, *Τίμαιος* c.32a7-32c3

τίνας τόπους δύο εἶναι διειληφότας διχῆ τὸ πᾶν ἐναντίους, τὸν μὲν κάτω, πρὸς ὃν φέρεται πανθ' ὅσα τινὰ ὄγκον σώματος ἔχει, τὸν δὲ ἄνω, πρὸς ὃν ἀκουσίως ἔρχεται πᾶν, οὐκ ὀρθὸν οὐδαμῆ νομίζειν. Τοῦ γὰρ παντὸς οὐρανοῦ σφαιροειδοῦς ὄντος, ὅσα μὲν ἀφεστωτα ἴσον τοῦ μέσου γέγονεν ἔσχατα, ὁμοίως αὐτὰ χρῆ ἔσχατα πεφυκέναι, τὸ δὲ μέσον τὰ αὐτὰ μέτρα τῶν ἐσχάτων ἀφεστηκὸς ἐν τῷ κατάντικρυ νομίζειν δεῖ πάντων εἶναι τοῦ δὴ κόσμου ταύτη πεφυκότος (.....) ἂν σῆς ἀντιπὸς ταυτὸν αὐτοῦ κάτω καὶ ἄνω προσειποι. Τὸ μὲν γὰρ ὅλου, καθάπερ εἴρηται νυνδῆ, σφαιροειδὲς ὄν, τόπον τινὰ κάτω»¹²¹

---

¹²¹ Πλάτων, *Τίμαιος* c.62.5-c.63.6

2 ε. Η Δημιουργία της βλάστησης

Είναι γεγονός ότι όσες φορές ο Μέγας Βασίλειος αναφέρεται στη δημιουργία του στερεώματος, της γης, του ήλιου και της σελήνης, δανείζεται γνώσεις από την ατρονομία και τη φυσική, ενώ όταν αναφέρεται στη δημιουργία των φυτών και των ζώων, δανείζεται γνώσεις από τις σύγχρονες του αντιλήψεις σχετικά με αυτά.

Η διαδικασία, λοιπόν, βλαστήσεως της γης, σύμφωνα, με τον Βασίλειο, συνιστά φυσικό νόμο θεσμοθετημένο από τον Θεό. Γι' αυτό το λόγο και στην αφήγηση της δημιουργίας προηγείται χρονικά η βοτάνη και ακολουθεί το ξύλο «*πρῶτον ἐστὶν ἐν τῇ γενέσει τῶν φαινομένων ἡ βλάστησις· ἔπειτα, ὅταν προκύψῃ μικρὸν τὰ βλαστήματα, βοτάνη γίνεται· εἴτ' ἐπειδὴν αὐξηθῆ, χόρτος ἐστὶ, κατὰ μικρὸν διαρθρωμένων τῶν φαινομένων, καὶ μέχρι τῆς ἐπὶ τὸ σπέρμα τελειώσεως προϊόντων*»¹²².

Άξιο μνείας αποτελεί το στοιχείο ότι η βλάστηση προηγείται της δημιουργίας του ήλιου. Ο Ιεράρχης σημειώνει, ότι για πολλούς ο ήλιος είναι η αιτία της βλαστήσεως. Η ζωοποιός ενέργεια του ήλιου, μάλιστα, πολλές φορές ώθησε τους ανθρώπους να τον θεοποιήσουν. Αυτό, ακριβώς, προσπαθεί να αποτρέψει η αφήγηση της Γενέσεως, εφόσον, δηλαδή η ζωή προηγείται του ήλιου δεν είναι ο ήλιος ζωοδότης θεός, αλλά ένα ακόμα κτιστό σώμα με χρονική αφετηρία «*«πρεσβυτέρα τοῦ ἡλίου ἢ περι γῆν διακόσμησις· ἵνα καὶ τοῦ προσκυνεῖν τὸν ἥλιον, ὡς αὐτὸν τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς περιεχόμενον, οἱ πεπλανημένοι παύσονται*».¹²³

Το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας των οργανισμών μας διαφεύγει, εξαιτίας της έλλειψης απολιθωμάτων, μέσα στα στρώματα του Προκαμβίου,¹²⁴ παρόλα αυτά η γενική και η επί μέρους επισκόπηση της γεωλογικής ιστορίας των διαφόρων ομάδων των οργανισμών οδηγεί στο συμπέρασμα αφενός ότι οι πρώτοι οργανισμοί φυτών και ζώων ήταν υδρόβιοι και αφετέρου ότι κατά τη διάρκεια των γεωλογικών εποχών οι οργανισμοί παρουσιάζουν βραδύτερη ή ταχύτερη εξέλιξη. Αποτέλεσμα της εξέλιξης είναι ότι στο σύνολο του συγκροτήματος των φυτών και των ζώων, καθώς και σε κάθε ομάδα τους, τα νεώτερα μέλη παρουσιάζονται περισσότερο σύνθετα και οργανωμένα, δηλαδή τελειότερα από παλαιότερα. Στο σύνολό τους οι γενεαλογικώς μεταγενέστεροι οργανισμοί παρουσιάζονται οργανικά τελειότεροι από τους παλαιότερους, αλλά αυτό δεν είναι απόλυτο, επειδή, ανώτεροι οργανισμοί ασπόνδυλων ζώων είναι γνωστοί από το τέλος του Προκαμβίου.¹²⁵

Η επίδραση των αλλαγών του περιβάλλοντος έχει αποδειχθεί, ότι είναι η γενεσιουργός αιτία βαθμιαίων μεταβατικών μεταβολών του σώματος διαφόρων οργανισμών με την πάροδο του χρόνου, όπως σε ορισμένες τοπικές περιπτώσεις είναι για παράδειγμα η βραδεία μεταβολή μιας λιμναίας λεκάνης σε θάλασσα. Όμως και μεγάλες, ριζικές μεταβολές του οργανικού κόσμου φαίνεται ότι έπονται μεγάλων παλαιογεωγραφικών γεγονότων, όπως είναι οι ορογενέσεις, ηπειρογενέσεις και οι περίοδοι των παγετώνων. Επίσης, ότι οι μεγάλες μεταβολές στον ζωικό κόσμο έπονται αμέσως αντίστοιχων παρόμοιων στο φυτικό κόσμο. Ακόμη, ότι οι εξαφανίσεις από τη γη ορισμένων ομάδων οργανισμών προέρχονται από τα γεωλογικά και κλιματολογικά γεγονότα και από τον ανταγωνισμό των διαφόρων ομάδων μεταξύ τους.

¹²² *Εξαήμερος*, Ε1, SC26, 278

¹²³ *Εξαήμερος*, Ε1, SC26, 280

¹²⁴ Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός, 2007) 126

¹²⁵ Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός, 2007) 128

Παρόλα αυτά όλες οι περιπτώσεις δεν έχουν εξηγηθεί παρόμοια ή ανάλογα. Παραμένει, όμως, γεγονός ότι η μέχρι σήμερα κατάσταση των γνώσεών μας δεν επιτρέπει την διατύπωση γενικότερων κανόνων σχετικά με την αιτία και τον μηχανισμό της εμφάνισης, της εξέλιξης και της εξαφάνισης των ποικίλων ομάδων των οργανισμών με την πάροδο του γεωλογικού χρόνου. Σε πολλές περιπτώσεις η εξέλιξη προβάλλει αυττόνομα στην πορεία της. Στην ίδια συνάφεια με τη βλάστηση ο Μέγας Βασίλειος κάνει μια αξιοπρόσεκτη παρατήρηση σχετικά με το ήλεκτρον, εκφράζοντας προφανώς την επικρατούσα αντίληψη της εποχής του. Η παρατήρηση ότι μέσα στο ήλεκτρον υπάρχουν ίχνη από φυτά και έντομα, έκανε τους ανθρώπους να υιοθετήσουν την ερμηνεία ότι το ήλεκτρον είναι φυτό, το οποίο σταδιακά μετατρέπεται σε λίθο. Χαρακτηριστικά αναφέρει «.....καὶ τὸ ἤλεκτρον ὅπὸν εἶναι φυτῶν εἰς λίθον φύσιν ἀποπηγνύμενον »¹²⁶(Λέγεται μάλιστα ότι το ήλεκτρο είναι γάλα φυτῶν που πήζει και μεταβάλλεται σε λίθο).

Το ήλεκτρο προέρχεται από τη ρητίνη των κωνοφόρων δένδρων. Πολλές φορές σε αυτό εγκλείονται έντομα ή και φυτικά υπολείμματα. Τα απολιθώματα ορίζονται κάποτε σαν κάθε παράξενο αντικείμενο, το οποίο εξαγόταν από τη γη. Στη σύγχρονη χρήση ο όρος απολιθώμα σημαίνει κάθε απόδειξη προϊστορικής ζωής, βασισμένη πάνω στις αποδείξεις των απολιθωμάτων. Οι πρώτοι φυσιοδίφες μελέτησαν τη φύση των απολιθωμάτων, αλλά λίγοι προσπάθησαν κάποιου είδους συστηματική μελέτη ή αντιλήφθηκαν την οργανική φύση τέτοιων δειγμάτων. Στην πραγματικότητα πολλοί από τους πρώτους φυσιοδίφες είχαν αξιοσημείωτα παράδοξες ιδέες.

Ένας συγγραφέας του 16^{ου} αιώνα σκέφτηκε ότι τα απολιθώματα ήταν τα υπολείμματα οργανισμών, που αναπτύχθηκαν μέσα σ' ένα πέτρωμα, αφού είχαν μεταφερθεί από έναν σπέρματοφόρο άνεμο. Οι λόγιοι του Μεσαίωνα πίστευαν ότι τα απολιθώματα ήταν τα υπολείμματα φτωχών, άτυχων ατόμων, οι οποίοι είχαν παγιδευτεί στον κατακλυσμό του Νώε. Οι άνθρωποι αυτοί δεν σκέφτονταν τελείως λαθεμένα, επειδή κάποια μέθοδος ταφής είναι απαραίτητη για τη διατήρηση των απολιθωμάτων. Εντούτοις, αυτές οι πρώτες εξηγήσεις πάνω στην προέλευση των απολιθωμάτων ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των προσπαθειών να προσδιορισθεί η ιστορία της ζωής στα πλαίσια μιας περιόδου 6000 ετών.¹²⁷

---

¹²⁶Εξαήμερος, Ε1, SC26, 316

¹²⁷Δερμιτζάκης Μ., Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου (Αθήνα: Αρμός, 2007)

2 στ. Περί ερπετών, ζώων και ψαριών

Στις τελευταίες ομιλίες της Εξαήμερου γίνεται λόγος για υδρόβια ζώα, ερπετά, έντομα και χερσαία ζώα, όπου σύμφωνα με το Βιβλικό κείμενο αυτά δημιουργήθηκαν την Πέμπτη και έκτη ημέρα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν στο λόγο του Μ. Βασιλείου στοιχεία, που μαρτυρούν γνώση σχετικά με την κατανομή των ιχθύων¹²⁸, των ιδιοτήτων των οστράκων¹²⁹, της διαφοροποίησης του οργανισμού¹³⁰, της ταξινόμησης του ζωϊκού βασιλείου¹³¹, αλλά και μια τάση καθορισμού της ονοματολογίας των ειδών. Η ονοματολογία των οργανισμών φυτών και ζώων γίνεται σύμφωνα με διεθνώς καθορισμένους κανόνες Ζωολογικής και Βοτανικής Ονοματολογίας, βασισμένο στο έργο του Καρόλου Λιναίου, *Systema Naturae*¹³². Τα βασικά κριτήρια για την επιλογή και καθιέρωση ενός ονόματος είναι η μοναδικότητα, η παγκοσμιότητα και η σταθερότητα.

Ο Μέγας Βασίλειος, επίσης, σε παρατηρήσεις σχετικά με τα άκρα των ζώων και των γενικότερων τους χαρακτηριστικών «..... ἐν μὲν ὄνομα τῶν πετεινῶν, μυρίας δὲ ἐν τοῦτοις διαφορᾷς ἐν τῇ τοῖς μεγέθει καὶ ἐν τοῖς σχήμασι καὶ ἐν ταῖς χροαῖς καὶ κατὰ τοὺς βίους, καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὰ ἦθη, ἀμύθητον οὖσαν αὐτοῖς τὴν πρὸς ἄλληλα παραλλαγὴν»¹³³ και διατυπώνει προβληματισμούς για τον πολλαπλασιασμό των ζώων «Ἄλλ' ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῆς κτίσεως ἐπανίωμεν. Τὰ εὐαλώτοτερα τῶν ζώων πολυγονώτερα. Διὰ τοῦτο πολυτόκοι λαγωοί, καὶ αἶγες ἄγριαι, καὶ πρόβατα ἄγρια διδυμοτόκια, ἵνα μὴ ἐπιλείπη τὸ γένος ὑπὸ τῶν ὁμοβόρων ἐκδαπανώμενον. Τὰ δὲ φθαρτικὰ τῶν ἄλλων, ὀλιγοτόκα (.....) ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ καταπόθεν πάλιν ἀναπεμπάζεσθαι, ὥστε καταλεανθὲν τῇ μηρυκισμῶ προσοικειουσθαι τῷ τρεφομένῳ»¹³⁴.

Η σύγχρονη Βιολογία ταξινομεί το ζωϊκό βασίλειο σε τρία υποβασίλεια: Παράζωα, Αγνοτόζωα και Μετάζωα. Στα Μετάζωα ανήκουν τα περισσότερα ασπόνδυλα και τα χορδωτά. Στα χορδωτά ανήκουν τα σπονδυλόζωα, τα οποία διακρίνονται σε εφτά οοταξίες ιχθύων (Αγναθοι, Πλακόδερμοι, Χονδριχθύες, Ακανθόδιοι, Οστειχθύες, Πετρομιζόντιδοι και Ακτινοπτερύγιοι)¹³⁵ και τις ομοταξίες των ερπετών, πτηνών, αμφιβίων και θηλαστικών. Ο Μέγας Βασίλειος από τη μεριά του εντάσσει στα πτηνά και τα έντομα (όλα εκείνα που πετούν), στα χερσαία περιλαμβάνει τα ερπετά, τα θηλαστικά και τα αμφίβια, ενώ διαχωρίζει τα υδρόβια σε ζωοτόκια (θηλαστικά) και ωοτόκια (ιχθύες).

Διχώς αμφιβολία η πιο εντυπωσιακή άποψη του Μ. Βασιλείου είναι η εξήγηση, που δίνει για τον πολλαπλασιασμό των ζώων, υποστηρίζοντας πως οι απαρχές κάθε γένους, σε σπερματική κατά κάποιο τρόπο κατάσταση, αποταμιεύονται με το θείο πρόσταγμα στη φύση. Από το κεφάλαιο ρυθμίζεται μετά η ανάγκη του «αυξάνεσθαι και πληθύνεσθαι», ενώ ακόμη εντυπωσιακότερη είναι η άποψή του για τη ζωογόνο δύναμη της γης να παράγει οργανισμούς χωρίς συνδρομή αυγών ή άλλων

¹²⁸ *Εξαήμερος*, Ζ 2, SC26,400

¹²⁹ *Εξαήμερος*, Ζ 2, SC26,398

¹³⁰ *Εξαήμερος* Ζ1, SC26, 386

¹³¹ *Εξαήμερος*, Η 8, SC26, 476

¹³² Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός,2007) 159

¹³³ *Εξαήμερος*, Θ 5, SC26, 504

¹³⁴ *Εξαήμερος*, Θ 5, SC26, 504

¹³⁵ Δερμιτζάκης Μ., *Γεωλογικές Προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μ.Βασιλείου* (Αθήνα: Αρμός,2007) 159

μικροοργανισμών. Εδώ με κανένα τρόπο δεν πρόκειται για αυτόματη γένεση . Αυτό συμβαίνει, όχι επειδή ο Βασίλειος δέχεται ως πρώτη αιτία το θείο πρόσταγμα, αλλά γιατί δεν θεωρεί τη γη άμοιρη ζωτικής δυνάμεως, γι' αυτό μεγάλη άνεση ερμηνεύει μια πλάνη και άγνοια των ανθρώπων της εποχής εκείνης, αποδίδοντας την παραγωγή αυτή στη ζωογόνο δύναμη της γης.

Στην προκείμενη περίπτωση το ενδιαφέρον του δεν βρίσκεται στην εσφαλμένη αντίληψη , αλλά στην πίστη του ότι η γη έχει τέτοιες δυνατότητες. Η ίδια η γη, τα φυτά και τα ζώα βρίσκονται σε διαρκή κίνηση, σ' έναν ακατάπαυστο οργανισμό, ο οποίος βασίζεται στη δική τους προικισμένη κατάσταση, σε μια νομοτέλεια που πήρε την αρχή από τη θεία δημιουργική ενέργεια.

Σύμφωνα, πάλι, και με τη σύγχρονη έρευνα ο κόσμος δεν είναι στάσιμος και αναλλοίωτος αλλά «εν διαρκεί εξελίξει». Νόμος της φύσης δεν είναι η στασιμότητα αλλά η μεταβλητότητα. Κάθε είδος οργανισμού είναι σε άμεση αλληλεπίδραση με το περιβάλλον του. Οι αλλαγές στο φυσικό και βιοτικό περιβάλλον ενός είδους μπορούν να προκαλέσουν την εξαφάνισή του. Από γενιά σε γενιά, ένα είδος υφίσταται αλλαγές στα χαρακτηριστικά του. Οι αλλαγές αυτές, που συνιστούν την οργανική εξέλιξη είναι τυχαίες και χωρίς απώτερο σκοπό, αλλά με την πάροδο του χρόνου μπορούν να δώσουν γένεση σε νέα είδη οργανισμών.

Ο Αριστοτέλης αναφέρει ,ότι το αίμα είναι λεπτοφυέστερο και καθαρότερο στον άνθρωπο, πυκνότερο και πιο μαύρο στα ζωοτόκια όπως είναι ο ταύρος και το γαϊδούρι. Στα κατώτερα μέρη του σώματος είναι πυκνότερο και πιο μαύρο απ' ότι στα ανώτερα. Το αίμα στα ζώα πάλλεται ταυτόχρονα μέσα στα αγγεία σε ολόκληρο το σώμα και είναι το μόνο υγρό που παραμένει σ' ολόκληρο το σώμα και σ' όλη τη διάρκεια της ζωής.¹³⁶

Επιπλέον, τονίζει ότι τα μεγαλύτερα γένη ζώων στα οποία διαιρούνται τα διάφορα ζώα είναι αυτά των πτηνών, των ψαριών και των κητωδών, όλα αυτά έχουν αίμα. Ένα, ακόμη, γένος είναι των οστρακοδέρμων που είναι γνωστό ως όστρακα. Ένα άλλο είναι των μαλακοστράκων, που δεν είναι γνωστό με ένα μόνο όνομα, όπως οι караβίδες και διάφορα είδη καβουριών και οστράκων. Επίσης, ένα άλλο γένος είναι αυτό των μαλακίων, όπως τα είδη των καλαμαριών, καθώς και η σουπιά και τέλος αυτό των εντόμων. Τα τελευταία δεν έχουν αίμα, ενώ όσα έχουν πόδια είναι πολύποδα. Μερικά από τα έντομα έχουν και φτερούγες. Μεταξύ των υπολοίπων ζώων δεν συναντάμε μεγάλα γένη, καθώς δεν συναντάμε ένα είδος που να περιέχει πολλά άλλα είδη. Έτσι, είτε ένα είδος θα είναι απλό, χωρίς διαφοροποιήσεις, όπως για παράδειγμα, ο άνθρωπος είτε αν έχει διαφοροποιήσεις τα είδη που περιέχει είναι ανώνυμα.¹³⁷

Το γεγονός ότι είναι ασυνεπής η χρήση του όρου μέγιστο γένος, όπως και η απαρίθμηση των ομάδων των ζώων για τις οποίες ισχύει αφήνει να εννοηθεί ότι ο σκοπός της ταξινόμησης είναι πρακτικός και όχι θεωρητικός. Επιπλέον, δεν είναι καν διεξοδικός, μερικά ζώα δεν εξυπηρετούνται καθόλου από αυτόν. Ο άνθρωπος για παράδειγμα δεν εμπίπτει σε μέγιστο γένος, όπως και τα ερπετά. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τις ευρείες διαιρέσεις Έναιμα και Άναιμα και μέσα σ' αυτές χειρίζεται τα μέγιστα γένη και τα ζώα που δεν εμπίπτουν σε κάποιο από αυτά.

Τα μέγιστα, λοιπόν, γένη των ζώων είναι τα Πτηνά, τα Ψάρια και τα Κητώδη (που έχουν όλα αίμα, είναι έναιμα) και τα οστρακόδερμα, τα Μαλακόστρακα (καρκενοειδή), τα Μαλάκια και τα έντομα (που όλα τους δεν έχουν αίμα, είναι

¹³⁶ Αριστοτέλης, *Των περί τά ζώα ιστοριων Γ* c.19 521a 5-9

¹³⁷ Αριστοτέλης, *Των περί τά ζώα ιστοριων Α* c.6 490b 7-19

άναιμα). Πέρα από αυτά δηλώνει πως τα γένη των υπόλοιπων ζώων δεν είναι μεγάλα. Δεν συναντούμε ένα είδος που να περιέχει πολλά είδη.

Αναφερόμενος στο βαθμό τελειότητας απογόνων σημειώνει ότι στα Ζωοτόκια, τα μικρά γεννιούνται «τέλεια», δηλαδή έχουν την εμφάνιση και τη δομή του ενήλικου, μόνο που είναι μικρότερα ως προς το μέγεθος. Επίσης, στα Ωοτόκια το προϊόν δεν είναι ένα νεαρό ζώο αλλά ένα αυγό, το οποίο είναι «τέλειο» με την έννοια ότι δεν αυξάνεται σε μέγεθος μετά την απόθεση. Στα ωοτόκια υφίσταται μια άλλη κατηγορία, των οποίων το προϊόν εδώ είναι ένα «ατελές» αυγό, δηλαδή δεν έχει ολοκληρώσει την ανάπτυξή του όταν εναποτίθεται, αλλά πρέπει να το κάνει αυγό, αφού βγεί από το σώμα του γονέα. Ωστόσο, και στις δύο κατηγορίες Ωοτόκων το μικρό, το οποίο βγαίνει από το αυγό είναι «τέλειο». Άλλη κατηγορία είναι αυτή των Ωοζωοτόκων, σε αυτά όπως και στα Ζωοτόκια το μικρό είναι «τέλειο», όταν προβάλλει, άλλα πριν από αυτό ένα «τέλειο» αυγό παράγεται μέσα στο γονέα. Αυτή η κατηγορία, επομένως, είναι ένας συνδυασμός των ζωοτόκων και των ωοτόκων. Τελευταία κατηγορία είναι αυτή των Σκουληκοτόκων, το προϊόν εδώ δεν είναι αυγό άλλα προνύμφη, που σύμφωνα με τον Αριστοτέλη βρίσκεται ένα στάδιο πριν το αυγό. Η προνύμφη αναπτύσσεται σ' ένα «αντικείμενο σαν αυγό» και μόνο όταν έχει σχηματιστεί μπορεί να βγεί από αυτό το μικρό σε «τέλεια κατάσταση».¹³⁸

Ουσιαστικά, αυτό που καθορίζει τα γένη, είναι η ομοιότητα των σχημάτων, των μερών ή ολόκληρου του σώματός τους, όπως για παράδειγμα σθμβαίνει με τα πτηνά, τα ψάρια, τα μαλάκια και τα οστρακόδερμα. Επειδή, τα μέρη τους δεν διαφέρουν με τρόπο, ώστε να μοιάζουν μόνο κατ' αναλογία, όπως συμβαίνει με το οστό του ανθρώπου και το αγκάθι του ψαριού, αλλά διαφέρουν περισσότερο σε σχέση με τις σωματικές ιδιότητες, όπως για παράδειγμα με το να είναι μεγαλύτερα ή μικρότερα, μαλακότερα ή σκληρότερα, λειότερα ή τραχύτερα και άλλα παρόμοια.¹³⁹

Στα έργα της φύσης αυτό που κυριαρχεί δεν είναι το τυχαίο αλλά η σκοπιμότητα και η σκοπιμότητα ή ο τελικός σκοπός για τον οποίο δημιουργήθηκαν ή έγιναν αυτά τα έργα, έχει τη θέση του στο χώρο του ωραίου. Αν, όμως, υπάρχει κάποιος που θεωρεί πως η μελέτη των ζώων αποτελεί μια επιδίωξη χωρίς αξία θα πρέπει να έχει την ίδια γνώμη και σχετικά με τη μελέτη του εαυτού του, καθώς δεν είναι δυνατόν χωρίς δυσκολία να εξετάσει κανείς τα στοιχεία από τα οποία αποτελείται το ανθρώπινο γένος, όπως, για παράδειγμα το αίμα, τη σάρκα, τα οστά, τα αιμοφόρα αγγεία και τα άλλα μέρη.¹⁴⁰

Θεωρεί, λοιπόν, ο Αριστοτέλης ότι υπάρχουν πολλά κοινά γνωρίσματα σε πολλά ζώα, άλλα από αυτά είναι εντελώς όμοια, όπως τα πόδια, τα φτερά, τα λέπια, καθώς και όμοιες προς αυτά καταστάσεις και άλλα κοινά μόνο κατ' αναλογία. Με τον όρο αναλογία εννοεί ότι μερικά έχουν για παράδειγμα πνεύμονα, ενώ άλλα δεν έχουν, αντίθετα διαθέτουν κάτι άλλο, το οποίο τον υποκαθιστά. Άλλα, πάλι, έχουν αίμα, ενώ άλλα έχουν το αντίστοιχό του, που έχει σε αυτά την ίδια δύναμη, η οποία χαρακτηρίζει το αίμα στα έναιμα.¹⁴¹

Η αίσθηση στα ζώα εκδηλώνεται στα απλά μέρη του σώματος. Εύλογα, όμως, το όργανο στο οποίο εκδηλώνεται η αφή είναι το λιγότερο απλό απ' όλα τα αισθητήρια, παρόλο που, όπως και όλα τα άλλα, είναι ομοιομερές. Αυτό συμβαίνει, προφανώς, επειδή όσα γίνονται αντιληπτά από τη αφή είναι πολλών ειδών και περιέχουν πολλές αισθήσεις, όπως, για παράδειγμα, ζεστό και κρύο, στερεό και υγρό και άλλα παρόμοια. Έτσι, και το αισθητήριο οργάνο τους, δηλαδή η σάρκα ή το ανάλογο της

¹³⁸ Αριστοτέλης, *Των περί τα ζώα ιστοριών* (2000), σ.27

¹³⁹ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Α* c.4 644b 7-15

¹⁴⁰ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Α* c.5 645a 24-31

¹⁴¹ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Α* c.5 645a 4-11

είναι το πιο «σωματώδες» απ' όλα τα αισθητήρια όργανα. Επειδή, λοιπόν, είναι αδύνατον να υπάρξει ζώο χωρίς αίσθηση, είναι αναγκαίο να έχουν τα ζώα μερικά ομοιομερή μέρη, διότι η αίσθηση εδρεύει σ' αυτά, αντίθετα τα ανομοιομερή μέρη τους επιτρέπουν να έχουν δραστηριότητες.¹⁴²

Στα ζώα τα οποία δεν έχουν οστά αλλά αγκάθια, ο μοναδικός μυελός είναι αυτός της ραχοκοκαλιάς, επειδή από τη φύση τους αυτά τα πλάσματα έχουν λίγο αίμα και το μόνο κοίλο αγκάθι τους είναι αυτό της ραχοκοκαλιάς. Γι' αυτό το λόγω υπάρχει μόνο σε αυτήν, γιατί μόνο σ' αυτήν υπάρχει χώρος και μόνο αυτή χρειάζεται κάποιο σύνδεσμο, εφόσον είναι διαιρεμένη σε τμήματα.. Αυτό εξηγεί, επίσης, γιατί ο μυελός εδώ είναι κάπως διαφορετικός, επειδή ενέχει το ρόλο περόνης, γίνεται κολλώδης και νευρώδης για να μπορεί να τεντώνεται. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι ο μυελός συνιστά το περίσσειμα της αιματικής τροφής, η οποία μοιράζεται στα οστά και τα αγκάθια, όπου κλεισμένη μέσα τους χωνεύεται.¹⁴³

Ο εγκέφαλος, επίσης, υπάρχει για να εξασφαλίζεται η διατήρηση ολόκληρου του ζωϊκού οργανισμού. Επειδή, αυτοί, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η ψυχή ενός ζώου είναι φωτιά ή κάποια άλλη ουσία, το υποστηρίζουν αβασάνιστα θα ήταν ίσως καλύτερα να ισχυρίζονται ότι η ψυχή υφίσταται σε κάποιο σώμα πύρινης φύσης. Η αιτία αυτού έγκειται στο ότι το θερμό είναι πιο εξυπηρετικό σώμα για τα έργα της ψυχής, γιατί έργο της είναι να τρέφει και να κινεί και αυτό επιτελείται ευκολότερα μέσω αυτής της δύναμης.¹⁴⁴

Έργο, λοιπόν, του εγκεφάλου είναι να καθιστά εύκρατη τη θερμότητα και τη βράση στην καρδιά. Προκειμένου, να μπορέσει, όμως, να έχει κι αυτό το μέρος του σώματος μια μέτρια θερμότητα, από το μεγάλο αιμοφόρο αγγείο και από την ονομαζόμενη αορτή ξεκινούν αγγεία, τα οποία τον περιβάλλουν. Αυτά, αντί να είναι μεγάλα και λίγα είναι πυκνά και λεπτά και το αίμα, αντί να είναι θολό και παχύρρευστο είναι λεπτό και καθαρό. Αυτός είναι ο λόγος, που οι καταρροές του σώματος αρχίζουν από το κεφάλι και εμφανίζονται, όταν τα μέρη γύρω από τον εγκέφαλο είναι ψυχρότερα από τη σύμμετρη κράση. Επειδή, όπως, ανεβαίνει προς τα πάνω η τροφή σαν ατμός, μέσω των αιμοφόρων αγγείων, το περίττωμά της ψύχεται, λόγω της ειδικής φύσης του εγκεφάλου, με αποτέλεσμα να παράγει ροές φλέγματος και ιχώρα.¹⁴⁵

Παράλληλα, ο εγκέφαλος είναι εκείνος, ο οποίος προκαλεί τον ύπνο στα ζώα, τα οποία τον διαθέτουν. Αντίθετα, σ' αυτά που δεν διαθέτουν το αντίστοιχό του, επειδή ψύχει την εισροή του αίματος, που προέρχεται από την τροφή ή από άλλες παρόμοιες αιτίες βαραίνει το μέρος στο οποίο βρίσκεται (γι' αυτό και όταν κάποιος νυστάζει το κεφάλι του βαραίνει και πέφτει προς τα κάτω) και κάνει το θερμό στοιχείο να διαφύγει προς κάτω μαζί με το αίμα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να συσσωρεύεται το αίμα στην κάτω περιοχή του σώματος και να προξενεί ύπνο. Ταυτόχρονα, αφαιρεί από τα ζώα των οποίων η φύση τους είναι να στέκονται όρθια την ικανότητα να κρατούν το κεφάλι τους όρθιο.¹⁴⁶

Τα έντομα και τα (κεφαλόποδα) μαλάκια είναι διαφορετικά φτιαγμένα από τα υπόλοιπα όντα, αλλά και μεταξύ τους παρουσιάζουν διαφορές. Όπως, φαίνεται, όχι μόνο δεν διαθέτουν οστεώδες μέρος, αλλά δεν έχουν ούτε άξιο λόγου γεώδες μέρος, ξεχωριστό από το υπόλοιπο σώμα. Τα μαλάκια είναι σχεδόν ολόκληρα σαρκώδη και μαλακά, ωστόσο, προκειμένου να μην φθείρονται εύκολα τα σώματά τους, όπως όλα

¹⁴² Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.1 647a 14-25

¹⁴³ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.6 652a 13-23

¹⁴⁴ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.6 652b 7-13

¹⁴⁵ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.7 652b 26-653a 3

¹⁴⁶ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.7 653a 12-20

τα σαρκώδη, η ουσία από την οποία είναι φτιαγμένα είναι κάτι ανάμεσα σε σάρκα και νεύρο. Αυτή είναι μαλακιά σαν σάρκα, αλλά έχει ελαστικότητα και νεύρο. Όταν σχίζεται, σχίζεται όπως η σάρκα, όχι, δηλαδή, κατά μήκος αλλά σε κυκλικά κομμάτια. Είναι πιθανόν ότι αυτή η δομή εξασφαλίζει τη μεγαλύτερη δυνατή ισχύ.¹⁴⁷

Με μια ,λοιπόν, εξαίρεση όλα τα σαρκώδη μέρη έχουν από μέσα οστά. Αυτά, τα οποία κινούνται τα έχουν για προστασία, όπως για παράδειγμα, οι πλευρές οι οποίες περικλείουν το στήθος, προκειμένου να προστατεύουν τα σπλάγχνα στην περιοχή της καρδιάς. Η εξαίρεση είναι τα μέρη γύρω από την κοιλιά, που είναι σε όλα τα ζώα χωρίς οστά, για να μην εμποδίζεται το φούσκωμα, το οποίο συντελείται αναγκαστικά στα ζώα ως αποτέλεσμα της λήψης της τροφής και στα θηλυκά, για να μην εμποδίζεται η ανάπτυξη των εμβρύων.¹⁴⁸

Και στα υπόλοιπα ζώα τα αισθητήρια όργανα είναι καλά τοποθετημένα σε σχέση με την ιδιαίτερη φύση του καθενός. Τα τετράποδα ,για παράδειγμα, έχουν αυτιά, τα οποία προεξέχουν ελεύθερα από το κεφάλι και πάνω από τα μάτια ή έτσι δείχνουν παρόλο που στην πραγματικότητα δεν είναι έτσι. Φαίνονται να βρίσκονται πάνω από τα μάτια, επειδή τα ζώα δεν είναι όρθια αλλά σκυφτά. Αφού, λοιπόν, σ' αυτή τη στάση βρίσκονται συνήθως όταν κινούνται τους είναι χρήσιμο να είναι τα αυτιά τους ψηλά στον αέρα και κινητά, επειδή αυτό τους προσφέρει τη δυνατότητα να στρέφονται και να δέχονται τους ήχους καλύτερα από όλες τις κατευθύνσεις.

Τα πτηνά διαθέτουν μόνο τους ακουστικούς πόρους, εξαιτίας της σκληρότητας του δέρματός τους και επειδή δεν έχουν τρίχες αλλά φτερά. Δεν είναι, λοιπόν, εφοδιασμένα με το κατάλληλο υλικό από το οποίο θα έπλαθαν αυτιά. Το ίδιο συμβαίνει και με τα ωτοκόκκια και φολιφόδη τετράποδα, ισχύει και γι' αυτά η ίδια αιτία. Από τα ζωοτόκια δεν διαθέτει αυτιά και η φώκια, έχει όμως ακουστικούς πόρους, εξαιτίας του γεγονότος ότι αν και τετράποδα, είναι ουσιαστικά παραμορφωμένο.¹⁴⁹

Επιπλέον, πολλά ψάρια έχουν σαρκώδη ουρανίσκο και σε ορισμένα από αυτά, τα οποία διαβιώνουν σε ποτάμια είναι ιδιαίτερα σαρκώδης και μαλακός, όπως συμβαίνει στους ονομαζόμενους κυπρίνους. Έτσι, δίνεται η αίσθηση σε κάποιους που δεν παρατηρούν προσεκτικά, ότι πρόκειται για γλώσσα. Τα ψάρια, λοιπόν, για το λόγο που αναφέρθηκε έχουν γλώσσα, αλλά όχι σαφώς διαμορφωμένη. Επειδή, η αίσθηση της γεύσης υπάρχει στο γλωσσοειδές όργανο όχι όμως σε όλη την έκτασή του αλλά περισσότερο στα άκρα, γι' αυτό το λόγω μόνο αυτό είναι χωρισμένο από τη σιαγόνα στα ψάρια.¹⁵⁰

Συγχρόνως, μια άλλη σημαντική πληροφορία, που παρέχει ο Αριστοτέλης σχετικά με τα ανατομικά χαρακτηριστικά των ζώων είναι ότι η τραχεία βρίσκεται εξ' ανάγκης μπροστά από τον οισοφάγο. Επειδή, η καρδιά κείται στο μπροστινό μέρος του σώματος και στο μέσον. Έτσι, θεωρούμε πως σ' αυτή βρίσκεται η αρχή της ζωής αλλά και η αφετηρία κάθε κίνησης και αίσθησης (γιατί αυτή την έννοια έχει η λέξη εμπρός ,να πιστοποιεί την αξία της προόδου και της εξέλιξης). Ο πνεύμονας βρίσκεται εκεί που κείται η καρδιά. Η αναπνοή πραγματοποιείται στα ζώα μέσω της τραχείας. Είναι εύλογο, λοιπόν, επειδή η καρδιά βρίσκεται μπροστά απ' όλα είναι αναγκαίο και ο λάρυγγας και η τραχεία να βρίσκονται μπροστά από τον οισοφάγο, γιατί αυτά τα δύο οδηγούν προς τον πνεύμονα και την καρδιά, ενώ ο οισοφάγος προς το στομάχι.¹⁵¹

¹⁴⁷ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.11 657 a 10-18

¹⁴⁸ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.8 654a 13-655a 4

¹⁴⁹ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.12 657a 18-25

¹⁵⁰ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Β* c.27 660b 35- 661a 5

¹⁵¹ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Γ* c.4 665a 10-23

Το άκρο της καρδιάς σε κάποια ζώα είναι μυτερό και πιο συμπαγές, κείται προς το στήθος και σε ολόκληρο το μπροστινό μέρος του σώματος, ώστε να το εμποδίζει να κρυνώνει, επειδή σε όλα τα ζώα το στήθος έχει λιγότερη σάρκα, ενώ η ραχιαία πλευρά διαθέτει περισσότερη με αποτέλεσμα η θερμότητα να έχει αρκετή προστασία στο πίσω μέρος. Σε κάποια άλλα ζώα, πάλι, η καρδιά βρίσκεται στο μέσον της περιοχής του στήθους, ενώ στον άνθρωπο έχει ελαφρά κλίση προς τα αριστερά, ώστε να εξισορροπεί την ψύξη αυτής της πλευράς, επειδή στον άνθρωπο η αριστερή πλευρά είναι πιο ψυχρή από των άλλων ζώων. Στα ψάρια το μυτερό τμήμα της καρδιάς βρίσκεται προς το κεφάλι, το οποίο είναι «εμπρός», επειδή κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση.¹⁵²

Τα ζώα, τα οποία διαθέτουν νεφρά επιτυγχάνουν την καλύτερη λειτουργία του οργανισμού τους, καθώς η ίδια η φύση τους δίνει τη δυνατότητα να επεξεργαστούν τα περιτώματα, που συγκεντρώνονται στην κύστη, στις περιπτώσεις, όπου αυτό είναι άφθονο, προκειμένου εκτελέσει η κύστη καλύτερα το έργο της.¹⁵³ Τα νεφρά περιέχουν περισσότερο πάχος απ' όλα τα σπλάχνα. Αυτό γίνεται εν μέρει αναγκαστικά μιας και το περίτωμα διηθείται μέσω των νεφρών, επειδή το αίμα που απομένει εκεί, όντας καθαρό είναι εύπεπτο και το αποτέλεσμα της καλής πέψης του αίματος είναι το πάχος. Το ίδιο που συμβαίνει με τις ξηρές ουσίες, οι οποίες έχουν υποστεί καύση, με την τέφρα, για παράδειγμα, όπου παραμένει ένα μέρος θερμότητας, το ίδιο συμβαίνει και με τα υγρά, τα οποία έχουν υποστεί πέψη, δηλαδή παραμένει ένα μέρος θερμότητας που παράχθηκε. Γι' αυτό και οι λιπαρές ουσίες είναι ελαφρές και ανεβαίνουν στην επιφάνεια των υγρών. Το πάχος δεν δημιουργείται μέσα στα ίδια τα νεφρά επειδή αυτά τα σπλάχνα έχουν πυκνή υφή, αλλά συγκεντρώνονται γύρω τους. Σε μερικά έχει τη μορφή πάχους, ενώ σε άλλα έχει τη μορφή ξηγίου, ανάλογα με τη φύση του ζώου.¹⁵⁴

Παράλληλα, σχετικά με το γένος των ψαριών ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι έχει μεν δόντια, αλλά σχεδόν όλα είναι καρχαρόδοντα. Μια πολύ μικρή ομάδα δεν έχει τέτοιου είδους δόντια, όπως για παράδειγμα ο σκάρος, ο οποίος είναι και το μόνο είδος ψαριού, που μηρυκάζει, επειδή και τα κεροσφόρα ζώα που δεν διαθέτουν δόντια στην επάνω σιαγόνα μηρυκάζουν επίσης. Όλα τα δόντια των ψαριών είναι αιχμηρά, προκειμένου να μπορούν να κόβουν την τροφή, όμως όχι σε ικανοποιητικό βαθμό, γιατί δεν έχουν τη δυνατότητα να μένουν πολύ ώρα στο ίδιο μέρος ούτε μπορούν να καθυστερήσουν μασώντας. Για το λόγο αυτό δεν διαθέτουν ούτε πλατιά δόντια ούτε έχουν τη δυνατότητα να αλέσουν την τροφή τους, ενώ σε ότι σχετίζεται με τον οισοφάγο άλλα έχουν, ενώ άλλα όχι.¹⁵⁵

Τέλος, αναφέρει, ότι όλο το γένος των ψαριών, επειδή ο εξοπλισμός του για την κατεργασία της τροφής είναι ανεπαρκής και το μεγαλύτερο μέρος της αποβάλλεται αχώνευτο το διακρίνει μεγαλύτερος βαθμός λαιμαργίας από όλα τα άλλα ζώα, τα, οποία διαθέτουν ευθύ έντερο. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στο ότι η τροφή διέρχεται σύντομα και γι' αυτό η απόλαυση είναι σύντομης διάρκειας, εξαιτίας αυτού είναι αναγκαίο να επανέλθει γρήγορα και η επιθυμία για τροφή.¹⁵⁶

¹⁵² Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Γ* c.4 666b 2-17

¹⁵³ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Γ* c.7 670b 23-31

¹⁵⁴ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Γ* c.9 672a 1-12

¹⁵⁵ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Γ* c.14 675a 1-10

¹⁵⁶ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων Γ* c.14 675a 20-26

2 ζ. Η Δημιουργία του ανθρώπου

Ο Μέγας Βασίλειος ολοκληρώνει τις ομιλίες του στην Εξαήμερο με μια απλή αναφορά στη δημιουργία του ανθρώπου (Γεν 1,26), του τελειότερου από όλα τα δημιουργήματα «..... *Τὰ κτήνη γήινα καὶ πρὸς γῆν νενευκότα, ἀλλὰ τὸ οὐράνιον φυτὸν ὁ ἄνθρωπος ὅσον τῶ σχήματι τῆς σωματικῆς διαπλάσεως, τοσοῦτον καὶ τῶ ἀξιώματι τῆς ψυχῆς διενήνοχε. Τῶν τετραπόδων τὸ σχῆμα ποταπὸν;*».¹⁵⁷ Από ὄλο το ζωϊκό βασίλειο ο ἄνθρωπος διαθέτει το πλεόν ανεπτυγμένο και διαορφωμένο νευρικό σύστημα και εγκέφαλο. Ο ἄνθρωπος ἔχει γνωρίσματα ὅπως: ἡ τέλεια ὀρθία στάση, ἡ γλώσσα και ἄλλα, τα οποία δεν παρατηροῦνται σε ἄλλα ζῶα, ἀκόμη και σε πρωτεύοντα.

Επισημαίνει, κυρίως, το γεγονός ὅτι ἡ χρήση του πληθυντικού αριθμοῦ «ποιήσωμεν» υπαινίσσεται τὴν ἀπὸ κοινού συμμετοχὴ και τῶν τριῶν προσώπων του Θεοῦ (Πατρός, Υἱοῦ και Αγίου Πνεύματος) στη διαδικασία τῆς δημιουργίας. «*Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Τί λέγεις πρὸς τοῦτο; Μὴ και εἰκὼν μία Θεοῦ και ἀγγέλων; Υἱοῦ μὲν γὰρ και Πατρός πάσα ἀνάγκη τὴν αὐτὴν εἶναι μορφήν· θεοπρεπὼς δηλονότι τῆς μορφῆς νοουμένης, οὐκ ἐν σχήματι σωματικῶ, ἀλλ' ἐν τῶ ἰδιώματι τῆς Θεότητος*»¹⁵⁸. Δυστυχῶς, ἐξαιτίας του πρόωρου θανάτου ο Μέγας Βασίλειος δεν κατόρθωσε να αναπτύξει τα σχετικά με τὴν δημιουργία του ἀνθρώπου. Ἐτσι, μας στέρησε τὴν ἐρμηνεία του πιο σημαντικοῦ μέρους τῆς ἑκτης ἡμέρας τῆς δημιουργίας. Το κενό αὐτό κάλυψε ο ἀδερφός του, ο ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, με τὸ ἔργο του «*Περὶ κατασκευῆς του ἀνθρώπου*», θεωρώντας ὡς υποχρέωσή του να μην μείνει ἀνολοκλήρωτο ἓνα τόσο σημαντικό ἔργο.

Ἡ ἀναζήτηση τῶν προγόνων του ἀνθρώπου δεν πρόκειται να σταματήσει ποτέ, ἀφοῦ και τώρα, παρὰ τὴν τεχνολογική πρόοδο τῆς ἐποχῆς μας με τὴς διαστημικές ἐξερευνησεις ἀλλὰ και τὴς ἰδεολογικές ἀνακατατάξεις, δεν ἔπαυσε καθόλου να υφίσταται ἡ πρόκληση για τὴν ἐξερεύνηση τῆς καταγωγῆς μας.

Απὸ ολόκληρο το ζωϊκό βασίλειο, ο ἄνθρωπος ἐντυπωσιάζει περισσότερο, ἐπειδὴ ἔχει το πλεόν ἀνεπτυγμένο ἀλλὰ και πληρέστερα διαμορφωμένο νευρικό σύστημα και ἰδιαίτερα τον εγκέφαλο. Δεν εἶναι, ὁμως, αὐτὴ ἡ μόνη διαφορά του ἀπὸ τα ἄλλα σπονδυλωτά ζῶα, τα οποία ἔχουμε κατατάξει στην ἀνώτερη βαθμίδα. Παραμένει θεμελιώδες ἐρώτημα ἐάν ο φυσικός ἄνθρωπος (Homo naturalis), ἀποτελεῖ τὸ τέλος, τὸ τέρμα τῶν ἐξελικτικῶν διαδικασιῶν.

Στη Γένεση ο Μωσῆς ολοκληρώνει τὴν διήγησή του σχετικά με τὴν δημιουργία του σύμπαντος ἀναφέροντας τα ἐξῆς: «*Και εἶδεν ο Θεός τά πάντα, ὅσα ἐποίησε, και ἰδοὺ καλά λίαν, και ἐγένετο ἑσπέρα και ἐγένετο πρωὶ ἡμέρα ἕκτη.*» (Γεν. 1.31). Ο Θεός μετὰ τὴν δημιουργία του «*γήινου οικοσυστηματος*», τῆς ἀλογῆς κτίσης, δηλαδή τῶν συνθηκῶν για τὴν ἀνάπτυξη τῆς ζωῆς και τῆς πρόοδου του ἀνθρώπου δημιούργησε τον ἄνθρωπο «*κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν*» (Γεν. 1,26), λαμβάνοντας τα στοιχεῖα ἀπὸ τὴ φύση και ἐμφυσώντας σε αὐτά «*πνοὴν ζωῆς και ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν*». (Γεν. 2,7)

Ο ἄνθρωπος ὡς «*βιολογικό ὄν*» ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα τὸ ἀδιέξοδο, τῆς ἀλογῆς φύσης, ἀλλὰ ὡς «*πνευματικό ὄν*» μπορεῖ να θεωρηθεῖ ὡς αὐτοφανερωση του Θεοῦ Πνεύματος, γιατί ἀποτελεῖ τὸ πρώτο ὄν με αὐτογνωσία, αὐτοκατανόηση και αὐτολύτρωση. Ο ἄνθρωπος εἶναι οἶκος και οἰκιστής, πράγμα τὸ οποίο σημαίνει ὅτι πρέπει να φέρεται οἰκείως και εὐλαβῶς και προς τον Θεὸ Πατέρα και προς τὸ φυσικό περιβάλλον, τον φυσικό οἶκο τον οποίο κατασκεύασε ο Θεός γι' αὐτόν.

¹⁵⁷ *Εξαήμερος*, Θ 2, SC26, 486

¹⁵⁸ *Εξαήμερος*, Θ 6, SC26, 518

Η κτίση δεν του δόθηκε μόνο για να ευχαριστεί τον Θεό, αλλά για να ζήσει με αυτή: «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ζῦλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπόριμον, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν». (Γεν. 2,7)

Επομένως, ο άνθρωπος, ο οποίος δεν αντιμετωπίζει το περιβάλλον μέσα από την έννοια της αειφορίας αλλά εκμεταλλεύεται δυσμενώς την περιβαλλοντική αρτιότητα, αντιτίθεται ουσιαστικά απέναντι στο Θεό. Ακόμη, και την εντολή του Θεού στον άνθρωπο «εργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν» παραβαίνει, όταν θεωρήσει την κτίση με διαφορετική προοπτική και σκοπιμότητα. Όταν την αντιμετωπίζει καταχρηστικά, εχθρικά και εγωϊστικά, τότε καθίσταται συγχρόνως δολοφόνος και αυτόχειρας. Η εγωιστική και ωφελιμιστική προσέγγιση της κτίσεως φανερώνει την απώλεια της προσωπικής ελευθερίας. Στην αρχαία Ελλάδα οι φιλόσοφοι, οι πολιτικοί, οι ποιητές αν και οι καλλιτέχνες είχαν διαμορφώσει μια αντίληψη για το τί είναι άνθρωπος, την οποία κατά την Αναγέννηση αποκάλεσαν «ανθρωπισμό».

Ο ανθρωπισμός ή ουμανισμός, που σημαίνει το παιδευτικό ιδεώδες σύμφωνα με το οποίο θα πρέπει να μορφώνεται ο άνθρωπος ακολουθώντας το πρότυπο των αρχαίων Ελλήνων, αποτέλεσε σημαντική επανάσταση στην εποχή της Αναγέννησης.¹⁵⁹ Πρώτος ο Πετράρχης αναγνώρισε τη σπουδαιότητα της κλασικής παιδείας για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ανθρώπου. Η ανθρώπινη παιδεία, που περιλάμβανε τις καλούμενες ελεύθερες σπουδές, τη γραμματική, τη ρητορική, την ποιητική, την ιστορία, την ηθική και τη φιλοσοφία, δεν αποσκοπούσε σε μία στείρα γνώση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, αλλά στη δημιουργική αναβίωση των αρετών των αρχαίων συγγραφέων, οι οποίες όπως πίστευαν στην Αναγέννηση, είχαν χαθεί στη διάρκεια του Μεσαίωνα. Προκειμένου, να μπορέσει να ανακαλύψει κανείς τις αρετές αυτές, οι οποίες θα επέτρεπαν να αναπτύξει την ελευθερία του πνεύματος, ήταν απαραίτητη μια νέα προσέγγιση της αρχαίας γραμματείας.

Πριν από τον Πετράρχη οι άνθρωποι στο Μεσαίωνα αντιμετώπιζαν τα αρχαία κείμενα σαν άψυχα σώματα. Τους ενδιέφερε το γράμμα και όχι η ουσιαστική δράση των λέξεων και των εννοιών, το πνεύμα, που έκριβαν μέσα τους τα έργα των αρχαίων Ελλήνων. Ο Πετράρχης και οι ανθρωπιστές, οι οπαδοί του ανθρωπισμού ύστερα από αυτόν αντιμετώπισαν τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς με καινούργια διάθεση και με μια νέα μανία, αναζητώντας τη ζωντανία του πνεύματος τους μέσα στα κειμενά τους. Στόχος των ανθρωπιστών ήταν να βρουν μέσα στην αρχαία στάχτη τη λάμψη της αιώνιας ομορφιάς.

Η επιστροφή στην αρχαιότητα, την οποία εισηγήθηκαν οι οπαδοί του ανθρωπισμού, συνέτεινε, ώστε να αναβιώσουν θεωρίες και κείμενα που είχαν παραμεληθεί επί αιώνες: Η ηλιοκεντρική θεωρία των οπαδών του πυθαγορσμού, οι μελέτες του Αρχιμήδη, οι θεωρίες του Ιπποκράτη και άλλων αρχαίων ιατρών, η πλατωνική και πυθαγόρεια άποψη, η οποία καλλιεργήθηκε από διανοούμενους όπως ο Κοπέρνικος, ο Γαλιλαίος, ότι η φύση είναι γραμμένη σε μαθηματική γλώσσα και ότι αν θέλει να την κατανοήσει κανείς οφείλει να μάθει τη γλώσσα των μαθηματικών και άλλα.

Ο ανθρωπισμός συνδυάστηκε με την απόρριψη της αυθεντίας του Αριστοτέλη, που κυριάρχησε στη διάνοηση του Μεσαίωνα, αντ' αυτής καλλιεργήθηκε από τους ουμανιστές η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος αποτελεί τμήμα της φύσης και για να μπορέσει να την προσεγγίσει και να την καταστήσει δική του, οφείλει να χρησιμοποιεί τα όργανα, που η ίδια η φύση του παρέχει τις αισθήσεις του. Πέρα, όμως, από το ιστορικό νόημά του ως κυρίαρχου ρεύματος στην εποχή της

¹⁵⁹ Πελεgrίνης Θ., Λεξικό της Φιλοσοφίας, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004) 64

Αναγέννησης, ο ανθρωπισμός στο πεδίο της φιλοσοφίας έχει διαφορετική σημασία. Στο πλαίσιο του ανθρωπισμού ως φιλοσοφικής θεωρίας αναγνωρίζεται η αξία του ανθρώπου, ο οποίος ορίζεται ως το μέτρο όλων των πραγμάτων και θεωρείται ως ο άξονας γύρω από τον οποίο θα πρέπει να στρέφονται όλες οι αναζητήσεις και οι έρευνες.

Επανερχόμενοι στο έργο του Μεγάλου Βασιλείου και στο λόγο του σχετικά με τη δημιουργία του ανθρώπου πρέπει να αναφέρουμε ότι ο Σωκράτης στην συνομιλία του με τον Αριστόδημο των «Απομνημονευμάτων» καθόρισε τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ανθρώπου, που δεν είναι άλλα από την όρθια στάση, τα χέρια, τη γλώσσα, τη νόηση, τη μνήμη και τη γνώση του Θείου. Η αντίληψη των σύγχρονων με το Σωκράτη ποιητών για τον άνθρωπο εκφράζεται στην «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, όπου ως πρώτο γνώρισμα αναφέρεται η επιθυμία του για επικράτηση, η κυριαρχία στη φύση, στο υγρό στοιχείο με τη ναυσιπλοΐα, στο φυτικό βασίλειο με τις καλλιέργειες, στα ζώα με την εξημέρωσή τους. Η αντόληψη των πολιτικών για τον άνθρωπο εκφράζεται σαφώς στον «Επιτάφιο» του Περικλή, όπου ως γνώρισμα αρίστου ανθρώπου θεωρείται η ελευθερία, η αίσθηση του ωραίου και η φιλοσοφία.

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στον Διογένη τον Απολλωνιάτη, ο οποίος δίνει σημαντικά στοιχεία για τη φυσιολογία του ανθρώπου. Χαρακτηριστικά κάνει λόγο για τα ανθρώπινα αγγεία. Από αυτά τα δύο είναι πολύ μεγάλα και εκτείνονται μέσω της κοιλιάς κατά μήκος της ραχοκοκαλιάς, ένα στα δεξιά και ένα στα αριστερά, το καθένα προς το σκέλος που είναι προς τη μεριά του και πάνω προς το κεφάλι πέρα από τις κλείδες μέσω του λαιμού. Από αυτά τα αγγεία εκτείνονται άλλα προς όλο το σώμα. Από το δεξί αγγείο προς τη δεξιά πλευρά και από το αριστερό αγγείο προς την αριστερή πλευρά. Από αυτά τα πιο σημαντικά είναι δύο, τα οποία πηγαίνουν στην καρδιά κοντά στη ραχοκοκαλιά και δύο άλλα που προχωρούν λιγότερα ψηλά μέσω του στήθους κάτω από τις μασχάλες, το καθένα προς το χέρι της δικής του πλευράς του σώματος. Το ένα από αυτά ονομάζεται σπληνικό και το άλλο ηπατικό. Κάθε ένα απ' αυτά χωρίζεται στα δύο άκρα του και η μια διακλάδωση του κατευθύνεται στον αντίχειρα και η άλλη στην παλάμη του χεριού. Επιπλέον, ένας αριθμός μικροσκοπικών αγγείων, με πολλές διακλαδώσεις οδηγούν στα δάκτυλα και το υπόλοιπο χέρι.¹⁶⁰

Ο άνθρωπος, ανάλογα, με το μέγεθός του, διαθέτει τον μεγαλύτερο εγκέφαλο από όλα τα ζώα, ενώ από τους ανθρώπους, οι άντρες έχουν μεγαλύτερο από τις γυναίκες. Αυτό συμβαίνει, επειδή η περιοχή γύρω από την καρδιά και τον πνεύμονα έχει πολύ αίμα και πολλή ζέση. Γι' αυτό τον λόγο ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ζώο, το οποίο στέκεται όρθιο, επειδή καθώς το θερμό στοιχείο κυριαρχεί, προκαλεί την ανάπτυξη ξεκινώντας από το κέντρο και κινούμενο κατά τη φορά της κίνησής του. Ενάντια, λοιπόν, στην πολλή θερμότητα αντίκειται μια μεγάλη ποσότητα υγρότητας και ψυχρότητας και εξαιτίας αυτής της ποσότητας το οστό που περιβάλλει τον εγκέφαλο, το οποίο μερικοί ονομάζουν βρέγμα είναι το τελευταίο, που στερεοποιείται, επειδή παίρνει πολύ χρόνο στο θερμό στοιχείο να την εξατμίσει. Αυτό το φαινόμενο δεν συμβαίνει σε κανένα άλλο από τα έναιμα ζώα.

Επίσης, ο άνθρωπος έχει πολλές ραφές στο κρανίο και ο άντρας έχει περισσότερες από τις γυναίκες. Αιτία γι' αυτό είναι και πάλι το μέγεθος του εγκέφαλου, για να εξασφαλιστεί, δηλαδή ο καλύτερος αερισμός του. Όσο μεγαλύτερος είναι ο εγκέφαλος τόσο περισσότερο αερισμό χρειάζεται, γιατί αν υγρανθεί ή ξηραθεί πολύ, δεν μπορεί να εκτελέσει το έργο που του αναλογεί και δεν θα μπορεί να ψύξει το αίμα ή θα το κάνει να πήξει, προκαλώντας έτσι διάφορες

¹⁶⁰ Αριστοτέλης, *Των περί τά ζωα ιστοριων Γ* c.2 511b30-35, 512a 1-9

μορφές αρρώστιας και παραφροσύνης αλλά και τον θάνατο. Επειδή, η θερμότητα που υπάρχει στην καρδιά συνιστά την πηγή, είναι εξαιρετικά ευαίσθητη σε οποιαδήποτε επίδραση και αντιλαμβάνεται γρήγορα οποιαδήποτε μεταβολή ή πάθηση του αίματος γύρω από τον εγκέφαλο.¹⁶¹

Το κεφάλι του ανθρώπου έχει τις πιο πυκνές τρίχες απ' όλα τα ζώα. Αυτό συμβαίνει αναγκαστικά λόγω της υγρότητας του εγκεφάλου και λόγω των ραφών (επειδή, όπου υπάρχει μεγάλη ποσότητα και θερμού εκεί υπάρχει αναγκαστικά και πολύ φύτρωμα). Συμβαίνει, επίσης και για προστασία, ώστε να προφυλάσσουν με την κάλυψη, που παρέχουν από το υπερβολικό κρύο ή ζέστη. Επειδή, ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι υγρότερος απ' όλους χρειάζεται και τη μεγαλύτερη προφύλαξη, γιατί κάτι που είναι πολύ υγρό θερμαίνεται και ψύχεται πολύ, ενώ το αντίθετό του έχει μικρότερη ευαισθησία.¹⁶²

Όργανο της αναπνοής είναι ο πνεύμονας. Η αρχή της κίνησής του είναι η καρδιά και παρέχει ένα ευρύ χώρο για την είσοδο του αέρα εξαιτίας της σπογγώδους φύσης του και του μεγέθους του. Όταν ο πνεύμονας διαστέλλεται εισρέει ο αέρας, ενώ όταν συστέλλεται εξέρχεται. Η θεωρία ότι ο πνεύμονας έχει δοθεί για την απορρόφηση των κραδασμών της καρδιάς δεν είναι αποδεκτή, καθώς μόνο στον άνθρωπο εμφανίζονται αυτές οι κινήσεις προς τα πάνω, όπως θα λέγαμε της καρδιάς, γιατί είναι το μοναδικό ζώο, το οποίο ελπίζει και έχει προσδοκίες σχετικά με το μέλλον. Άλλωστε, στα περισσότερα ζώα η καρδιά απέχει πολύ από τον πνεύμονα και βρίσκεται αρκετά πιο πάνω από αυτόν, ώστε ο πνεύμονας δεν συμβάλλει σε τίποτα ως προς τον κραδασμό της καρδιάς.¹⁶³

Ο Πλωτίνος αναφέρει, ότι εφόσον ο άνθρωπος ήταν απλός δεν θα υπήρχε κατηγορία με την έννοια της ηθικής επιτίμησης, όπως ακριβώς, στην περίπτωση των άλλων ζωντανών πλασμάτων. Τώρα, όμως, μόνο ο κακός άνθρωπος υπόκειται σε κατηγορία και ίσως αυτό να είναι εύλογο. Επειδή, δεν είναι μόνο αυτό που φτιάχτηκε αλλά έχει και κάποια άλλη ελεύθερη αρχή, η οποία δεν κείται εκτός πρόνοιας ούτε εκτός λογικής αρχής του σύμπαντος.

Πράγματι, εκείνες οι ανώτερες αρχές δεν είναι χωρισμένες από τις άλλες, αλλά οι καλύτερες φωτίζουν τις χειρότερες και αυτό συνιστά την τέλεια πρόνοια. Υπάρχει, μάλιστα, μια λογική δημιουργική αρχή και μια άλλη, η οποία συνδέει τις ανώτερες αρχές με τα πράγματα, η οποία υπόκειται σε γένεση και εκείνες οι ανώτερες αρχές είναι η πρόνοια, η οποία ενεργεί άνωθεν. Όμως, υφίσταται και μια πρόνοια, η οποία προέρχεται από αυτήν που κατοικοεδρεύει επάνω. Η άλλη αρχή συνδεδεμένη με την υψηλότερη και από τις δύο δημιουργεί την όλη διαπλοκή τους και τη συνολική πρόνοια.

Έτσι, λοιπόν, οι άνθρωποι διακρίνονται από μια άλλη αρχή, όμως όλοι τους δεν χρησιμοποιούν όλα όσα έχουν, αλλά άλλοι χρησιμοποιούν τη μία και άλλοι την άλλη ή μάλλον τις άλλες τις χειρότερες. Οι ανώτερες εκείνες αρχές είναι παρούσες, αλλά δεν ενεργούν επ' αυτών, παρ' ότι, βέβαια, δεν είναι ανενεργοί καθαυτές. Το καθένα, δηλαδή, επιτελεί το δικό του έργο¹⁶⁴.

Ο Πλάτωνας σημειώνει ότι οι θεοί αφού μιμήθηκαν τη σφαιρική μορφή του σύμπαντος, έκλεισαν τις δύο θεϊκές περιφορές σ' ένα σφαιρικό σχήμα, το οποίο ονομάζουμε κεφάλι. Το πιο θεϊκό τμήμα του σώματος μας, το οποίο εξουσιάζει όλα τα άλλα μέρη που υπάρχουν μέσα μας. Οι θεοί το τοποθέτησαν στην κορυφή του σώματός μας, το οποίο αποτελεί τον υπηρέτη μας φροντίζοντας να μετέχει το κεφάλι

¹⁶¹ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων* Β c.7 653a 27-653b 8

¹⁶² Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων* Β c. 14 658b 2-10

¹⁶³ Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων* Γ c.6 669a 13-20

¹⁶⁴ Πλωτίνος, *Εννεάς Τρίτη, Περί αιώνας και χρόνου* c.4, 1-16

σ' όλες τις κινήσεις που θα εκτελούνταν. Προκειμένου, να μην κυλάει όμως, πάνω στη γη, που είναι γεμάτη υψώματα και βάθη και για να μη βρίσκεται σε δύσκολη θέση όταν πρόκειται ν' ανέβει ή να κατέβει κάποιο απ' αυτά έδωσαν στο κεφάλι το σώμα σαν όχημα και μέσον μεταφοράς.

Αυτός είναι ο λόγος, που το σώμα απέκτησε μήκος και με επινόηση του θεού, δημιούργησε τέσσερα άκρα, μακριά και εύκαμπτα, τα οποία χρησιμεύουν για να μετακινείται, να πιάνεται, να στηρίζεται και να μεταβαίνει από το ένα μέρος στο άλλο, μεταφέροντας στην κορυφή του την κατοικία του πιο ιερού και θεϊκού τμηματός μας. Γι' αυτούς τους λόγους όλοι έχουν σκέλη και χέρια. Επειδή, όμως, οι θεοί πιστεύουν ότι το μπροστινό μέρος του σώματος είναι πιο πολύτιμο από το πίσω και πιο κατάλληλο να μας κατευθύνει, φρόντισαν να βαδίζουμε, κυρίως, προς αυτή την κατεύθυνση. Γι' αυτό έπρεπε το μπροστινό μας μέρος να είναι ξεχωριστό και διαφορετικό από το πίσω.

Έτσι, αφού αρχικά τοποθέτησαν το πρόσωπο στο μπροστινό μέρος του κεφαλιού, το εφοδίασαν με όργανα κατάλληλα, για την εξυπηρέτηση της ψυχής και διέταξαν να είναι οδηγός του υπόλοιπου σώματος αυτό, το οποίο από τη φύση βρισκόταν μπροστά. Τα πρώτα όργανα που έφτιαξαν οι θεοί ήταν τα μάτια, τα οποία διέθεταν το φως, τα τοποθέτησαν, λοιπόν, στο πρόσωπο για το λόγο αυτό. Εκείνο το τμήμα της φωτιάς, που δεν έχει την ιδιότητα να καίει αλλά μόνο να δίνει ήμερη λάμψη, επινόησαν να μετατραπεί σε σώμα, το οποίο μοιάζει με την κάθε ημέρα. Φρόντισαν να κυλάει ανάμεσα στα μάτια μας αυτή η καθαρή φωτιά με απαλό και πυκνό τρόπο, αφού πρώτα συμπίκνωσαν τα μάτια και κυρίως το κέντρο τους, ώστε να εμποδίζεται το ισχυρότερο μέρος της φωτιάς και να περνάει μόνο το καθαρό της τμήμα, το οποίο μοιάζει με την ημέρα.

Έτσι, όταν υπάρχει το φως της ημέρας γύρω από το ρεύμα των ματιών, συναντιούνται δύο όμοια πράγματα, ενώνονται και σχηματίζουν μια μόνο συγγενική ύλη μπροστά στα μάτια μας, δηλαδή, ακριβώς, στο σημείο όπου συναντιέται η φωτιά, η οποία βγαίνει από μέσα μας με εκείνη που υπάρχει έξω.

Από την ομοιότητα των δύο αυτών στοιχείων δημιουργείται κάτι ομοιόμορφο, μεταδίδει τις κινήσεις όλων των αντικειμένων, τα οποία αγγίζει ή από τα οποία αγγίζεται σ' ολόκληρο το σώμα και καταλήγει μέχρι το βάθος της ψυχής, δίνοντας αυτή την αίσθηση, την οποία αποκαλούμε όραση. Όταν, όμως, η εξωτερική φωτιά εξαφανίζεται μέσα στο σκοτάδι της νύχτας, η εσωτερική αποχωρίζεται από εκείνη. Βγαίνοντας, δηλαδή, από τα μάτια, συναντά κάτι ανόμοιο, αλλοιώνεται και σβήνει, αφού δεν έχει πλέον την ίδια φύση με τον αέρα γύρω της, ο οποίος δεν διαθέτει φωτιά. Εξαιτίας, αυτού παύει να βλέπει και προκαλεί τον ύπνο, εφόσον τα βλέφαρα, που επινοήθηκαν από τους θεούς για την προστασία των ματιών, καλύπτουν τη δύναμη της εσωτερικής φωτιάς, η οποία τότε διαλύει και ηρεμεί τις κινήσεις προς το εσωτερικό. Όταν αυτές εξομαλυνθούν επέρχεται ησυχία μέσα μας, και όταν προκύπτει μεγάλη ησυχία το αποτέλεσμα είναι ο ύπνος με σύντομα όνειρα. Αν, όμως, εξακολουθούν να υπάρχουν κινήσεις ακόμα, τότε προκαλούνται όνειρα ανάλογα με τη φύση και τους τόπους, τους οποίους έχουν αυτές οι κινήσεις.¹⁶⁵

Όπως είναι, όμως, τα πράγματα, βλέποντας την ημέρα, τη νύχτα, τους μήνες και τα διαστήματα των χρόνων, αναπτύξαμε τους αριθμούς και αντιληφθήκαμε τον χρόνο και τον τρόπο για να ερευνήσουμε τη φύση του σύμπαντος. Από αυτά πήραμε τη φιλοσοφία, η οποία αποτελεί αγαθό που μεγαλύτερο ούτε υπήρξε, ούτε θα υπάρξει δώρημα των θεών προς το γένος των θνητών. Αυτό, λοιπόν, είναι το μεγαλύτερο όφελος, το οποίο μας προσφέρουν τα μάτια. Τα υπόλοιπα, όσα είναι δευτερεύοντα,

¹⁶⁵ Πλάτων, *Τίμαιος* c.44d2- 46a3

ποια η ανάγκη να τα υνμούμε; Όποιος χάσει την όρασή του θα θρηνεί μάταια, εφόσον δεν είναι φιλόσοφος.

Επομένως, αυτό πρέπει να παραδεχτούμε, πως η αιτία που ο θεός δημιούργησε και χάρισε την όραση είναι για να παρατηρούμε τις περιφορές του νου στον ουρανό και να τις χρησιμοποιούμε ως πρότυπα της δικής μας νόησης, η οποία είναι συγγενική με την πρώτη, έστω και αν εκείνη είναι σταθερή και η δεύτερη ακατάστατη. Μαθαίνοντας, λοιπόν, και μετέχοντας στη φυσική ορθότητα των συλλογισμών με τη μίμηση των σταθερών περιφορών του θεού, θα κατορθώσουμε να βάλουμε σε τάξη τις ακατάστατες περιφορές, οι οποίες υφίστανται μέσα μας.¹⁶⁶

Επίσης, ο Πλάτωνας δέχεται ότι κάθε εντύπωση, η οποία δημιουργείται γίνεται απόλυτα αντιληπτή, χωρίς να προκαλεί λύπη ή απόλαυση. Αυτό συμβαίνει με την όραση, η οποία καθίσταται κατά τη διάρκεια της ημέρας σύμφυτη με τη φύση μας. Οι τομές, τα καψίματα και οι υπόλοιπες εντυπώσεις, που δέχεται η όραση δεν προξενούν λύπη, αλλά ούτε και απόλαυση, εφόσον επιστρέψει στην αρχική της κατάσταση. Της προκαλεί, όμως, έντονα και καθαρά αισθήματα, ανάλογα με τις εντυπώσεις που προέρχονται από τα αντικείμενα, τα οποία αντικρύζει με το βλέμμα, δεδομένου ότι δεν ασκείται βία ούτε κατά τη διάρκεια της συστολής, ούτε κατά τη διάρκεια της διαστολής του ματιού.

Τα σώματα, όμως, που αποτελούνται από μεγαλύτερα μόρια προκαλούν λύπες και απολαύσεις, επειδή υποχωρούν δύσκολα στην ενέργεια που ασκείται πάνω τους και μεταδίδουν την κίνησή τους στο σύνολο. Οι λύπες προκαλούνται όταν μεταβάλλονται τα σώματα και οι απολαύσεις, όταν επανέρχονται στην αρχική τους κατάσταση. Εκείνα, όμως, τα οποία υφίστανται βαθμιαίες απώλειες και μειώσεις του περιεχομένου τους, ενώ οι αναπληρώσεις είναι απότομες και άφθονες, δεν αισθάνονται τις κενώσεις, αλλά τις πληρώσεις.

Συνεπώς, δεν προκαλούν λύπες στο θνητό μέρος της ψυχής, αλλά μόνο απόλαυση, κάτι το οποίο είναι φανερό στην περίπτωση των αρωμάτων. Όσα, πάλι, υφίστανται βίαιες μεταβολές και ξαναγυρίζουν αργά και δύσκολα στην αρχική τους κατάσταση, ενεργούν τελειώς διαφορετικά από αυτά που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Αυτό είναι κάτι, το οποίο διαπιστώνουμε καθαρά σε κάθε περίπτωση καψίματος ή τραύματος του σώματός μας.¹⁶⁷

Όλα τα γήινα αντικείμενα που μπαίνουν στις φλέβες, οι οποίες απλώνονται από την καρδιά μέχρι τα δοκιμαστήρια όργανα της γλώσσας, όταν φτάσουν στα πιο υγρά και μαλακά τμήματα της σάρκας, διαλύονται, συστέλλουν τις μικρές φλέβες και τις αποξηραίνουν. Όσα διακρίνονται από τραχύτητα φαίνονται στυφά, ενώ τα λιγότερα τραχιά είναι τσουχερά. Εκείνα, τα οποία καθαρίζουν τις φλέβες και ξεπλένουν όλη την επιφάνεια της γλώσσας, όπως το νίτρο που ενεργεί έτσι πέρα από το φυσιολογικό και μπορεί να διαλύσει ακόμη και την ουσία της γλώσσας λέγονται πικρά.

Τέλος, όσα, έχουν μικρότερη δραστηριότητα, μας φαίνονται αλμυρά χωρίς να είναι πικρά και μας κάνουν ευχάριστη εντύπωση. Εκείνα, που διαλύονται από τη θερμότητα του στόματος και με τη σειρά τους, κάνουν να καίει το τμήμα που τα θέρμανε, ανέρχονται προς τα πάνω εξαιτίας της ελαφρότητάς τους και καταλήγουν στις αισθήσεις του κεφαλιού, κόβοντας όλα όσα συναντήσουν στην πορεία τους. Αυτά από τις ιδιότητες που διαθέτουν ονομάστηκαν καυτερά. Όσα, πάλι, έγιναν λεπτά από τη σήψη, μπορούν και εισέρχονται στις στενές φλέβες. Αν βρεθούν σε αναλογία με τα γήινα μέρη και τα μόρια του αέρα, τα οποία υπάρχουν εκεί τ' αναγκάζουν να κινούνται και να ανακατεύονται μεταξύ τους και στην συνέχεια να

¹⁶⁶ Πλάτων, *Τίμαιος* c. 47a5-47c4

¹⁶⁷ Πλάτων, *Τίμαιος* c. 64d1-66c7

δυσεισδύουν το ένα μέσα στο άλλο και να σχηματίζουν κοιλότητες, που περιβάλλουν τα εισερχόμενα μόρια. Με τον τρόπο αυτό ο αέρας καλύπτεται από μία υγρή μεμβράνη, η οποία άλλοτε είναι από γήινο υλικό και άλλοτε από καθαρό υγρό.

Έτσι, οι κοιλότητες μοιάζουν με υγρά δοχεία, σφαιρικά και άδεια. Όσες σχηματίζονται από καθαρή υγρασία είναι τα διαφανή σφαιρίδια, που ονομάζονται φυσαλίδες, ενώ εκείνες που αποτελούνται από γήινα υλικά, τα οποία κινούνται και ανυψώνονται, αποκαλούνται βρασμός και ζύμωση. Η αιτία που προκαλεί τις μεταβολές ονομάζεται οξύ. Σε όλα όσα έχουν αναφερθεί μ' αυτά η αντίθετη εντύπωση προέρχεται από αντίθετη αιτία. Όταν, δηλαδή, η σύνθεση των μορίων που παίζουν στο υγρό είναι από από τη φύση της συγγενική με τα συστατικά της γλώσσας, τότε αλείφει και μαλακώνει τα μέρη της που έχουν γίνει τραχιά, χαλαρώνει αυτά που έχουν υποστεί βίαιη συστολή και συμπιέζει εκείνα, που έχουν χαλαρώσει, επαναφέροντας τα πάντα στην κανονική τους κατάσταση. Στην περίπτωση αυτή, επειδή η αποκατάσταση των βίαιων εντυπώσεων είναι ευχάριστη και ευπρόσδεκτη σε όλους, αποκαλείται γλυκό.¹⁶⁸

Όσον αφορά τις ιδιότητες της μύτης δεν υπάρχουν, βέβαια, συγκεκριμένες κατηγορίες. Επειδή, οι οσμές συνολικά είναι κάτι ανολοκλήρωτο και κανένα από τα είδη δεν έχει τέτοια αναλογία, ώστε να παράγει οσμή. Οι φλέβες οι σχετικές μ' αυτά είναι φτιαγμένες πολύ στενές για τα είδη του νερού και της γης, ενώ αντίθετα είναι πολύ πλατιές για τη φωτιά και τον αέρα. Γι' αυτό, κανένας ποτέ δεν νιώθει τη μυρωδιά αυτών των στοιχείων, παρά μόνο των πραγμάτων που έχουν βραχεί, σαπίσει, λιώσει ή εξαερωθεί.

Οι οσμές δημιουργούνται, μόνο, στις ενδιάμεσες καταστάσεις, όταν δηλαδή το νερό μεταβάλλεται σε αέρα και ο αέρας σε νερό. Όλες οι οσμές είναι καπνός ή ομίχλη. Ομίχλη είναι η μεταβολή του αέρα σε νερό και καπνό και η μετατροπή του νερού σε αέρα. Έτσι, όλες οι οσμές είναι λεπτότερες από το νερό αλλά πυκνότερες από τον αέρα. Αυτό γίνεται φανερό, όταν προσπαθεί να αναπνεύσει κάποιος του οποίου έχει φραχθεί η ανάσα. Τότε, δεν περνάει καμία οσμή μαζί με τον αέρα, που εισπνέεται εντελώς μόνος του. Αυτός είναι ο λόγος εξαιτίας του οποίου οι ποικιλίες των οσμών δεν διαθέτουν ιδιαίτερο όνομα, αφού δεν προέρχονται ούτε από πολλά ούτε από απλά είδη. Αναφέρονται μόνο δύο σαφή είδη, το ευχάριστο και το δυσάρεστο. Το δεύτερο προκαλεί διαταραχή και επηρεάζει βίαια τη σωματική μας κοιλότητα, η οποία βρίσκεται ανάμεσα στο κεφάλι και τον αφαλό, ενώ το πρώτο καταπραΰνει την ίδια περιοχή και την επαναφέρει μ' ευχάριστι τρόπο στην αρχική της κατάσταση.

Σε ότι σχετίζεται, τώρα, με την ακοή πρέπει να γίνει αναφορά σχετικά με τις αιτίες από τις οποίες δημιουργούνται οι σχετικές εντυπώσεις. Γενικά, δεχόμαστε ότι ο ήχος αποτελεί ερεθισμό από τον αέρα, που περνάει μέσα από τ' αυτιά, τον εγκέφαλο και το αίμα μέχρι την ψυχή. Επίσης, δεχόμαστε ότι η κίνηση, η οποία προκαλείται από τον ερεθισμό, που ξεκινάει από το κεφάλι και καταλήγει στην έδρα του συκωτιού, ονομάζεται ακοή. Η γρήγορη κίνηση προκαλεί τους οξείς ήχους, ενώ η αργή τους πιο βαθείς. Η ομοιόμορφη κίνηση φέρνει τον ήρεμο και απαλό ήχο, ενώ η αντίθετη τον τραχύ. Η έντονη δημιουργεί δυνατό και η αντίθετή της ασθενικό ήχο.

Επειδή, όμως, οι θεοί φοβούνταν μήπως οι άνθρωποι μολύνουν το θείο στοιχείο, εκτός, βέβαια, από περίπτωση απόλυτης ανάγκης, τοποθέτησαν το θνητό χωριστά σ' άλλο μέρος του σώματος, τοποθετώντας το λαιμό ως όρια και ισθμό ανάμεσα στο κεφάλι και στο στήθος, προκειμένου αυτά τα δύο στοιχεία να παραμένουν πάντα

¹⁶⁸ Πλάτων, *Τίμαιος* c.66d1-67a7

χωριστά. Μέσα στο στήθος και τον θώρακα, όπως ονομάζεται, έβαλαν το θνητό μέρος της ψυχής. Επειδή ένα τμήμα της είναι από τη φύση του καλύτερο, ενώ το άλλο χειρότερο, έφτιαξαν ένα χώρισμα στην κοιλότητα του θώρακα, όπως διαχωρίζουμε τα δωμάτια των ανδρών από των γυναικών, τοποθετώντας ως φράγμα τις φρένες.

Εκείνο το μέρος της ψυχής, το οποίο μετέχει στο θάρρος και στην ορμή, επειδή είναι φιλόνικο, το έβαλαν πιο κοντά στο κεφάλι, ανάμεσα στο διάφραγμα και στο λαιμό, για να ακούει τη λογική και να συγκρατεί δια της βίας τις επιθυμίες, κάθε φορά, που αυτές αρνούνται να υπακούσουν εκούσια τις εντολές που προέρχονται από την ακρόπολη της λογικής.¹⁶⁹

Την καρδιά, που αποτελεί δεσμό των φλεβών και πηγή του αίματος, το οποίο κυκλοφορεί με δύναμη σε όλα τα μέλη του σώματος, οι θεοί την όρισαν να είναι φρουρός, ώστε όταν φουντώνει η οργή του πάθους, το λογικό ειδοποιεί ότι υφίσταται κάποια άδικη πράξη είτε από εξωτερικά είτε από εσωτερικά αίτια. Τότε όλα τα μέλη του σώματος αντιλαμβάνονται μέσω των φλεβών τις συμβουλές ή τις απειλές, τις υπακούνε και τις ακολουθούν, αφήνοντας έτσι το άριστο να διευθύνει τα πάντα.

Επειδή, η καρδιά κατά την αναμονή κακών ή στην ένταση της οργής σκιρτά, οι θεοί γνωρίζοντας από πριν ότι το φούσκωμα του θυμού προέρχεται αποκλειστικά από τη φωτιά, δημιούργησαν και τοποθέτησαν κοντά της πνεύμονα, ο οποίος είναι μαλακός, δεν έχει αίμα και διαθέτει κοιλότητες, όπως το σφουγγάρι. Έτσι, ώστε να δέχεται την πνοή και το ποτό, για να δροσίζει και να ανακουφίζει την καρδιά όταν είναι οργισμένη. Για το σκοπό αυτό οι θεοί κατεύθυναν τις διακλαδώσεις της τραχείας αρτηρίας στα πνευμόνια και αυτά τα τοποθέτησαν γύρω από την καρδιά σαν μαξιλάρια, ώστε όταν φουντώνει μέσα της ο θυμός, να αναπηδά πάνω στα μαλακά πνευμόνια, τα οποία υποχωρούν, να ηρεμεί, να υποφέρει λιγότερο και να μπορεί να υπηρετεί τη λογική με δύναμη.¹⁷⁰

Το μέρος της ψυχής, το οποίο επιθυμεί τις τροφές, τα ποτά και τα άλλα που έχει ανάγκη το σώμα, το τοποθέτησαν στο χώρο ανάμεσα στις φρένες και στην περιοχή του αφαλού, τον οποίο διαμόρφωσαν ως φάτνη για τη διατροφή του σώματος. Έδεσαν, λοιπόν, εκεί κατά το μέρος της ψυχής σαν άγριο πλάσμα που πρέπει να τρέφεται δεμένο αν επιθυμούμε να επιζήσει το ανθρώπινο γένος.

Την περιοχή αυτή την όρισαν για διαμονή, ώστε τρεφόμενη στη φάτνη της και τοποθετημένη όσο το δυνατόν πιο μακριά από το λογικό, να προκαλεί ελάχιστο θόρυβο και ενοχλήσεις, για να μπορεί το θείο μέρος να σκέφτεται τί είναι περισσότερο ωφέλιμο τόσο για το σύνολο όσο και για κάθε μέλος του σώματος. Επειδή, οι θεοί ήξεραν ότι δεν θα κατανοούσε ποτέ το λογικό και ότι ακόμα και αν δεχόταν κάποτε κάποια αίσθηση, δεν θα είχε την ικανότητα να αντιληφθεί τα αίτια της, αλλά θα παρασύρεται μέρα και νύχτα από φανταστικές εικόνες και παραστάσεις, επινόησαν για να την προφυλάξουν, το συκώτι και το έβαλαν κοντά στην κατοικία της.

Το έφτιαξαν, μάλιστα, πυκνό, απαλό, λαμπερό, γλυκό άλλα και πικρό, φροντίζοντας, ώστε η δύναμη της σκέψης, η οποία ξεκινάει από το μυαλό να αντανακλά πάνω του σαν σε καθρέφτη, που δέχεται εικόνες και παράγει είδωλα, να φωτίζει αυτό το μέρος της ψυχής, να το απειλεί χρησιμοποιώντας ένα μέρος της πικρότητας του συκωτιού, να σκορπίζει οξύτητα στην επιφάνεια του και να δημιουργεί όλα τα χρώματα της χολής, κάνοντάς το να φαίνεται τραχύ και γεμάτο ρυτίδες.

¹⁶⁹Πλάτων, *Τίμαιος* c.69d7-70a8

¹⁷⁰Πλάτων, *Τίμαιος* c.70a8-70d5

Ακόμη, συστέλλει και πιέζει προς τα κάτω τον λοβό του, ενώ φράζει και κλείνει τα αγγεία του, προκαλώντας λύπες και αδιαθεσίες. Από το άλλο μέρος, όταν μια ήρεμη πνοή από το λογικό ζωγραφίζει πάνω του φανταστικές εικόνες, διαφορετικές από τις προηγούμενες, το απαλλάσσει από την πικρότητα, επειδή δεν θέλει να πλησιάσει ή να αγγίξει κάτι αντίθετο από τη φύση της. Τότε, χρησιμοποιεί την έμφυτη γλυκότητα του συκωτιού, για να επαναφέρει όλα τα μέρη του στη σωστή τους μαλακή και ελεύθερη θέση και δίνει στο τμήμα της ψυχής, το οποίο βρίσκεται γύρω από το συκώτι γαλήνη και αταραξία, ώστε να περνάει ήρεμα τις νύχτες και να χρησιμοποιεί τη μαντική όταν κοιμάται, αφού δεν μετέχει ούτε στη λογική ούτε στη φρόνηση.¹⁷¹

Γνώρισμα του ανθρώπου, ο οποίος διαθέτει λογική είναι να θυμάται και να σκέφτεται όσα ονειρεύεται ή όσα βλέπει, όταν δεν κοιμάται, χάρη στη θεία δύναμη και έμπνευση, αλλά και να αναλύει με τη λογική όσες εικόνες είδε, δηλαδή, τη σημασία τους για ποιον δείχνουν κάτι καλό ή κακό για το μέλλον, το παρόν ή το παρελθόν. Εκείνος, όμως, που καταλήφθηκε από ιερή μανία και εξακολουθεί να βρίσκεται σ' αυτή την κατάσταση δεν μπορεί να κρίνει όσα βλέπει ή ακούει, αφού, όπως λέγεται από τα παλιά χρόνια, μόνο αυτό που διαθέτει τη λογική του είναι σε κατάσταση να ενεργεί και να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και όσα συμβαίνουν γύρω του.

Έτσι, δημιουργήθηκε η συνήθεια να ερμηνεύουν τις θεόπνευστες μαντείες οι προφήτες, που ορισμένοι ονομάζουν μάντεις, επειδή αγνοούν εντελώς ότι εξηγούν απλώς τις αινιγματικές φωνές και οράματα και ότι πολύ σωστά θα μπορούσαν να ονομάζονται ερμηνευτές των μαντείων και όχι μάντεις. Γι' αυτούς τους λόγους, λοιπόν, η φύση του συκωτιού είναι όπως την περιγράψαμε και έχει τοποθετηθεί στο σημείο, στο οποίο αναφέραμε πιο πριν, για χάρη, δηλαδή, της μαντικής. Ακόμα, όταν κάποιος είναι ζωντανός δίνει καθαρά σημάδια, ενώ όταν πάψει να ζει, καθίσταται τυφλό και οι μαντείες του είναι πολύ ασαφείς και αόριστες.¹⁷²

Σχετικά, με το όργανο, το οποίο βρίσκεται δίπλα του, δηλαδή η σπλήνα, αυτή δημιουργήθηκε και έχει την έδρα της στην αριστερή πλευρά του, ώστε να το διατηρεί πάντα λαμπερό και καθαρό, όπως το μαλακό όργανο σαν να βρίσκεται κοντά σε καθρέφτη. Έτσι, όταν δημιουργούνται στο συκώτι ακαθαρσίες, οι οποίες προέρχονται από σωματικές ασθένειες, η σπλήνα τις καθαρίζει και τις απορροφά, επειδή είναι φτιαγμένη από πορώδες υλικό και δεν διαθέτει αίμα. Όταν, λοιπόν, γεμίσει από τις ακαθαρσίες, μεγαλώνει και εξογκώνεται. Όταν, όμως, καθαριστεί το σώμα η σπλήνα μικραίνει και ξαναγυρίζει στην αρχική της κατάσταση.¹⁷³

Συγχρόνως, εκείνοι, οποίοι δημιούργησαν το γένος των ανθρώπων γνώριζαν την απληστία που θα γεννόταν μέσα τους για την τροφή και το ποτό και ότι εξαιτίας της λαιμαργίας τους θα καταλάθωναν περισσότερα από όσα χρειάζονται. Προνοώντας, λοιπόν, να μην επέλθει το οριστικό τέλος του ατελούς γένους των ανθρώπων από αρρώστιες, φρόντισαν να δημιουργήσουν ένα είδος δοχείου, το οποίο ονομάζεται κάτω κοιλία. Προορισμός της είναι να δέχεται το πλεόνασμα από την κατάχρηση ποτών και τροφών. Οι θεοί γύρω της τύλιξαν τα έντερα, για να μην διαφεύγει η τροφή και αναγκάζει το σώμα να αναζητάει άλλη καθιστώντας εξαιτίας της γαστριμαργίας ολόκληρο το ανθρώπινο γένος αδιάφορο προς τη φιλοσοφία, άμουσο και απείθαρχο προς το κατ' εξοχήν θείο στοιχείο, το οποίο υπάρχει εντός του ανθρώπου.¹⁷⁴

¹⁷¹ Πλάτων, *Τίμαιος* c.70d6-71d5

¹⁷² Πλάτων, *Τίμαιος* c.71e6-72c1

¹⁷³ Πλάτων, *Τίμαιος* c.72c1-72d3

¹⁷⁴ Πλάτων, *Τίμαιος* c.72e4-73a8

Όσο για τα κόκαλα, τη σάρκα και τα υπόλοιπα μέρη, αυτά έγιναν ως εξής. Η αρχή της δημιουργίας τους βρίσκεται στη γένεση του μυελού. Σ' αυτόν στερεώθηκαν οι δεσμοί της ζωής, οι οποίοι συνδέουν την ψυχή με το σώμα και συνιστούν τις ρίζες του ανθρώπινου γένους, ενώ ο ίδιος δημιουργήθηκε από άλλα πράγματα. Ο θεός πήρε από τα πρώτα τρίγωνα όσα ήταν ανθεκτικά, λεία και μπορούσαν να παράγουν με ακρίβεια φωτιά, νερό, αέρα και χώμα, τα ξεχώρισε από το είδος τους, τ' ανακάτεψε μεταξύ τους με ορισμένη αναλογία και δημιούργησε τον μυελό, ο οποίος αποτέλεσε κοινό σπέρμα για όλο το γένος των θνητών.

Ύστερα, δημιούργησε τα διάφορα είδη της ψυχής, τα συνδύασε μεταξύ τους και χώρισε τον μυελό από την αρχή σε σχήματα αντίστοιχα κατά τον αριθμό και τη φύση του με εκείνα της ψυχής. Το μέλος του μυελού, το οποίο θα περιελάμβανε μέσα του το θείο σπέρμα, σαν να ήταν καρπερό χωράφι, το κατασκεύασε σφαιρικό και το ονόμασε εγκέφαλο, επειδή αυτό το δοχείο, εφόσον θα ολοκληρωνόταν κάθε ζωντανό πλάσμα θα γινόταν κεφάλι. Το μέρος, όμως, το οποίο θα προοριζόταν να δεχτεί το υπόλοιπο και θνητό μέρος της ψυχής το διαίρεσε σε στρογγυλά και μακρόστενα σχήματα, τα οποία ονόμασε μυελό.

Τα κόκαλα έγιναν με τον ακόλουθο τρόπο. Αφού, ο θεός κοσκίνισε το χώμα μέχρι να γίνει λεπτό και καθαρό, το ανακάτεψε και το ύγρανε με μυελό. Στη συνέχεια, το τοποθέτησε στη φωτιά, το βύθισε στο νερό, το έβαλε πάλι στη φωτιά και μετά το ξαναβύθισε στο νερό. Επανέλαβε αρκετές φορές την ίδια διαδικασία, ώστε να γίνει αδιάλυτο από τα δύο αυτά στοιχεία και στη συνέχεια χρησιμοποιώντας την ύλη αυτή, δημιούργησε μια κοκάλινη σφαίρα γύρω από τον εγκέφαλο, στην οποία άφησε ένα στενό άνοιγμα. Ύστερα, κατασκεύασε σπονδύλους στην περιοχή του λαιμού και της πλάτης, τους οποίους τοποθέτησε σαν στρόφιγγες τον ένα κάτω από τον άλλο σε ολόκληρο το σώμα, αρχίζοντας από το κεφάλι. Και για να προφυλάξει ολόκληρο το σπέρμα το έκλεισε μέσα σ' ένα φράχτη από πέτρα.

Εν συνεχεία, έφτιαξε αρθρώσεις ανάμεσα στα κόκαλα χρησιμοποιώντας τη δύναμη του μεταβλητού, έτσι, ώστε να μπορούν να κινούνται και να κάμπτονται. Επειδή, όμως, πίστευε ότι το κόκαλο ήταν πολύ σκληρό και αλύγιστο, ώστε να καταστρέψει το σπέρμα, το οποίο υπήρχε μέσα του όταν θα θερμαινόταν και θα ξανακρύωνε, επινόησε τη δημιουργία των νεύρων και της σάρκας. Συνέδεσε όλα τα μέλη του σώματος με νεύρα, τα οποία σφύγγουν ή χαλαρώνουν γύρω από τις αρθρώσεις, συμβάλλοντας έτσι, ώστε το σώμα να λυγίζει και να τεντώνεται. Ακόμη, επινόησε τη σάρκα σαν ασπίδα για τη ζέστη και ως προφύλαξη από το κρύο ή τις πτώσεις, οπότε λειτουργεί σαν παραγεμισμένο ρούχο, που υποχωρεί στην πίεση. Και η υγρασία, που διαθέτει μέσα της ανεβαίνει το καλοκαίρι στην επιδερμίδα με τον ιδρώτα, ο οποίος εξατμίζεται προσφέροντας δρισιά σε ολόκληρο το σώμα. Αντίθετα, το χειμώνα, η εσωτερική της φωτιά προστατεύει το σώμα από το κρύο, το οποίο το χτυπάει και το περικυκλώνει απ' έξω.

Με αυτές τις σκέψεις, ο πλάστης μας ανακάτεψε και συνέδεσε νερό, φωτιά και χώμα και έβαλε σ' αυτό το μείγμα λίγο ζυμάρι από οξύ και αλάτι δημιουργώντας τη μαλακή και γεμάτη χυμούς σάρκα. Επίσης, έφτιαξε τα νεύρα από μείγμα κοκάλου και αζύμωτης σάρκας, σχηματίζοντας με αυτό τον τρόπο μια ύλη με τις ιδιότητες των δύο συστατικών της στοιχείων, στην οποία έδωσε ξανθό χρώμα. Για το λόγω αυτό τα νεύρα είναι πιο σφυκτά και πιο σκληρά από τη σάρκα, αλλά πιο μαλακό και πιο πλαστικό από το κόκαλο.

Με αυτά, λοιπόν, ο θεός περιέβαλε τα κόκαλα και τον μυελό, αφού πρώτα τα συνέδεσε μεταξύ τους και στη συνέχεια τα κάλυψε όλα με σάρκες. Όσα κόκαλα είχαν μέσα τους μεγάλη ποσότητα ψυχής, τα τύλιξε με ελάχιστες σάρκες, ενώ εκείνα, τα οποία είχαν λιγότερη ψυχή τα κάλυψε με πολλές και πυκνές σάρκες. Στις συνδέσεις

των οστών, όπου η λογική έδειχνε ότι δεν χρειαζόταν μεγάλη ποσότητα, έβαλε λίγη σάρκα, ώστε να μην εμποδίζεται η κάμψη με αποτέλεσμα τα σώματα να γίνονται βαριά και δυσκίνητα. Άλλωστε, ο όγκος και η πυκνότητα της σφιχτής σάρκας θα προκαλούσε ευαισθησία στο σώμα εξαιτίας της στερεότητάς της και θα εμπόδιζε τα διανοητικά του τμήματα να λειτουργήσουν αποδοτικά. Για το λόγο αυτό συμπληρώθηκαν με σάρκες οι μηροί, οι κνήμες, τα ισχία, τα κόκαλα του χεριού και του βραχίονα, καθώς και όλα εκείνα, τα οποία δεν διαθέτουν φρόνηση λόγω της μικρής ποσότητας ψυχής στον μυελό τους.

Όμως, εκείνα, τα οποία έχουν φρόνηση είναι εφοδιασμένα με λιγότερες σάρκες, εκτός από τις περιπτώσεις που ο θεός δημιούργησε σκόπιμα κάποια σαρκώδη όργανα ειδικά για τις αισθήσεις, όπως είναι η γλώσσα. Τα ερισσότερα, όμως, τα δημιούργησε με τον τρόπο που ήδη αναφέραμε. Η ύλη, η οποία γεννιέται και διατηρείται από την ανάγκη δεν δέχεται τη συνύπαρξη χοντρού κοκάλου και άφθονης σάρκας. Αν αυτά τα χαρακτηριστικά μπορούσαν να βρεθούν μαζί θα τα είχε το κεφάλι. Τότε το ανθρώπινο γένος, με σαρκώδες δυνατό και νευρώδες κεφάλι θα αποκτούσε διπλάσια και πολλαπλάσια ζωή από την υπάρχουσα, πιο υγιής και λιγότερο δυστυχημένη.

Οι δημιουργοί του ανθρωπίνου γένους, όμως, με τη σκέψη αν έπρεπε να φτιάξουν γένος, το οποίο θα ζει περισσότερα χρόνια και θα είναι χειρότερο ή πιο βραχύβιο και καλύτερο θεώρησαν ότι η συντομότερη και καλύτερη ζωή είναι πολυτιμότερη από τη μεγάλη και χειρότερη. Με αυτές τις σκέψεις κάλυψαν το κεφάλι με λεπτό κόκαλο και όχι με σάρκες και νεύρα, δεδομένου ότι δεν χρειάζεται να είναι εύκαμπτο. Για όλους αυτούς τους λόγους, λοιπόν, προστέθηκε στο ανθρώπινο σώμα το κεφάλι, το οποίο είναι πιο ευαίσθητο και συνετό, αλλά πολύ ασθενικό. Για τον ίδιο λόγο και με τον ίδιο τρόπο ο θεός τοποθέτησε τα νεύρα στη βάση του κεφαλιού, τα τύλιξε συμμετρικά γύρω από το λαιμό και τα στερέωσε μαζί με τα σαγόνια κάτω από το πρόσωπο.

Τα υπόλοιπα νεύρα τα σκόρπισε στα άλλα μέλη του σώματος, συνδέοντας άρθρωση με άρθρωση. Ακόμη, εκείνοι, οι οποίοι διακόσμησαν το στόμα μας, το στόλισαν με δόντια και γλώσσα και χείλη, όπως βλέπουμε σήμερα, τόσο από ανάγκη όσο και για το καλό του. Αναγκαίο είναι οτιδήποτε εισέρχεται στο στόμα και εφοδιάζει το σώμα με τροφή, ενώ ακόμη καλύτερο από οποιοδήποτε άλλο είναι η ροή του λόγου, η οποία εξέρχεται και εξυπηρετεί τη λογική. Επίσης, δεν ήταν δυνατόν ν' αφήσουν το κεφάλι καλυμμένο μόνο με το κόκαλο, εξαιτίας της διαφοράς μεγάλης ζέστης και δυνατού κρύου, η οποία οφείλεται στην εναλλαγή των εποχών. Ούτε μπορούσαν να επιτρέψουν να καλυφθεί με πολλές σάρκες, ώστε να το καταστήσουν ανόητο και χωρίς σωστή αντίληψη εξαιτίας του όγκου της σάρκας, η οποία θα το σκέπαζε. Χώρησαν, λοιπόν, από τη σάρκα, η οποία δεν ξεραινόταν εύκολα ένα μεγάλο κομμάτι, που ονομάζεται δέρμα, το οποίο απλώθηκε και σχημάτισε ένα κυκλικό περικάλυμμα γύρω από το κεφάλι, όπου υπήρχε υγρασία, η οποία με τη σειρά της βγαίνοντας από τις ραφές του κρανίου και ποτίζοντας το δέρμα το έκλεισε τελικά στην κορυφή του κεφαλιού κάνοντάς το κόμπο.

Τα διάφορα είδη των ραφών του κρανίου δημιουργήθηκαν από τις περιφορές της ψυχής και από την τροφή τους. Αυξάνουν σε αριθμό όταν αυτά τα δύο μάχονται μεταξύ τους, ενώ μειώνονται όταν επικρατεί ηρεμία. Όλο αυτό το δέρμα ο θεός το κέντησε παντού με φωτιά. Όταν, όμως, τρυπήθηκε και άρχισε να εξέρχεται η επενέργειά του, τότε χάθηκε όλο το υγρό και θερμό μέρος του, όσο ήταν καθαρό, ενώ εκείνο, το οποίο ήταν ανακατεμένο με τα υλικά από τα οποία φτιάχτηκε, σπρώχτηκε με δύναμη προς τα πάνω, έγινε πολύ λεπτό και έφυγε έξω από τα ανοίγματα. Επειδή, όμως, ήταν λεπτό και ξανασπροχνώταν πίσω από τον εξωτερικό αέρα, ο οποίος υπήρχε γύρω του, τότε ξαναεισερχόταν μέσα στο σώμα και

συγκεντρωνόταν κάτω από το δέρμα. Αυτή η διαδικασία με την οποία φύτρωσαν οι τρίχες στο δέρμα με το οποίο μοιάζουν πολύ. Είναι, όμως, πιο σκληρές και πυκνές, γιατί τις είχε συμπίεσει το κρύο και φαίνονταν σαν ιμάντες. Αυτή η συστολή προκλήθηκε σε όλες τις τρίχες χωριστά, όταν αποχωρίστηκαν από το δέρμα και συστέλλονταν από το κρύο.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω ο δημιουργός τοποθέτησε πυκνό τρίχωμα στο κεφάλι, με τη σκέψη να το χρησιμοποιήσει ως κάλυμμά του αντί για τη σάρκα, επειδή ήταν ελαφρύ προστάτευε το κρανίο, έδινε σκιά κατά τον χειμώνα και το καλοκαίρι και δεν αποτελούσε εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία των αισθήσεων. Ύστερα, στο σημείο, όπου ενώνονται τα νεύρα, το δέρμα και τα κόκαλα, τοποθετήθηκε ένα ειδικό μείγμα, το οποίο σχηματίστηκε από το ανακάτεμα των τριών αυτών στοιχείων, το οποίο ξεράθηκε και έγινε σκληρό. Αυτό το μείγμα δημιουργήθηκε, βέβαια, από τις δεύτερες αιτίες, τελειοποιήθηκε, όμως, από την πρωταρχική αιτία, τη θεία διάνοια, για χάρη όσων θα συνέβαιναν στη συνέχεια. Εκείνοι, οι οποίοι μας έπλασαν ήξεραν, φυσικά, ότι από τους άντρες θα δημιουργούνταν κάποια μέρα γυναίκες και όλα τα άλλα πλάσματα. Επιπλέον, γνώριζαν, ότι πολλά από αυτά τα πλάσματα θα είχαν ανάγκη από νύχια σε διάφορες περιστάσεις. Για το λόγω αυτό έδωσαν νύχια στους ανθρώπους μόλις τους δημιούργησαν. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτές τις σκέψεις έφτιαξαν το δέρμα, τις τρίχες και τα νύχια στις άκρες των μελών του σώματος¹⁷⁵.

Όταν, λοιπόν, οι ανώτεροί μας δημιούργησαν όλα αυτά τα είδη, προκειμένου ο άνθρωπος να τρέφεται, άνοιξαν διόδους μέσα στο σώμα του, όπως συμβαίνει στους κήπους, οι οποίοι ποτίζονται από το τρεχούμενο νερό. Αρχικά, δημιούργησαν δύο αθέατα αυλάκια κάτω από το ανθρώπινο σώμα, στο σημείο όπου ενώνεται το δέρμα με τη σάρκα, δηλαδή τις νωτιαίες φλέβες, τη δεξιά και την αριστερή, επειδή και το σώμα μας έχει δεξιό και αριστερό τμήμα. Τις τοποθέτησαν κατά μήκος της σπονδυλικής στήλης, ώστε ο γόνιμος μυελός να βρίσκεται ανάμεσά τους και να διατηρείται όσο το δυνατόν πιο ακμαίος, προκειμένου να γίνεται εκεί ομαλά το «πότισμα» των άλλων μελών του σώματος, αφού η κυκλοφορία προς τα κάτω καθίσταται πιο εύκολη.¹⁷⁶

Στην συνέχεια, αφού, χώρισαν τις φλέβες γύρω από το κεφάλι, τις έπλεξαν μεταξύ τους και τις οδήγησαν σε διαφορετικές κατευθύνσεις, στρέφοντάς τις αριστερές προς τα δεξιά και τις δεξιές προς τα αριστερά, ώστε να χρησιμεύουν μαζί με το δέρμα ως σύνδεσμος του κεφαλιού με το σώμα. Δεδομένου ότι η κορυφή του κεφαλιού δεν είναι τυλιγμένη με νεύρα, αλλά και για να μεταδίδονται σ' ολόκληρο το σώμα όλες οι αισθήσεις, οι οποίες προέρχονται και από τα δύο μέρη του.¹⁷⁷

Σχετικά με την κοιλιά του ανθρώπου, παρατηρούμε ότι είναι σε θέση να συγκρατεί τις τροφές και τα ποτά, τα οποία εισέρχονται μέσα της, αλλά δεν μπορεί να κρατήσει τον αέρα και τη φωτιά, που αποτελούνται από μικρότερα μόρια. Αυτά τα δύο, λοιπόν, χρησιμοποίησε ο θεός για να μεταφέρει τα υγρά από την κοιλιά στις φλέβες δημιουργώντας με αέρα και φωτιά, που διέθετε δύο εσωτερικούς σάκους στο άνοιγμά του, από τους οποίους ο ένας ήταν φτιαγμένος, με τέτοιο τρόπο, ώστε, να χωρίζεται στα δύο. Αυτούς τους σάκους τους τέντωσε κυκλικά σαν να ήταν σκοινιά, γύρω από ολόκληρα τα πνευμόνια, μέχρι τις άκρες τους

Το εσωτερικό πλέγμα αυτού έγινε από φωτιά, ενώ οι σάκοι και το περίβλημα δημιουργήθηκαν από αέρα. Ύστερα, πήρε αυτό το αντικείμενο και το τοποθέτησε στο πλάσμα, το οποίο είχε κατασκευάσει με τον εξής τρόπο. Τον ένα σάκο τον έβαλε στο στόμα και επειδή ήταν διπλός, κατέβασε το ένα μέρος του από την τραχεία στον

¹⁷⁵ Πλάτων, *Τίμαιος* c.73b1-76e6

¹⁷⁶ Πλάτων, *Τίμαιος* c.77c6-77d7

¹⁷⁷ Πλάτων, *Τίμαιος* c.77d7-77e8

πνεύμονα και τον άλλο στην κοιλιά δίπλα στις αρτηρίες. Από τον δεύτερο σάκο, αφού τον χώρησε στη μέση, έβαλε κάθε τμήμα του στ' ανοίγματα της μύτης, ώστε δεν άφηνε ελεύθερη τη δίοδο ο σάκος, ο οποίος βρισκόταν στο στόμα να γεμίζουν από τον άλλο όλα τα ρεύματα, ακόμη και του πρώτου.

Στη συνέχεια κόλλησε το υπόλοιπο τμήμα του πλέγματος γύρω από την κοιλότητα του σώματος του ανθρώπου και το έκανε άλλοτε να ρέει ομαλά προς τους σάκους, οι οποίοι είναι φτιαγμένοι από αέρα και άλλοτε να γυρίζει προς τα πίσω. Επειδή, το σώμα μας είναι αραιό, το πλέγμα μπορεί να εισέρχεται και να εξέρχεται απ' αυτό ακολουθούμενο από εκείνες τις εσωτερικές φωτιές, οι οποίες συνδέονται μαζί του, όταν ο αέρας κινείται προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Αυτή η διαδικασία δεν θα σταματήσει να επαναλαμβάνεται όσο εκτελείται το φαινόμενο της εισπνοής και της εκπνοής. Η διαδικασία αυτή και τα αποτελέσματά της διαμορφώθηκαν για να εξασφαλιστεί η θρέψη του σώματός μας, η οποία συντελείται με την τροφή.¹⁷⁸

Η διαδικασία της αναπνοής και οι αιτίες, οι οποίες την έκαναν να λειτουργεί είναι οι εξής: Επειδή, δεν υφίσταται πουθενά κενό, από το οποίο θα μπορούσε να εισέλθει κάποιο κινούμενο σώμα και επειδή η ανάσα μας βγαίνει προς τα έξω, είναι φανερό στον καθένα ότι η εκπνοή δεν συντελείται στο κενό, αλλά διώχνει από την έδρα του τον αέρα, ο οποίος βρίσκεται μπροστά της. Έτσι, λοιπόν, τα πάντα κινούνται κυκλικά γύρω από το μέρος απ' όπου βγαίνει η αναπνοή, την ακολουθούν και γεμίζουν το κενό, το οποίο έχει δημιουργηθεί λαμβάνοντας τη θέση της. Όλα αυτά συμβαίνουν ταυτόχρονα, σαν τον τροχό που περιστρέφεται, επειδή δεν υπάρχει καθόλου κενός χώρος. Για το λόγο αυτό ο χώρος του στήθους και των πνευμόνων, ο οποίος αδειάζει όταν βγει από μέσα τους ο αέρας ξαναγεμίζει από τον αέρα, ο οποίος υφίσταται γύρω από σώμα και ο οποίος διεισδύει μέσα από τις ακραίες σάρκες και κινείται κυκλικά.

Ύστερα, όταν αυτός ο αέρας διωχτεί έξω από το σώμα, σπρώχνει την αναπνοή μέσα από το στόμα και τα ρουθούνια. Η αιτία αυτής της διαδικασίας έγκειται στο ότι τα εσωτερικά μέρη κάθε ζωντανού πλάσματος, τα οποία βρίσκονται γύρω από το αίμα και τις φλέβες του, είναι πολύ ζεστά σαν να υπάρχει μέσα τους μια αστείρευτη πηγή φωτιάς. Το τμήμα, το οποίο βρίσκεται στη μέση είναι φτιαγμένο από φωτιά, ενώ το εξωτερικό περιέχει αέρα. Επιπλέον, η θερμότητα από τη φύση της βγαίνει προς τα έξω και πηγαίνει στο συγγενικό της είδος. Επειδή, υπάρχουν δύο έξοδοι, η μία από το εξωτερικό μέρος του σώματος και η άλλη από το στόμα και τη μύτη, κάθε φορά που η φωτιά τρέχει σε μια από αυτές απωθεί τον αέρα προς την άλλη.

Ο αέρας, όταν απωθείται πέφτει στη φωτιά και θερμαίνεται, ενώ εκείνος που βγαίνει έξω κρυώνει. Καθώς, η θερμότητα αλλάζει θέση και τα μόρια γύρω από την άλλη έξοδο θερμαίνονται, το πιο ζεστό μέρος του αέρα στρέφεται προς εκείνη την κατεύθυνση και επειδή κινείται προς μία φύση όμοια με τη δική του, πιέζει κυκλικά τον αέρα που βρίσκεται στην άλλη έξοδο. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι να δημιουργείται ένας κύκλος με ταλαντώσεις εμπρός και πίσω με αποτέλεσμα από αυτές τις δύο να προκύπτει η εισπνοή και η εκπνοή.¹⁷⁹

Ο Πλάτωνας αναφέρει ότι τα μόρια του αίματος είναι σκορπισμένα μέσα στο σώμα μας και περιβάλλονται απ' αυτό όπως τα πλάσματα από τον ουρανό, είναι αναγκασμένα να μιμούνται την κίνηση του σύμπαντος. Έτσι, κάθε μόριο, το οποίο έχει διασπαστεί μέσα μας κινείται προς το συγγενικό του είδος, προκειμένου να ξανακαταλάβει το κενό, το οποίο δημιουργήθηκε. Όταν το εξερχόμενο υγρό είναι περισσότερο από το εισερχόμενο, τότε το σώμα φθίνει, ενώ όταν το εξερχόμενο υγρό

¹⁷⁸ Πλάτων, *Τίμαιος* c.78a7-78c6

¹⁷⁹ Πλάτων, *Τίμαιος* c.79a5-79e9

είναι λιγότερο το σώμα αυξάνει. Επομένως, όταν η κατασκευή ενός πλάσματος είναι νέα και τα τρίγωνα από τα οποία δημιουργήθηκε είναι ακόμη καινούργια σαν να έχουν μόλις βγει από τη ρίζα των στοιχείων, τότε διατηρεί ισχυρή την ένωση μεταξύ τους και ο ολόκληρος ο όγκος είναι μαλακός, επειδή δημιουργήθηκε πρόσφατα από μυελό και τράφηκε με γάλα. Επιπλέον, επειδή, τα τρίγωνα, τα οποία εισέρχονται μέσα του προκειμένου να σχηματίσουν τις τροφές είναι πιο παλιά και πιο αδύνατα από τα δικά του, υπερισχύει και τα διαμελίζει με τα δικά του τρίγωνα, φροντίζοντας έτσι να αναπτυχθεί το πλάσμα τρεφόμενο από πολλά όμοια στοιχεία.

Όταν, όμως, οι ρίζες αυτών των τριγώνων χαλαρώσουν από τους πολλούς αγώνες, τους οποίους έδωσαν για πολύ καιρό, τότε δεν έχουν πλέον την ικανότητα να διασπών τα εισερχόμενα τρίγωνα της τροφής και να αφομοιώνουν αλλά αντίθετα διασπώνται τα ίδια από εκείνα που μπαίνουν από έξω. Τέλος, όταν οι δεσμοί των τριγώνων του μυελού χαλαρώσουν και δεν μπορούν να αντέξουν περισσότερο από την κόπωση, τότε παραλύουν.

Έτσι, διαλύονται και οι δεσμοί της ψυχής, η οποία απελευθερωμένη από το σώμα, πετάει ευχάριστα μακριά του, αφού οτιδήποτε συμβαίνει ενάντια στη φύση είναι επίπονο, ενώ αν γυντελείται σύμφωνα με τη φύση είναι ευχάριστο. Με τον ίδιο τρόπο ο θάνατος, ο οποίος προέρχεται από ασθένειες ή τραύματα είναι λυπηρός και βίαιος, ενώ όταν έρχεται το φυσιολογικό τέλος μαζί με τα γηρατεία, είναι λιγότερο οδυνηρός από θανάτους και προκαλεί περισσότερο ευχαρίστηση παρά λύπη.¹⁸⁰

Η προέλευση των ασθενειών είναι εμφανής σε όλους. Τα στοιχεία από τα οποία φτιάχτηκε το σώμα είναι τέσσερα : η γη, η φωτιά, το νερό και ο αέρας. Το πλεόνασμα ή η έλλειψη κάποιου απ' αυτά αντίθετα με τη φύση και η μετακίνησή του από τον τόπο όπου μένει σε κάποιο άλλο σημείο, αλλά και οι διάφορες ποικιλίες της φωτιάς προκαλούν εσωτερικές διαταραχές και αρρώστιες.

Όταν, ένα στοιχείο υφίσταται κάποια μεταβολή, η οποία είναι αντίθετη με τη φύση, τα ψυχρά μέρη θερμαίνονται, τα στεγνά γίνονται υγρά, τα ελαφρά βαριά, παθαίνουν, δηλαδή, κάθε είδους αλλαγή. Επομένως, ένα στοιχείο θα παραμείνει σώο, υγιές και όμοιο με τον εαυτό του μόνο όταν υπάρχει προσθήκη ή αφαίρεση ίδιας ύλης από την ίδια ύλη με την ίδια τάξη, τον ίδιο τρόπο και την ίδια αναλογία. Οτιδήποτε, ξεφεύγει από αυτές τις αισθήσεις μπαίνοντας ή βγαίνοντας, θα προκαλέσει κάθε είδους μεταβολές και αμέτρητες ασθένειες ή φθορές. Επειδή, όμως, υπάρχουν από τη φύση και δεύτερες σωματικές κατασκευές, πρέπει, όποιος θέλει να κατανοήσει τις νόσους, να κάνει και δεύτερη εξέταση.

Αφού, δηλαδή, ο μυελός, τα κόκαλα, η σάρκα, τα νεύρα και το αίμα είναι όλα φτιαγμένα από τα ίδια στοιχεία, οι περισσότερες ασθένειες είναι όμοιες με εκείνες που περιγράψαμε προηγουμένως. Οι πιο σημαντικές, όμως, έχουν άσχημα αποτελέσματα. Όταν, δηλαδή, η κατασκευή αυτών των δευτερευουσών θέσεων γίνεται αντίθετα από τον φυσικό τρόπο, τότε προκαλείται φθορά, αφού φυσιολογικά η σάρκα και τα νεύρα γίνονται από το αίμα. Το νεύρο δημιουργείται από ίνες από την ομοιότητά του μ' αυτά και η σάρκα από πηχτό αίμα, το οποίο πήζει, όταν αποχωρίζεται από τις ίνες.

Επιπλέον, η κολλώδης και λιπαρή ουσία, η οποία προέρχεται από τα νεύρα και τη σάρκα όχι μόνο κολλάει πάνω στα κόκαλα αλλά θρέφει και αυξάνει γύρω από τον μυελό. Αντίθετα, εκείνο, το οποίο γίνεται από καθαρό, μαλακό και παχύ είδος τριγώνων διαλύεται από τα χοτρά κόκαλα και ποτίζει τον μυελό περνώντας και στάζοντας ανανεσά τους. Όταν, λοιπόν, τα στοιχεία αυτά δημιουργούνται με τέτοιο τρόπο, τότε συνήθως υπάρχει υγεία, ενώ όταν συμβαίνει το αντίθετο παρατηρούνται

---

¹⁸⁰ Πλάτων, *Τίμαιος* c.81a7-81e5

οι ασθένειες. Επειδή, όταν η σάρκα αποσυντίθεται και στέλνει τα φθαρμένα υλικά της μέσα στις φλέβες, όπου κυλάει πλέον πολύ αίμα κάθε είδους μαζί με τον αέρα, τότε αλλάζει το χρώμα, η πικρότητα, η αλμυρότητα και η οξύτητα του αίματος, το οποίο γαμίζει με κάθε είδους χολές, όρους και φλέγματα. Όλα αυτά, όταν φτιάχτηκαν ανάποδα και χάλασαν, άρχισαν να καταστρέφουν το αίμα και στη συνέχεια, επειδή σταμάτησαν να δίνουν τροφή στο σώμα, κινούνταν παντού μέσα στις φλέβες, χωρίς να τηρούν την τάξη των φυσικών τους περιφορών και να γίνονται εχθρικά με τον ίδιο τους τον εαυτό. Δεν μπορούν να προσφέρουν καμιά ωφέλεια πλέον και πολεμούν κάθε τμήμα του σώματος, το οποίο έχει σωστή σύσταση και κατάσταση φθείροντας και καταστρέφοντας.

Όταν, λοιπόν, φθαρεί το παλαιότερο μέρος της σάρκας, τότε γίνεται σκληρό και μαύρο εξαιτίας της παλαιάς αδιάκοπης καύσης. Επειδή διαβρώνονται από παντού γίνεται πικρό και επικίνδυνο για τα μέρη του σώματος, τα οποία δεν έχουν ακόμη καταστραφεί. Μερικές φορές, επειδή, λιγοστεύει το πικρό, το μαύρο χρώμα γίνεται οξύ, άλλοτε, πάλι, η πικρότητα παίρνει το κόκκινο χρώμα, όταν βυθιστεί μέσα στο αίμα, ενώ αν ανακατευτεί με το μαύρο γίνεται πρασινωπή. Τέλος, όταν η σάρκα είναι νέα και καταστρέφεται από τη φλόγα της φωτιάς, το ξανθό χρώμα ανακατεύεται με την πικρότητα.¹⁸¹

Σύμφωνα, με τον Πλάτωνα μία κατηγορία ασθενειών πρέπει να αποδοθεί σε τρία διαφορετικά αίτια, στον αέρα, στο φλέγμα και στη χολή. Όταν τα πνευμόνια, τα οποία στέλνουν αέρα στο σώμα, δεν καταφέρνουν να διατηρήσουν καθαρές τις εξόδους του, επειδή έχουν φραχτεί από ρεύματα, τότε ο αέρας δεν περνάει καθόλου, ενώ αλλού εισέρχεται σε μεγαλύτερη ποσότητα από όσο χρειάζεται. Στην περίπτωση αυτή σαπίζει τα μέρη που δεν δροσίζεται, ενώ παράλληλα πιέζει και παραμορφώνει τις φλέβες, διαλύει το σώμα και παραμένει κλεισμένος στο κεντρικό σημείο, όπου βρίσκεται το διάφραγμα. Αμέτρητες οδυνηρές ασθένειες, οι οποίες συνοδεύονται από άφθονο ιδρώτα προκαούνται απ' αυτό.

Συχνά, πάλι, όταν διασπάται η σάρκα, ο αέρας, ο οποίος βρίσκεται μέσα στο σώμα και δεν μπορεί να ξεφύγει προξενεί τους ίδιους πόνους με εκείνον που έρχεται απ' έξω. Οι πόνοι αυτοί είναι πολύ δυνατοί όταν ο αέρας, ο οποίος περιβάλλει τα νεύρα και τις γειτονικές τους φλέβες έλκει τους μύες των ώμων και τους κάνει να τεντώνονται προς τα πίσω. Από το τέντωμα της συγκεκριμένης πάθησης οι σχετικές ασθένειες ονομάστηκαν τέτανοι και οπισθότονοι. Η θεραπεία τους είναι πολύ δύσκολη, όμως, οι πυρετοί, οι οποίοι παρουσιάζονται τις θεραπεύουν.¹⁸²

Οι ψυχικές ασθένειες, οι οποίες προέρχονται από τη διάθεση του σώματος, συμβαίνουν με τον εξής τρόπο. Αρχικά, πρέπει, να δεχτούμε πως η ανοία είναι ψυχική αρρώστια και ότι υπάρχουν δύο είδη ανοίας, η μανία και η αμάθεια. Εφόσον, λοιπόν, κάποιος υποφέρει από οποιαδήποτε από τις δύο πρέπει να τον χαρακτηρίσουμε ασθενή. Σοβαρότερες ψυχικές ασθένειες πρέπει να θεωρήσουμε τις υπερβολικές λύπες ή απολαύσεις.

Όταν ένας άνθρωπος χαίρεται ή λυπάται έντονα, επειδή βιάστηκε να αποκτήσει άκαιρα υπερβολική απόλαυση ή να αποφύγει μεγάλη ικανότητα να βλέπει ή να ακούει σωστά, βρίσκεται σε κατάσταση λύσσας και δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει το λογικό του. Όταν στο μυελό του ανθρώπου δημιουργείται άφθονο και δυνατό σπέρμα, σαν δέντρο, το οποίο παράγει περισσότερους καρπούς από το κανονικό, τότε δοκιμάζει συνεχώς πολλές ξεχωριστές λύπες και απολαύσεις και τις ανάλογες συνέπειες. Αυτός καθίσταται μανιακός στο μεγαλύτερο διάστημα της ζωής

¹⁸¹ Πλάτων, *Τίμαιος* c.81e6-83b7

¹⁸² Πλάτων, *Τίμαιος* c.84d1-85a1

του, εξαιτίας των υπερβολικών ηδονών και λυπών. Η ψυχή του υποφέρει εξαιτίας των ενεργειών του σώματος και γίνεται νοσηρή και ανόητη. Αυτός ο άνθρωπος δεν θεωρείται κακός, αλλά εκούσια κακός, λανθασμένα.

Στην πραγματικότητα η ακράτειά του στις αφροδίσιες απολαύσεις οφείλεται κυρίως σε μια ειδική ουσία, η οποία διαπερνά στην αραιότητα των οστών, υγραίνει ολόκληρο το σώμα και οδηγεί στην ψυχική ασθένεια. Όλες σχεδόν οι κατηγορίες σχετικά με την ακολασία και με τη αιχρότητα, οι οποίες διατυπώνονται εναντίον των ανθρώπων, ότι δηλαδή με τη θέλησή τους γίνονται κακοί, δεν είναι σωστές. Κανένας δεν είναι κακός με τη θέλησή του. Ο κακός γίνεται κακός από κάποια άσχημη κατάσταση του σώματος και από κακή ανατροφή, κάτι δηλαδή, που στον καθένα συμβαίνει αθέλητα και με τρόπο εχθρικό.¹⁸³

Τέλος, ο Πλάτωνας πρεσβεύει ότι πρέπει να φροντίζουμε τα διάφορα μέρη του σώματος και της ψυχής, μιμούμενοι τη μορφή του σύμπαντος. Αφού, το σώμα καίγεται ή παγώνει εσωτερικά από τα μόρια που εισέρχονται μέσα του, ενώ ξηραίνεται ή υγραίνεται απ' όσα υπάρχουν γύρω του, με αποτέλεσμα να υποφέρει και από τις δύο αυτές κινήσεις, αν ο κάτοχός του δεν αντιδράσει και μείνει ήσυχος, τότε αυτό θα καταστραφεί. Αν, όμως, μιμηθεί κάποιος εκείνη την οποία ονομάσαμε μητέρα και τροφό του σύμπαντος και δεν αφήσει ποτέ το σώμα του αδρανές, αλλά το κινεί συνεχώς προκαλώντας εσωτερικές αναταραχές, τότε το υπερασπίζεται με κατάλληλο τρόπο από τις εσωτερικές και εξωτερικές κινήσεις. Εφόσον, μάλιστα, με σωστές δονήσεις βάλει σε τάξη, όπως ταιριάζει στη φύση τους, τις σωματικές παθήσεις και τα μέρη που κινούνται, σύμφωνα, με τους νόμους του σύμπαντος, τότε δεν θα τους επιτρέψει να δημιουργήσουν πολέμους και αρρώστιες μέσα στο σώμα σαν να ήταν εχθροί του, αλλά αφού τα αντιμετωπίσει ως συμμάχους θα τα καταστήσει δημιουργούς καταστάσεων, οι οποίοι συμβάλλουν στην καλή υγεία του.¹⁸⁴

Ο Πλάτωνας ορίζει την ψυχή ως «*πάντων των αυτού κτημάτων..... θειότατον και οικειότατον όν*»¹⁸⁵, ενώ ο Πυθαγόρειος φιλόσοφος Αλκμαίων ο Κρωτονιάτης (500πχ) είναι ο πρώτος, ο οποίος εξέτασε φιλοσοφικά το θέμα της σχέσης του εγκεφάλου με την ψυχή. Πιο συγκεκριμένα ο Αλκμαίων Κρωτονιάτης, που από το βιβλίο του «*Περί Φύσεως*» σώθηκαν αποσπάσματα με τις φιλοσοφικές του απόψεις, οι οποίες επηρέασαν το στοχασμό του Πλάτωνα, ενώ με τις ιατρικές του θεωρίες προετοίμασε το έδαφος επάνω, στο οποίο στη συνέχεια ο Ιπποκράτης θεμελίωσε την ιατρική επιστήμη. Όσον αφορά τις επιδόσεις του στην ιατρική, ο Αλκμαίων όρισε την υγεία ως προϊόν της ισόρροπης κατανομής των ποιοτήτων της ύλης στο σώμα. Ήταν ο πρώτος, ο οποίος έκανε χειρουργικές επεμβάσεις και ανατομικές έρευνες, ενώ θεωρούσε ότι ο εγκέφαλος αποτελεί κεντρικό όργανο στο ανθρώπινο σώμα, στον οποίο καταλήγουν τα νεύρα, τα οποία εκφύονται από τα μάτια.

Επίσης, μελέτησε τη λειτουργία των αισθήσεων και ιδιαίτερα της όρασης. Ανακάλυψε ότι η αποκοπή του νεύρου, το οποίο συνδέει το μάτι με τον εγκέφαλο έχει ως αποτέλεσμα την τύφλωση και υποστήριξε ότι το κολώδες υγρό που υπάρχει στο μάτι λειτουργεί ως κάτοπτρο πάνω στο οποίο αντανακλώνται τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου.¹⁸⁶ Τέλος, παρατήρησε ότι η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα είναι η νόηση, η ικανότητα του να σκέπτεται. Πίστευε στην αθανασία της

¹⁸³ Πλάτων, *Τίμαιος* c.86b3-86e4

¹⁸⁴ Πλάτων, *Τίμαιος* c.88c7-89a1

¹⁸⁵ Πλάτων, *Νόμοι* E, 726a

¹⁸⁶ Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004) 675

ψυχής και απέδιδε στα άστρα θεία οντότητα. Οι θέσεις του Αλκμαίωνα εξακολουθούν και σήμερα να απασχολούν τη διάνοηση.

Όπως τα φυτά παράγουν άνθη και καρπούς, χωρίς να βρίσκονται στοιχεία τους μέσα στη χημική ύλη του φυτού, έτσι και η ψυχική ζωή είναι κάτι που θα μας εξηγήσουν τη ψυχική και σωματική σύνδεση, για την οποία ως τώρα δεν διαθέτουμε δυνατότητες ερμηνείας. Ο άνθρωπος διαθέτει πληρότητα και οργάνωση, ώστε να αντιλαμβάνεται και τον κόσμο στο σύνολό του και τη δική του υπόσταση. Όσο εντονότερα αναζητούμε, τόσο ευρύτερα δημιουργούμε και όσο ψηλότερα ανεβαίνουμε τόσο περισσότερο υπάρχουμε.

3. Το φυσικό περιβάλλον για τους βυζαντινούς

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι οι Βυζαντινοί κληρονόμησαν την επιστημονική θεώρηση των αρχαίων Ελλήνων. Πολλά μέλη της πνευματικής «ελίτ» του Βυζαντίου, σε άλλες περιόδους περισσότερο και σε άλλες λιγότερο αφοσιώθηκαν στη μελέτη της αρχαίας κοσμολογίας και γεωγραφίας. Κείμενα του Αριστοτέλη, του Πτολεμαίου, του Στράβωνα και άλλων συγγραφέων αντιγράφονταν και σχολιάζονταν.

Από τον συνηθισμένο Βυζαντινό δεν έλλειπε τελείως το ενδιαφέρον για τον κόσμο, ο οποίος τον περιέβαλλε, όμως για τον ίδιο τα προβλήματα των φυσικών επιστημών αποτελούσαν μέρος της βιβλικής ερμηνείας της Εξαήμερου. Το κείμενο-κλειδί ήταν το πρώτο κεφάλαιο της Γένεσης, που παρά τη βραχύτητά του περιέχει πολλά παράδοξα. Έπρεπε, επίσης, να ληφθούν υπόψη μερικά κείμενα κυρίως οι Ψαλμοί και ο Ησαΐας, αλλά το κύριο πρόβλημα ήταν η ερμηνεία της Γένεσης, που παρουσίαζε πολλές δυσκολίες, τόσο για εκείνα που αναφέρει όσο και για εκείνα που παραλείπει. Οφείλουμε να κατανοήσουμε αυτές τις δυσκολίες.

Την πρώτη ημέρα ο Θεός δημιούργησε τον ουρανό και τη γη, η οποία μέχρι τότε ήταν αόρατη και άμορφη. Σκότος κάλυπτε την άβυσσο και το Πνεύμα του Θεού πλανιόταν πάνω από το νερό. Ο Θεός, επίσης, δημιούργησε το φως, το οποίο διαχώρησε από το σκότος και ονόμασε το φως «ημέρα». Τη δεύτερη ημέρα δημιούργησε το στερέωμα για να διαχωρίσει τα νερά, τα οποία βρίσκονταν πάνω από αυτό από εκείνα τα οποία ήταν από κάτω και αποκάλεσε το στερέωμα «ουρανό».

Ο ήλιος και η σελήνη δημιουργήθηκαν την τέταρτη ημέρα, πώς, όμως, ήταν δυνατό να υπάρχουν τρεις προηγούμενες ημέρες, οι οποίες η καθεμιά είχε πρωί και βράδυ; Τι ήταν αυτό το φως, το οποίο δεν προερχόταν από τον ήλιο και τι ήταν αυτό το σκοτάδι που δεν φαίνεται να είχε δημιουργηθεί; Η άβυσσος ήταν το ίδιο πράγμα με το νερό; Και προπάντων τι ήταν τα ύδατα πάνω από το στερέωμα;

Την τρίτη ημέρα ο Θεός είπεν *«συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὄφθῆτω ἡ ξηρὰ»*. Και ονόμασε την ξηρά «γη» και τα συστήματα των υδάτων τα ονόμασε *«θάλασσα»*. Αφού το νερό φυσικά ρέει προς τα κάτω, πώς δεν συμπεριφέρθηκε με τον ίδιο τρόπο την πρώτη ημέρα αντί να περιμένει τη διαταγή του Θεού; Γιατί η Αγία Γραφή μερικές φορές αναφέρει μία θάλασσα, η οποία καταλαμβάνει έναν μόνο χώρο και άλλες φορές αναφέρει διάφορες θάλασσες; Τέλος, γιατί ο Θεός δημιούργησε τα χόρτα και τα οπωροφόρα δέντρα την Τρίτη ημέρα, όταν ο ήλιος δεν υπήρχε ακόμη;

Οι δύο μεγάλοι φωστήρες και τα αστέρια δημιουργήθηκαν την τέταρτη ημέρα. Το κείμενο αναφέρει καθαρά, ότι αυτά ήταν *«εν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ»*. Δεν διευκρινίζεται αν η σελήνη δημιουργήθηκε πανσέληνος, αλλά αυτή η λεπτομέρεια αφορούσε τη χρονολόγηση περισσότερο παρά τη δομή του σύμπαντος.

Η δημιουργία των ψαριών, των πουλιών και των ζώων δεν προκαλούσε ιδιαίτερη δυσκολία. Όμως, πώς μπόρεσε να ερμηνεύσει κανείς το λόγο του Θεού όταν δημιουργούσε τον άνθρωπο; Γιατί είπε *«ποιήσω μὲν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν»*; Σε ποιόν απευθυνόταν και ποια είναι η έννοια του *«κατ' εἰκόνα»*;

Η περιγραφή του Παραδείσου στο Κεφάλαιο Β της Γένεσης έθετε πρόσθετα προβλήματα, αυτή τη φορά γεωγραφικής φύσεως. Ο Παράδεισος τοποθετήθηκε κάπου στα ανατολικά και από εκεί ανάβλυζαν τέσσερις ποταμοί, ο Φισών *«οὗτος ὁ κύκλων πάσαν τὴν γῆν Εὐλάτ, ἐκεῖ οὐ ἔστι τὸ χρυσίον»*, ο Γεών, *οὗτος ὁ κύκλων πάσαν τὴν γῆν Αἰθιοπίας»*, ο Τίγρης, που ρέει απέναντι από τη γη των Ασσυρίων και ο

Ευφράτης.¹⁸⁷ Ακόμη και αν οι βυζαντινοί δεν είχαν κάποια ξεκάθαρη ιδέα για τον Φισών και τη γη Ευιάτ, τα τρία άλλα ποτάμια ήταν πασίγνωστα: ο Γεών δεν μπορούσε παρά να είναι ο Νείλο, ενώ ο Τίγρης και ο Ευφράτης αναφέρονταν με τα ονόματά τους. Ήταν, επίσης, γενικά γνωστό ότι οι δύο τελευταίοι είχαν τις πηγές τους στην Περσική Αρμενία, ενώ οι πηγές του Νείλου βρίσκονταν πολύ μακριά από αυτή τη χώρα, κάπου στην Αιθιοπία.¹⁸⁸ Πώς γινόταν τότε οι τρεις αυτοί ποταμοί να αναβλύζουν από το ίδιο μέρος τον Παράδεισο;¹⁸⁹ Και αν ο επίγειος Παράδεισος υπήρχε ακόμη, όπως υπονοεί η Αγία Γραφή, πού ακριβώς βρισκόταν και γιατί δεν τον είχε δει κανείς μετά την έξωση του Αδάμ από εκεί;

Το σχεδόν αδύνατο έργο του συμβιβασμού του βιβλικού κειμένου με τις ιδέες περί κόσμου που ήταν γενικά αποδεκτές κατά την αρχαιότητα είχε αναληφθεί πριν από την αρχή της βυζαντινής περιόδου και μπορεί κανείς να το παρακολουθήσει από τον Φίλωνα τον Ιουδαίο (1^ο μχ αιώνα), τον Θεόφιλο Αντιοχείας (2^ο αιώνα), τον Ωριγένη (3^ο αιώνα) μέχρι το Μ. Βασίλειο (4^ο αιώνα). Οι πρώτοι ερμηνευτές έδωσαν ορισμένες απαντήσεις που επρόκειτο να θεωρηθούν οριστικές. Ο Φίλων έλυσε το πρόβλημα της δημιουργίας των χότρων και των δένδρων πριν από τον ήλιο, με άλλα λόγια ως ένα επιχείρημα κατά της ειδωλολατρίας. Ο Φίλων, επίσης, ερμήνευσε «ορθά» το λεγόμενο στη Γένεση (Α,14) ότι τα ουράνια σώματα χρησίμευαν «εις σημεία και εις καιρούς» υποστηρίζοντας ότι σκοπός τους ήταν να αναγγέλουν τις καιρικές αλλαγές και να δίνουν τη δυνατότητα στους ανθρώπους να κάνουν μερικές αναγκαίες προβλέψεις και όχι να δικαιώσουν την αστρολογία. Από την άλλη μεριά η ευφυής υπόθεση του Φίλωνα, δηλαδή, η ερμηνεία του ότι η πρώτη μέρα της Δημιουργίας αναφέρεται σε έναν ιδεατό κόσμο, ο οποίος φωτίζεται από ένα νοητό φώς δεν έγινε αποδεκτή.¹⁹⁰

Η συνεισφορά του Θεοφίλου Αντιοχείας αποδείχτηκε πιο ανθεκτική, γιατί ήταν πιο προσγειωμένη.¹⁹¹ Εξήγησε ότι ο ουρανός, ο οποίος έγινε την πρώτη ημέρα δεν ήταν ο ουρανός που είναι ορατός σ' εμάς αλλά ένας άλλος, ακόμη ψηλότερα από αυτόν, φτιαγμένος σαν στέγη ή θόλος, σύμφωνα με του Ησαΐα (Μ,22) «ο σήσας ως καμάραν τον ουρανόν και διατείνας ως σκηνήν κατοικειν». Την γη την ερμήνευσε ως βάση και θεμέλιο, ενώ την άβυσσο ως πλήθος υδάτων. Τα μισά από αυτά, ισχυρίζεται, υψώθηκαν πάνω από το στερέωμα για να περέχουν τις βροχές και τη δροσιά, ενώ τα άλλα μισά αφέθηκαν στη γη, για να σχηματίσουν τα ποτάμια, τις πηγές και τις θάλασσες. Ο Θεόφιλος, αφελώς συσχέτισε τη βροχή με τα νερά πάνω από το στερέωμα και αυτό το τμήμα της θεωρίας του αργότερα εγκαταλείφθηκε, όμως η εξήγηση του για τη δροσιά, που εμφανίζεται χωρίς τη μεσολάβηση των νεφών διατηρήθηκε.

Ο Θεόφιλος, επίσης, εισήγαγε ορισμένες συμβολικές συγκρίσεις, οι οποίες επρόκειτο γίνουν σημείο αναφοράς. Η σελήνη, η οποία μικραίνει και ξαναγεννιέται αναφέρεται στον άνθρωπο, τα μεγάλα ψάρια και τα σαρκοβόρα πουλιά στους άπληστους και παράνομους ανθρώπους, τα τετράποδα στους ανθρώπους, οι οποίοι αγνοούν το Θεό. Ακόμη πιο σημαντική ήταν η ερμηνεία ότι ο πληθυντικός «ποιήσωμεν άνθρωπον» απευθυνόταν στον Λόγω, δηλαδή τον Υιό.

¹⁸⁷ Mango C., *Βυζάντιο η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007) 199

¹⁸⁸ Mango C., *Βυζάντιο η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007) 199

¹⁸⁹ Φιλοστοργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, III 9-10

¹⁹⁰ Mango C., *Βυζάντιο η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007) 200

¹⁹¹ Θεόφιλος Αντιοχείας, *Προς Αυτόλκον*, 11,13

4. Φίλων, Περί τῆς κατά Μωυσέα κοσμοποιίας

Ο Φίλων από την Αλεξάνδρεια ήταν ο κυριότερος ή μάλλον ο μοναδικός Ελληνοϊουδαίος φιλόσοφος των αρχών του πρώτου μετά Χριστόν αιώνα. Για τη ζωή του έχουμε λιγοστές πληροφορίες. Καταγόταν από πλούσια ιερατική γενιά και συμμετείχε το 40 μχ σε πρεσβεία των Ιουδαίων της Αλεξάνδρειας προς τον αυτοκράτορα Καλιγούλα με αίτημα την κατάπαυση των διωγμών των Ιουδαίων. Κατά τη δήλωση του ίδιου του Φίλωνα στο έργο του *Πρεσβείαν προς Γάϊον*, όταν έλαβε μέρος στην αποστολή ήταν ήδη μεγάλος στην ηλικία. Από αυτό συνεπάγεται ότι γεννήθηκε περίπου το 20μχ. Η χρονολογία του θανάτου του είναι αβέβαιη και τοποθετείται γενικά περίπου το 50μχ. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η διάρκεια του βίου του καλύπτει τη ζωή του Ιωάννη του Βαπτιστή και μεγάλο μέρος της ζωής του Απόστολου Παύλου, μολονότι δεν είναι γνωστό κατά πόσον είχε υπόψη του τη ζωή και το έργο τους.

Πολίτης της Αλεξάνδρειας, πόλης, η οποία υπήρξε κύρια εστία της ιουδαϊκής διασποράς και ταυτόχρονα κέντρο του ελληνικού πολιτισμού, οφείλει τη θέση του στην ιστορία της θρησκευτικής και φιλοσοφικής σκέψης, στην ανάμιξη της ελληνικής με την ιουδαϊκή σκέψη, η οποία απαντά σε όλη την έκταση του έργου του. Τα έργα του από τα οποία μερικά έχουν χαθεί, διαιρούνται ως εξής: έργα φιλοσοφικού καθαρά περιεχομένου, υπομνήματα στην Πεντάτευχο, συγγράμματα, τα οποία αναφέρονται στην ιουδαϊκή θρησκεία και έργα απολογητικά.

Η φιλοσοφική του στάση ξεκινούσε από μία τάση εκλεκτικισμού με φανερές επιρροές από περιπατητικές, στωικές και πλατωνικές δοξασίες. Ειδικά οι τελευταίες είναι τόσο εμφανείς στο έργο του Φίλωνα, ώστε κυκλοφόρησε η παροιμία ότι ο Πλάτωνας φιλωνίζει ή ότι ο Φίλων πλατωνίζει.¹⁹² Ο κύριος σκοπός των έργων αυτής της κατηγορίας ήταν η κατάδειξη ότι υπάρχει βαθύτερο νόημα στις Γραφές, το οποίο είναι προσιτό μόνο στους μυημένους και σοφούς. Ο Φίλων εδώ ακολουθεί την αλληγορική μέθοδο της ερμηνείας, την οποία καλλιέργησαν προπάντων οι Στωικοί φιλόσοφοι για τη συμβολική εξήγηση των μύθων και των χωρίων των ποιητών. Έτσι, ο Φίλων ξεκινά με βάση την πεποίθηση ότι η Παλαιά Διαθήκη,¹⁹³ δεδομένου ότι είναι θεόπνευστη, είναι δυνατό να ερμηνευθεί μόνο από όσους αξιώθηκαν τη χάρη του Αγίου Πνεύματος από το Θεό.

Ο Φίλων στο έργο του «*Περί τῆς κατά Μωυσέα κοσμοποιίας*» ασχολείται με την κοσμογονία, την οποία ο Μωυσής προτάσσει των νόμων του. Ο Θεός Δημιουργός, που ο ίδιος είναι αγέννητος δημιούργησε τον κόσμο και φροντίζει γι' αυτόν. Η δημιουργία του κόσμου πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο «έξι ημερών», η οποία δεν πρέπει να εκληφθεί κυριολεκτικά, αλλά ως σύμβολο της τάξης, το οποίο είχε από την αρχή ο κόσμος από τη γένεσή του, και της παραγωγικότητας του Δημιουργού. Προτού δημιουργηθεί ο υλικός κόσμος, ο Θεός συνέλαβε την εικόνα του, και της παραγωγικότητας του Δημιουργού. Ο άυλος αυτός κόσμος είναι ο Λόγος του Θεού, ο οποίος καταπιάνεται με την πράξη της δημιουργίας. Συζητώντας ο Φίλων τον αριθμό των ημερών εμπλέκει στην ερμηνεία του τον συμβολισμό των ημερών, τον συμβολισμό των Πυθαγορείων και τη θεωρία τους περί αριθμών. Έτσι, είναι λογικό, αναφέρει ο συγγραφέας, ο κόσμος που είναι το τελειότερο δημιούργημα, το οποίο πλάστηκε σε έξι ημέρες, επειδή ο έξι είναι τέλειος αριθμός, ο πρώτος «αρτιοπεριττός»

¹⁹² Φίλων, *Άπαντα I* (2000), σ.12

¹⁹³ Φίλων, *Άπαντα I* (2000), σ. 13

(είναι γινόμενο του πρώτου άρτιου, του δύο και του πρώτου περιττού αριθμού, του τρία).

Πρώτα δημιουργήθηκε ο «ασώματος» ουρανός και η «αόρατη» γη και η ιδέα του αέρα και του κενού και χωρίστηκε το φώς από το σκοτάδι. Την πρώτη ημέρα της δημιουργίας γεννήθηκε ο χρόνος. Τη δεύτερη ημέρα συνέχεια δημιουργήθηκε ο αισθητός και υλικός ουρανός, το στερέωμα. Το νερό χωρίστηκε από τη στεριά και έτσι εμφανίστηκε η θάλασσα, ενώ η στεριά γέμισε δέντρα και φυτά. Την τέταρτη ημέρα ο Θεός διακόσμησε τον ουρανό με τους αστέρες. Στο σημείο αυτό ο Φίλων επισημαίνει τη σπουδαιότητα του αριθμού τέσσερα.¹⁹⁴ Την πέμπτη ημέρα γεννήθηκαν, φυσικά, τα έμβια όντα με τις πέντε αισθήσεις τους.

Στο τέλος πλάστηκε ο άνθρωπος, ακολουθώντας τη φυσική σειρά από το πιο ασήμαντο, το οποίο είναι ο σπόρος της γης, στο πιο ολοκληρωμένο και τέλειο δημιούργημα. Ο άνθρωπος πλάστηκε καθ' εικόνα Θεού και καθ' ομοίωση, φράση η οποία δεν αναφέρεται στο σώμα αλλά στην ψυχή, εξηγεί ο Φίλων. Στη δημιουργία του ανθρώπου συνεργάστηκαν και άλλες δυνάμεις, κάτι που εξηγεί το στοιχείο της κακίας, το οποίο υπάρχει στην ανθρώπινη φύση και που φυσικά δεν μπορεί να αποδοθεί στον πανάγαθο Θεό. Την έβδομη ημέρα ο Θεός ξεκουράστηκε. Ο Φίλων επισημαίνει την ιερότητα του αριθμού επτά και τις εμφανίσεις του ουρανού, την ανθρώπινη ζωή και στους τομείς της παιδείας, της γραμματικής και της μουσικής.

Στην συνέχεια ο Φίλων αναφέρεται στον πρώτο άνθρωπο, τον οποίο δημιούργησε ο Θεός, ο οποίος υπερείχε σε όλα από εμάς, που γεννηθήκαμε από ανθρώπους. Εκείνος ήταν κοσμοπολίτης, πολίτης του κόσμου και ήταν αυτός, ο οποίος έδωσε στα πράγματα και στα όντα το όνομά τους. Αρχή και αιτία της παρακμής του ανθρώπινου γένους έγινε η γυναίκα.¹⁹⁵ Ο Φίλων αναφέρεται στον παράδεισο και τον όφι, ο οποίος παρέσυρε την Εύα να δοκιμάσει τον καρπό από το δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού. Αυτά λέγονται αλληγορικά, σχολιάζει ο Φίλων. Ο όφις συμβολίζει την ηδονή, η οποία παρασύρει τον άνθρωπο, τον απομακρύνει από τα ψηλά και τα ουράνια και τον οδηγεί στις γήινες απολαύσεις, στην αμαρτία. Ο άντρας είναι ο νους και η γυναίκα οι αισθήσεις, μέσω των οποίων παρασύρεται ο άνθρωπος στις ηδονές.

Ο Φίλων τελειώνει την ερμηνεία της κοσμογονίας του Μωυσή με τα διδάγματα, τα οποία αυτή έχει κατά τη γνώμη του. Ο Μωυσής, λοιπόν, μας διδάσκει: Πρώτον, υπάρχει Θεός για τους ασθενείς. Δεύτερον, ο Θεός είναι ένας για τους οπαδούς του πολυθεϊσμού. Τρίτον, ο κόσμος δημιουργήθηκε, γι' αυτούς, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι είναι αγέννητος και αιώνιος. Τέταρτον, ο κόσμος είναι ένας, όπως ένας είναι ο Δημιουργός του. Τέλος, υπάρχει Θεία Πρόνοια και ο Θεός φροντίζει πάντα για τα δημιουργήματά Του.

Αφού αναφερθήκαμε στα κυριότερα σημεία του γενικότερου έργου του Φίωνα, στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα ουσιαστικότερα σημεία του έργου του, τα οποία άπτονται του θέματος της κοσμοποιίας κατά τον Μωυσή και στις κρίσεις στις οποίες προβαίνει επ' αυτού. Αρχικά αναφέρει «*ἀλλὰ ὁ γέ μέγας Μωυσῆς ἀλλοτριώτατον τοῦ ὁρατοῦ νομίσας εἶναι τὸ ἀγέννητον- πᾶν γὰρ τὸ αἰσθητὸν ἐν γενέσει καὶ μεταβολαῖς οὐδέποτε κατὰ ταυτὰ ὄν-τῶ μὲν ἀοράτω καὶ νοητῶ προσέειμεν ὡς ἀδελφὸν καὶ συγγενὲς αἰδιότητα (... ..) ὅθεν οὐκ ἀπὸ σκοποῦ καὶ τὴν γένεσιν ἀνέγραψεν αὐτοῦ μάλα σεμνῶς θεολογήσας*».¹⁹⁶ Ο Μωυσής, λοιπόν, κατά τον Φίωνα θεώρησε ότι το αγέννητο ανήκει σε εντελώς διαφορετικό γένος από αυτό, το οποίο είναι ορατό, γιατί οτιδήποτε γίνεται αντιληπτό από τις αισθήσεις, επειδή έχει γεννηθεί και υφίσταται μεταβολές, οὐδέποτε μένει στην ίδια κατάσταση. Σ' αυτό, το οποίο είναι ορατό και

¹⁹⁴ Φίλων, *Ἄπαντα I* (2000), σ.21

¹⁹⁵ Φίλων, *Ἄπαντα I* (2000), σ.22

¹⁹⁶ Φίλων, *Περὶ τῆς Κατὰ Μωυσεῖα κοσμοποιίας* c.12.1-9

αντικείμενο της νόησης παραχώρησε, ως αδελφικό του και συγγενές την αιωνιότητα, ενώ σε αυτό, το οποίο γίνεται αντιληπτό από τις αισθήσεις απένειμε ως ταιριαστό του όνομα τη «γένεση». Επειδή, λοιπόν, αυτός ο κόσμος είναι άρατος και αντιληπτός από τις αισθήσεις, συνεπάγεται ότι πρέπει να έχει γεννηθεί. Συνεπώς, ο Μωυσής δεν απομακρύνθηκε από το σκοπό του με το να καταγράψει τη γένεσή του, αποκαλύπτοντας έτσι το μεγαλείο του έργου του Θεού.

Στην συνέχεια του έργου του κάνει αναφορά στον αριθμό έξι. Συγκεκριμένα αναφέρει «*Τάξει δὲ ἀριθμὸς οἰκείν, ἀριθμῶν δὲ φύσεως νόμοις γεννηκώτατος ὁ ἐξ τῶν τὲ γὰρ ἀπὸ μονάδος πρῶτος τέλειος ἐστὶν ἰσούμενος τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι καὶ συμπληρούμενος ἐξ' αὐτῶν, ἡμισοὺς μὲν τριάδος (.....) τὰς ἐκ συνδυασμοῦ γενέσεις πρὸς μικτὸν ἀριθμὸν τὸν πρῶτον ἀρτιοπέριττον τυπωθῆναι, περιέζοντα καὶ τὴν τοῦ σπείραντος ἄρρενος καὶ τὴν τοῦ ὑποδεχομένου τὰς γενᾶς θήλεος ἰδέαν*».¹⁹⁷ Η τάξη, λοιπόν, ανήκει στο ίδιο γένος με τον αριθμό. Από τους αριθμούς, βάσει των νόμων της φύσης, ο πλέον παραγωγικός είναι ο έξι, γιατί ξεκινώντας από τη μονάδα είναι ο πρώτος τέλειος αριθμός, καθώς είναι ίσος με το γινόμενο αλλά και με το άθροισμα των μερών του, το μισό του είναι το τρία, το τρίτο του το δύο και το έκτο του η μονάδα, και όπως λέει ο λόγος, είναι εκ φύσεως αρσενικός και θηλυκός μαζί και το αποτέλεσμα της ξεχωριστής δύναμης και των δύο.

Στα όντα αρσενικό είναι το περιττό και θηλυκό το άρτιο. Η αρχή των περιττών αριθμών είναι το τρία και των άρτιων το δύο, ενώ το γινόμενο των δύο είναι το έξι. Άλλωστε, ο κόσμος εφόσον είναι το τελειότερο από τα δημιουργήματα, έπρεπε να συσταθεί σύμφωνα με τέλειο αριθμό, δηλαδή τον έξι και εφόσον επρόκειτο να εμπεριέχει ο ίδιος γενέσεις που θα προέρχονταν από συνδυασμό, έπρεπε να του εγχαρακτεί μεικτός αριθμός, δηλαδή ο πρώτος αριθμός που είναι περιττός και άρτιος, ο οποίος θα περιέχει τη φύση και του αρσενικού που σπέρνει και του θηλυκού που δέχεται το σπέρμα.

Σε άλλο χωρίο του έργου του ο Φίλων αναφέρει «*Φησὶ δ' ὡς ἐν ἄρχῃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ἀρχὴν παραλαμβάνων οὐχ ὡς οἴονται τινὲς τὴν κατὰ χρόνον· χρόνος γὰρ οὐκ ἦν πρὸ κόσμου, ἀλλ' ἢ σὺν αὐτῷ γέγονεν ἢ μετ' αὐτονεπεὶ γὰρ διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως ἐστὶν ὁ χρόνος, προτέρα δὲ τοῦ κινουμένου κινήσεις οὐκ ἂν γένοιτο (.....) καλὸν γὰρ οὐδὲν ἐν ἀταξία τάξις δ' ἀκολουθία καὶ εἰρμὸς ἐστὶ προηγουμένων τινῶν καὶ ἐπομένων, εἰ καὶ μὴ τοῖς ἀποτελέσμασιν, ἀλλὰ τοῖς ταῖς τῶν τεκταινομένων ἐπινοίαις, οὕτως γὰρ ἔμελλον ἠκριβωσθαι τὲ καὶ ἀπλανεῖς εἶναι καὶ ἀσύγχυτοι*»¹⁹⁸ Ισχυρίζεται, λοιπόν, ο Μωυσής ότι «ἐν ἄρχῃ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» κάνοντας αρχή όχι όπως πιστεύουν μερικοί, βάσει χρονολογικής σειράς, γιατί δεν υπήρχε χρόνος πριν από τον κάσμο, αλλά γεννήθηκε μαζί με τον κόσμο ή μετά από αυτόν. Επειδή, ο χρόνος αποτελεί μέτρο της κίνησης του κόσμου και επειδή η κίνηση δεν μπορεί να προϋπάρχει του κινουμένου, αλλά κατ' ανάγκη λαμβάνει ύπαρξη ή μαζί ή μετά από αυτό, συνεπάγεται ότι ο χρόνος είτε έχει ίδια ηλικία με τον κόσμο είτε είναι νεότερος. Το ενδεχόμενο να τολμήσει κάποιος να δηλώσει ότι είναι αρχαιότερος του κόσμου είναι εκτός φιλοσοφικής σκέψης.

Επομένως, αν η λέξη «αρχή» δεν εκλαμβάνεται με τη χρονική της σημασία είναι λογικό να σημαίνει την αριθμητική, συνεπώς το «ἐν ἄρχῃ ἐποίησε» είναι ισοδύναμο με το «πρῶτον ἔκανε τὸν οὐρανόν», άλλωστε είναι πράγματι εύλογο να δημιουργήθηκε αυτός πρώτος, γιατί είναι το καλύτερο από τα δημιουργήματα και έχει συσταθεί από την καθαρότερη ουσία, καθώς έμελλε να γίνει ο ιερότερος οίκος των φανερών και αισθητών θεών. Ακόμη και αν ο δημιουργός δημιούργησε τα πάντα

¹⁹⁷ Φίλων, *Περί της Κατά Μωυσέα κοσμοποιίας* c.13.5-14.6

¹⁹⁸ Φίλων, *Περί της Κατά Μωυσέα κοσμοποιίας* c.26-c.28.7

ταυτόχρονα δεν θα είχαν μικρότερη τάξη τα ωραία δημιουργήματα, επειδή δεν υφίσταται ομορφιά στην αταξία. Η τάξη αποτελεί αλληλουχία και σειρά προηγούμενων και επομένων, η οποία ακόμη και αν δεν αναγνωρίζεται στα αποτελέσματα, αναγνωρίζεται στη σύλληψη των τεκταινομένων, επειδή, μόνο έτσι μπορούν να συλληφθούν, ώστε να έχουν απόλυτη ακρίβεια, να λειτουργούν χωρίς να βγαίνουν από την πορεία τους και να μην συγχέονται μεταξύ τους.

Σε άλλο σημείο του έργου του Φίλωνα αναφέρει «*«Προνομίας δὲ τὸ τὲ πνεῦμα καὶ τὸ φῶς ἤξιοιτο τὸ μὲν γὰρ ὠνόμασε Θεοῦ, διότι ζωτικώτατον τὸ πνεῦμα, ζωῆς δὲ ὁ Θεὸς αἴτιος, τὸ δὲ φῶς φησὶν ὅτι ὑπερβαλλόντως καλὸν τοσοῦτω γὰρ τὸ νοητὸν τοῦ ὁρατοῦ λαμπρότερον τὲ καὶ αὐγοειδέστερον ὅσωπερ ἥλιος, οἶμαι, σκότους (.....) ἀφ' ἧς ἥλιος καὶ σελήνη καὶ οἱ ἄλλοι πλάνητες τὲ καὶ ἀπλανεῖς ἀρύτονται καθ' ὅσον ἐκάστω δύνανται, τὰ πρέποντα φέγγη».*¹⁹⁹Ειδική, λοιπόν, διάκριση επιφύλαξε ο Μουσής στην πνοή και στο φως. Το ένα το ονόμασε πνοή Θεού, επειδή η πνοή δίνει κυρίως τη ζωή και αίτιο της ζωής είναι ο Θεός, ενώ για το φως λέει ότι είναι το κατεξοχήν ωραίο, Τόσο πιο λαμπρό και ακτινοβόλο είναι το νοητό από το ορατό φως, όσο ο ήλιος από το σκοτάδι, η ημέρα από τη νύχτα και ο νους, ο κυβερνήτης της όλης ψυχής, από τους οφθαλμούς του σώματος.

Το άορατο και νοητό εκείνο φως έγινε κατ' εικόνα του θείου λόγου που έφερε στην αντίληψη του ανθρώπου τη δημιουργία του. Είναι ο υπερουράνιος αστέρας η πηγή των αντιληπτών αστερών, που δεν θα έσφαλε κάποιος αν την χαρακτήριζε πάμφωτο, επειδή ο ήλιος, η σελήνη και όλοι οι πλανήτες και οι απλανείς από αυτόν αντλούν, ανάλογα με τις δυνάμεις τους, το φως που τους πρέπει.

Στη συνέχεια αναφέρεται στη σχέση του φωτός και του σκότους. «*Μετὰ δὲ τὴν τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἀναλάμπειν, ὁ πρὸ ἡλίου γέγονεν, ὑπεχώρει τὸ ἀντίπαλον σκότος, διατειχίζοντας ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰ καὶ δίσταντος Θεοῦ τοὺς τὰς ἐναντιότητας εἶ εἰδότες καὶ τὴν ἐκ φύσεως αὐτῶν διαμάχην Ἰν' οὖν μὴ αἰεὶ συμφερόμεναι στασιάζωσι καὶ πόλεμους ἀντ' εἰρήνης (.....) ἀλλὰ πάντα ἰδέαι καὶ μέτρα καὶ τύποι καὶ σφραγίδες εἰς γένεσιν ἄλλων ἀσωμάτων σωμάτων».*²⁰⁰Με την εμφάνιση, λοιπόν, του νοητού φωτός, που έγινε πριν από τον ήλιο, υποχώρησε το αντίπαλό του σκοτάδι, καθώς τα διαχώρησε και τα απομάκρυνε το ένα από το άλλο ο Θεός, ο οποίος γνώριζε καλά την εναντιότητα και την εκ φύσεως διαμάχη μεταξύ τους.

Έτσι, λοιπόν, για να μη συγκρούονται και επαναστατούν και αντί της ειρήνης επικρατεῖ πόλεμος, ο οποίος θα προκαλούσε την αταξία στον κόσμο, όχι μόνο χώρισε το φως από το σκοτάδι, αλλά έθεσε και όρια στα μεταξύ τους διαστήματα, με τα οποία τα εμπόδισε να φτάνουν στα άκρα. Διότι, αν γειτόνευαν, θα προκαλούσαν σύγχυση, μιας και θα επιδίδονταν σε αγώνα για επικράτηση με έντονες και ακατάπαυστες συγκρούσεις, εάν δεν έμπαιναν ανάμεσά τους τα όρια να ανακόψουν και να διαλύσουν τις μεταξύ τους επιθέσεις. Τα όρια αυτά είναι το βράδυ και το πρωί, εκ των οποίων το πρωί, αναχαιτίζοντας ήρεμα το σκοτάδι, προαναγγέλει τον ήλιο που θα ανατείλει, ενώ το βράδυ έρχεται με τον ήλιο, που δύει και προετοιμάζει την αθρόα άφιξη του σκότους. Ωστόσο, και αυτά, δηλαδή το πρωί και το βράδυ πρέπει να τα κατατάξουμε στην κατηγορία των άυλων και νοητών, γιατί δεν υπάρχει σε αυτά τίποτα το αισθητό, αλλά είναι απλώς ιδέες και μέτρα, πρότυπα και σφραγίδες, άυλα όλα για τη γένεση άλλων υλικών σωμάτων.

Παράλληλα, με όσα αναφέραμε παραπάνω κάνει λόγω για την δημιουργία της χλωρίδας του πλανήτη. «*Εἶτα διακοσμεῖν ἄρχεται τὴν γῆν κελεύει γὰρ αὐτὴν χλοηφορεῖν καὶ σταχυηφορεῖν παντοίας βοτάνας ἀντεῖσαν καὶ πεδία εὐχόρτα καὶ πάνθ'*

¹⁹⁹ Φίλων, *Περί της Κατά Μουσέα κοσμοποιίας* c.30-c.31.6

²⁰⁰ Φίλων, *Περί της Κατά Μουσέα κοσμοποιίας* c.33-c.35

ὅσα χιλὸς μὲν κτήνεσιν, ἀνθρώποις δ' ἔμελλεν ἔσσεσθαι τροφή προσέτι μέντοι καὶ τὰς δένδρων ἰδέας ἀπάσας ἀνέφυκεν, οὐδὲν οὔτε τῶν τῆς ἀγρίας οὔτε τῶν τῆς ἡμέραν λεγομένης ὕλης παρῆς ἐβεβρίθει δὲ πάντα καρποὺς εὐθύς ἅμα τῇ πρώτῃ γενέσει κατὰ τὸν ἐναντίων τρόπον ἢ τὸν νυνὶ καθεστῶτα (.....) ἐβουλήθη γὰρ ὁ Θεὸς δολιχεύειν τὴν φύσιν ἀποθανατίζων τὰ γένη καὶ μεταδιδούς αὐτοῖς αἰδιότητος οὐ χάριν καὶ ἀρχὴν πρὸς τέλος ἦγε καὶ ἐπέσπευδε καὶ τέλος ἐπ' ἀρχὴν ἀνακάμπειν ἐποίει ἐκ τῆ γὰρ φυτῶν, ὡς ἂν ἐκ τέλους ἀρχή».²⁰¹ Στην συνέχεια ο Θεός άρχισε να βάζει τάξη στη γη: τη διέταξε να βγάλει χλόη και στάχυα και φύτεψωσαν κάθε λογής βότανα και χλοερές πεδιάδες και όλα όσα επρόκειτο να γίνουν τροφή για τα ζώα και τους ανθρώπους, Επιπλέον, έκανε να φυτρώσουν και όλα τα είδη των δένδρων, χωρίς να παραβλέψει ούτε ένα από τα άγρια αλλά και από τα λεγόμενα ήμερα. Όλα εκείνα τα δέντρα, από την πρώτη στιγμή που δημιουργήθηκαν, ήταν γεμάτα καρπούς, αντίθετα από αυτό που συμβαίνει σήμερα, διότι τώρα η διαδικασία ακολουθείται κατά στάδια και με διαφορά χρόνου και δεν γίνονταν όλα μαζί την ίδια στιγμή. Ποιος δεν γνωρίζει ότι πρώτη έρχεται η σπορά και το φύτεμα και δεύτερη η ανάπτυξη των σπαρμένων και των φυτεμένων, προς τα κάτω με την ανάπτυξη ριζών, οι οποίες χρησιμεύουν σαν θεμέλια και προς τα πάνω με την αύξηση σε ύψος και την έκφυση κλαδιών; Έπονται οι βλαστοί και το άνοιγμα των πετάλων και στη συνέχεια, η εμφάνιση του καρπού.

Ωστόσο, και πάλι ο καρπός δεν είναι τέλειος αλλά υπόκειται σε κάθε είδους μεταβολές, τόσο στην ποσότητα όσο και στην ποιότητα, δηλαδή, τόσο στο μέγεθος όσο και στα ποικιλόμερφα χαρακτηριστικά. Όταν γεννιούνται οι κάρποι, μοιάζουν με αμερή ψήγματα μόλις ορατά λόγω του μικρού μεγέθους τους, τα οποία δεν θα έκανε λάθος κάποιος αν χαρακτήριζε ως «πρώτα αισθητά». Μετά από αυτά και ως αποτέλεσμα της σταδιακής ανάπτυξης και τις διοχετευόμενης τροφής, που ποτίζει το δέντρο, αλλά και από την ευκρασία των ενέμων που ζωηρεύουν με τις ψυχρές και τρέφονται με τις μαλακότερες ύρες, αυξάνει σε όγκο και φθάνει στο πλήρες μέγεθός του. Καθώς, αλλάζει μέγεθος, αλλάζει και ποιότητα και στολίζεται με διάφορα χρώματα σαν να το διακοσμεί ένας έμπειρος ζωγράφος.

Στην πρώτη δημιουργία των πάντων, ο Θεός δημιούργησε όλα τα δέντρα και τα φυτά με τέτοιο τρόπο, ώστε να φυτρώσουν από τη γη τέλεια, με καρπούς, όχι άγουρα αλλά ώριμους, έτοιμους για άμεση χρήση και απόλαυση των ζώων, τα οποία επρόκειτο να δημιουργηθούν άμεσα μετά. Τότε, ο Θεός πρόσταξε τη γη να γεννήσει αυτά και εκείνη σαν από καιρό να κυοφορούσε και είχε τους πόνους των τοκετών, γέννησε τα άμέτρητα είδη των σπαρτών, των δένδρων και των καρπών.

Παρόλα αυτά, οι καρποί δεν ήταν μόνο τροφή για τα ζώα αλλά και προμήθεια για την αιώνια αναπαραγωγή του είδους τους, καθώς περιείχαν τις σπερματικές ουσίες, στις οποίες υπάρχουν άδηλοι και αφανείς οι σπερματικοί λόγοι των όλων, τα οποία εκδηλώνονται και φανερώνονται με την εναλλαγή των εποχών. Επειδή, ο Θεός θέλησε να διανύει μακρύ δρόμο η φύση, αποθανατίζοντας τα είδη και μεταδίδοντάς τους την αιωνιότητα. Χάρης σε αυτό, άλλωστε, οδήγησε την αρχή στο τέλος ασπυσμένα και έκανε το τέλος να ξαναεπιστρέφει στην αρχή, επειδή από τα φυτά εξέρχεται ο καρπός, ως τέλος από την αρχή και από τον καρπό το σπέρμα, το οποίο περιέχει πάλι μέσα του το φυτό, ως αρχή από το τέλος.

Η πορεία του έργου του Φίλωνα κάνει λόγω για τη διαίρεση του χρόνου. «*Τοῦ δὴ σύμπαντος χρόνου διανεμηθέντος εἰς δύο τμήματα, ἡμέραν τὲ καὶ νύκτα, τῆς μὲν ἡμέρας τὸ κράτος ὁ πατήρ ἀνεδίδου τῷ ἡλίῳ, οἷα μεγάλῳ βασιλεῖ, τῆς δὲ νυκτὸς σελήνῃ καὶ τῷ πλήθει τῶν ἄλλων ἀστέρων. Τὸ δὲ μέγεθος τῆς περὶ τὸν ἥλιον δυνάμεως καὶ ἀρχῆς ἐμφανεστάτην πίστιν ἔχει τὴν λεχθεῖσαν ἤδη (.....) ποταμῶν πλημμύρας καὶ κενώσεις,*

²⁰¹ Φίλων, *Περὶ τῆς Κατὰ Μωυσεῖα κοσμοποιίας* c.40-c.45

θαλάττης ἡρεμίαν καὶ κλύδωνα, ὥρων τῶν ἐτησίων ὑπαλλαγᾶς ἢ θέρους χειμαίνοντος ἢ χειμῶνος φλέγοντος ἢ ἔαρος μετοπωρίζοντος ἢ μετοπῶρον ἐαρίζοντος». ²⁰² Καθώς ο χρόνος στο σύνολό του έχει χωριστεί σε δύο τμήματα, την ημέρα και τη νύκτα, ο Πατέρας έδωσε την εξουσία της ημέρας στον ήλιο, σαν σε μεγάλο βασιλιά και της νύχτας στη σελήνη και στο πλήθος των υπόλοιπων αστερών. Το μέγεθος της ισχύος και της εξουσίας που δόθηκε στον ήλιο αποδεικνύεται περίτρανα απ' όσα έχουν ήδη λεχθεί. Είναι ένας και μοναδικός και όμως σ' αυτόν δόθηκε το μισό του σύμπαντος χρόνου, η ημέρα, ενώ όλοι οι υπόλοιποι αστέρες μαζί με τη σελήνη πήραν το άλλο μισο, το οποίο ονομάζεται νύχτα.

Μόλις, ανατείλει ο ήλιος, οι όψεις των τόσων πολλών αστερών όχι μόνο σκοτεινιάζουν αλλά και αφανίζονται από τη διάχυση του φωτός του, ενώ όταν μόνο δύσει αρχίζουν όλοι μαζί να εμφανίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Δημιουργήθηκαν όχι μόνο για να εκπέμπουν το φώς τους στη γη, αλλά και για να φανερώνουν σημάδια για τα μελλοντικά γεγονότα, επειδή είτε με τις ανατολές, τις δύσεις ή τις εκλείψεις τους είτε πάλι με τις περιόδους εμφάνισης ή απουσίας τους από τον ουρανό ή με τις λοιπές διαφοροποιήσεις της κίνησής τους, οι άνθρωποι συμπαιραίνουν τι πρόκειται να συμβεί, όπως καρποφορίες και αφορίες, γενέσεις ή θάνατοι ζώων, καλοκαιρίες και συννεφιές νηνεμίες και ανεμοθύελλες, ανέβασμα και κατέβασμα της στάθμης των ποταμών, γαλήνη και τρικυμία της θάλασσας, ανωμαλίες των εποχών του έτους, όπως καλοκαίρι, ζεστός χειμώνας, φθινοπωρινή άνοιξη ή ανοιξιάτικο φθινόπωρο.

Συνεχίζοντας την αναφορά του ο Φίλων στη δημιουργία του κόσμου κάνει λόγο για την εμφάνιση των θηρίων και των ερπετών στη γή «*Ἐξαγέτω ἡ γῆ κτήνη καὶ θηρία καὶ ἔρπετὰ καθ' ἕκαστον γένος ἢ δὲ τὰ προσταχθέντα αὐτίκα ἀνίησι τῆ τε κατασκευῆ διαφέροντα καὶ ταῖς ρωμαῖς καὶ ταῖς ἐνυπαρχούσαις βλαπτικαῖς ἢ ὠφελητικαῖς δυνάμεσιν ἐπὶ δὲ πασιν ἐποίει τὸν ἄνθρωπον ὃν δὲ τρόπον, μικρὸν ὕστερον ἔρω πρότερον ἐκεῖνο δηλωσας, ὅτι παγκάλω τῷ τῆς ἀκολουθίας εἴρω κέχρηται (.....) τὸν ἄνθρωπον ὃ νοῦν ἐξάϊρετον ἔδωρειτο, ψυχῆς τινὰ ψυχὴν καθάπερ κόρην ἐν ὀφθαλμῷ καὶ γὰρ ταύτην οἱ τὰς φύσεις τῶν πραγμάτων ἀκριβέστερον ἐρευνωντες ὀφθαλμοῦ λέγουσιν ὀφθαλμὸν εἶναι*». ²⁰³ Μετά την εντολή του Θεού αμέσως η γη έκανε να βγούν αυτά που την πρόσταξε κι ήταν όλα διαφορετικά στην κατασκευή, τη δύναμη και τις έμφυτες βλαπτικές ή ωφέλιμες ικανότητές του. Στο τέλος έφτιαξε τον άνθρωπο, αφού ακολούθησε την ωραιότερη δυνατή σειρά για να διηγηθεί τη δημιουργία της ζωής.

Από τις μορφές της άμψυχης ζωής η πιο ακατέργαστη και υποτυπώδης προσδόθηκε στο γένος των ιχθύων, ενώ αυτή που δουλεύτηκε με τη μεγαλύτερη ακρίβεια και είναι η καλύτερη από όλες τις απόψεις προσδόθηκε στο γένος των ανθρώπων και η μεταξύ των δύο στα ζώα της ξηράς και του αέρα. Αυτή η τελευταία διαθέτει μεγαλύτερη αντιληπτικότητα από εκείνη των ιχθύων και μικρότερη από των ανθρώπων. Γι' αυτό και από τα έμψυχα πρώτα δημιούργησε τα ψάρια, τα οποία μετέχουν περισσότερο στη σωματική παρά στην ψυχική ουσία, καθώς κατά κάποιο τρόπο είναι ζώα και όχι άψυχα, με ικανότητες κίνησης, στα οποία ο σπόρος της αρχής της ζωής ρίχτηκε με τρόπο τυχαίο με σκοπό μόνο τη διατήρηση του σώματός τους, όπως το αλάτι στο κρέας για να μην αλλοιώνεται εύκολα.

Μετά τα ψάρια δημιούργησε τα πτηνά και τα χερσαία. Αυτά έχουν μεγαλύτερη αντιληπτική ικανότητα και δείχνουν με την κατασκευή τους πολύ πιο καθαρά την ιδιότητα των έμψυχων. Τέλος, κορωνίδα όλων, έπλασε τον άνθρωπο στον οποίο χάρισε κατεξοχήν νου και ψυχή από την ίδια την ψυχή σαν την κόρη στον οφθαλμό.

²⁰² Φίλων, *Περί της Κατά Μωυσέα κοσμοποιίας* c.56.4-59

²⁰³ Φίλων, *Περί της Κατά Μωυσέα κοσμοποιίας* c.64.5-c.67

Άλλωστε γι' αυτό εκείνοι, οι οποίοι ερευνούν με ακρίβεια τη φύση των πραγμάτων ισχυρίζονται ότι η ψυχή του ανθρώπου είναι οφθαλμός αντί οφθαλμού.

Ο Φίλων επανέρχεται στη δημιουργία του ανθρώπου. «*Μετὰ δὴ ταῖα πάντα, καθάπερ ἐλέχθη, τὸν ἄνθρωπον φησὶ γεγενῆσθαι κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν· πάνυ καλῶς ἐμπερέστερον γὰρ οὐδὲν γηγενῆς ἀνθρώπου Θεῷ τὴν δ' ἐμφέρειαν μηδεὶς εἰκαζέτω σώματος χαρακτηρι· οὔτε γὰρ ἀνθρωπόμορφος ὁ Θεὸς οὔτε θεοειδὲς τὸ ἀνθρώπειον σῶμα (.....) συμπεριληφθεῖς κατὰ τοὺς μουσικῆς τελείας νόμους, ἐπόμενος ἔρωτι σοφίας ποδηγετουντι, πάσαν τὴν αἰσθητὴν οὐσίαν ὑπερκύψας, ἐνταῦθα ἐφίεται τῆς νοητῆς*».²⁰⁴ Μετά απ' όλα τα υπόλοιπα, όπως ειπώθηκε δημιουργήθηκε, λέει ο Μωσής, ο άνθρωπος «*κατ' εικόνα Θεου και καθ' ομοίωσιν*». Και αυτό το αναφέρει, επειδή κανένα γηγενές δεν μοιάζει περισσότερο στο Θεό από τον άνθρωπο. Όμως, κανένας δεν πρέπει να θεωρήσει την ομοιότητα ως ομοιότητα σώματος, γιατί ούτε ανθρωπόμορφος είναι ο Θεός ούτε θεόμορφο το ανθρώπινο σώμα.

Η λέξη «εικόνα» χρησιμοποιείται για τον νου, τον ηγεμόνα της ψυχής, γιατί πράγματι σύμφωνα με ένα νου, τον νου εκείνο του σύμπαντος, σαν ένα αρχέτυπο, απεικονίστηκε ο νους που υπάρχει σε καθένα από εκείνα, τα οποία δημιουργήθηκαν διαδοχικά, θεός κατά κάποιο τρόπο, γι' αυτόν που τον φέρει και τον τιμά ως απεικόνιση του Θεού. Όποιος είναι ο μέγας ηγεμόνας μέσα στο σύμπαν, τέτοιος είναι όπως φαίνεται και ο ανθρώπινος νους στον άνθρωπο: είναι αόρατος, μολονότι ο ίδιος βλέπει τα πάντα και αντιλαμβάνεται την ουσία των άλλων, μολονότι η δική του δεν γίνεται αντιληπτή, ενώ με τις τέχνες και τις επιστήμες ανοίγει οδούς προς κάθε κατεύθυνση, διαπερνάει στεριά και θάλασσα διερευνώντας τη φύση της καθεμιάς.

Ακόμη, αφού υψωθεί φτερωτός και κατανοήσει τον αέρα και τις ιδιότητές του, ανεβαίνει ακόμη ψηλότερα προς τον αιθέρα και τις ουράνιες περιφορές και περιστρέφεται και αυτός μαζί στους χορούς των πλανητών και των απλανών με τους νόμους της τέλειας μουσικής. Ακολουθώντας την αγάπη του για την σοφία που τον καθοδηγεί και αφού καλύψει όλη την αισθητή ουσία, τότε στρέφεται προς τη νοητή.

Σχετικά με το πλανητικό σύστημ αναφέρει «*Οἱ γὰρ μὴν πλανῆτες, ἢ ἀντίρροπος στρατιὰ τῆ τῶν ἀπλανῶν, ἐπὶ διακοσμοῦνται τάξεσι, πλείστην ἐπιδεικνύμενοι συμπάθειαν πρὸς ἀέρα καὶ γῆν τὸν μὲν γὰρ εἰς τὰς ἐτησίους ἐπικαλουμένας ὥρας τρέπουσι καὶ μεταβάλλουσι καθ' ἑκάστην μυριάς ὅσας ἐμποιοῦντες μεταβολᾶς νηνεμίαις (.....) νήσους μὲν αἶ τὴν ἡπειρον οἰκοῦντες, νησιῶται δὲ ἡπείρους· ἔδει γὰρ ὑπὸ τοῦ καθαρωτάτου τῆς οὐσίας οὐρανοῦ ζῶω τῶ θεοφιλεστάτω γῆς ὁμοῦ καὶ θαλάττης ἀναδειχθῆναι τοὺς ἀνθρώπων γένεσι*»²⁰⁵. Οι πλανήτες, η στρατιά των ουρανίων σωμάτων που κινείται με αντίθετη φορά από τους απλανείς είναι ταξινομημένοι σε επτά επίπεδα, καθώς επιδεικνύουν τη μεγαλύτερη σχέση αλληλεξάρτησης με τον αέρα και τη γη. Το ένα τρέπουν και μεταβάλλουν για τις επονομαζόμενες ετήσιες εποχές, προκαλώντας του μύριες όσες μεταβολές στη διάρκεια της καθεμιάς, όπως νηνεμίες, αιθρίες, νεφώσεις ή ισχυρότατους ανέμους, ενώ επίσης, προκαλούν την αύξηση και τη μείωση των υδάτων των ποταμών, αλλά και τις πλημμύρες και την αποξήρανση των πεδιάδων, αλλά και τις παλίρροιες των θαλασσών απεργάζονται μέσω της υποχώρησης και της πλημμύρας των νερών. Επειδή, όταν αποσύρεται η θάλασσα, διευρύνονται οι κόλποι και ξαφνικά αποκτούν πλατύ γιαλό και όταν μετά από λίγο ξεχυθεί ξανά, γίνονται πέλαγα βαθιά, όπου μπρούν να πλεύσουν όχι μόνο μικρές βάρκες αλλά και εμπορικά πλοία γεμάτα φορτία.

Οι πλανήτες κάνουν και όλα τα επίγεια πλάσματα, τόσο τα ζώα, όσο και τα καρποφόρα φυτά να αναπτυχθούν και να τελειοποιούνται με το να προετοιμάζουν τη

²⁰⁴ Φίλων, *Περί της Κατά Μωσέα κοσμοποιίας* c.69-c.71.1

²⁰⁵ Φίλων, *Περί της Κατά Μωσέα κοσμοποιίας* c.113-c.115

φύση του καθενός να ακλουθήσει το μακρύ δρόμο της, καθώς καινούρια άνθη βγαίνουν και ωριμάζουν πάνω σε παλαιά δένδρα, ώστε να προσφέρουν άφθονα και αναγκαία. Επιπλέον, η μεγάλη άρκτος, η οποία όπως ισχυρίζονται είναι οδηγός των ναυτικών αποτελείται από επτά αστέρια. Με το βλέμμα καρφωμένο σ' αυτήν, οι κυβερνήτες χάραζαν τις μυριάδες θαλάσσιες οδούς, κατορθώνοντας άθλο απίστευτο και άθλο απίστευτο και μεγαλύτερο από τη φύση του ανθρώπου. Με την παρατήρηση των εν λόγω αστερών ανακάλυψαν τις μέχρι τότε άγνωστες περιοχές, νησιά οι κάτοικοι της στεριάς και στεριές οι νησιώτες.

Παράλληλα, ο Φίλων αναφέρεται στον αριθμό επτά. Συγκεκριμένα γράφει «Τὰ δὲ διὰ τῆς ἀρίστης τῶν αἰσθήσεων ὄψεως κρινόμενα μὲ ἕτερι τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ γένος. Ἐπτά γὰρ ἔστι τὰ ὀρώμενα, σῶμα, διάστασις, σχῆμα, μέγεθος, χρῶμα, κίνησις, στάσις, καὶ παρὰ ταῦτα οὐδὲν ἕτερον. Συμβέβηκε μέντοι καὶ τὰς τῆς φωνῆς μεταβολᾶς ἀπάσας ἑπτὰ εἶναι, τὴν ὀξεῖαν, τὴν βαρεῖαν, τὴν περισπωμένην (.....) αἱ τὲ βαρεῖται νόσοι σωμάτων καὶ μαλισθ' ὅταν ἐκ δυσκρασίας τῶν ἐν ἡμῖν δυνάμεων πυρετοὶ συνέχεις ἐπισκῆψωσιν, ἐβδόμη μάλιστα πῶς ἡμέρα διακρίνονται δικάζει γὰρ ἀγῶνα τὸν περὶ ψυχῆς τοῖς μὲν σωτηρίαν ψηφίζομέν, τοῖς δὲ θάνατον».²⁰⁶ Τα πράγματα, λοιπόν, που διακρίνονται μέσω της ὄρασης, της ἀριστης των αἰσθήσεων, μετέχουν στον αριθμό αυτό κατά εἶδος. Γιατί επτά είναι τα ορατά: σῶμα, διάσταση, σχῆμα, μέγεθος, χρώμα, κίνηση και ηρεμία και τίποτα ἄλλο πέρα από αυτά. Επίσης, συμβαίνει να είναι επτά και τα εἶδη των φθόγγων: η ὀξεῖα, η βαρεῖα, η περισπωμένη τέταρτος ο δασύς φθόγγος, πέμπτος ο φιλός, ἕκτος ο μακρὸς και ἑβδόμος ο βραχύς.

Ὅμως, και οι κινήσεις είναι επτά: προς τα πάνω, προς τα κάτω, προς τα δεξιά, προς τα αριστερά, προς τα εμπρός, προς τα πίσω και η κυκλική, οι οποίες καταδεικνύονται περίτραν στις χορευτικές επιδείξεις. Υποστηρίζεται, ἀκόμη, ὅτι και οι εκκρίσεις του σώματος περιορίζονται σε αυτό τον αριθμό: από τα μάτια χύνονται δάκρυα, από τα ρουθούνια τα υγρά της κεφαλῆς, από το στόμα το σάλιο που πτύεται. Επίσης, υπάρχουν οι δύο δεξαμενές για την αποχέτευση των περιττωμάτων, η μια από εμπρός και η ἄλλη από πίσω. Ἐκτη ἐκκρίση είναι ο ιδρώτας που ρέει από ολόκληρο το σῶμα και ἑβδόμη η ἀπολύτως φυσική εκροή σπέρματος από τα γεννητικά ὄργανα.

Ἄλλωστε και ο Ἱπποκράτης, ο γνώστης των φυσικῶν λειτουργειῶν, δέχεται ὅτι σε επτά ἡμέρες πῆζει το σπέρμα και σχηματίζεται το ἔμβρυο. Ἀλλά και πάλι η διάρκεια της ἔμμηνης ρύσης στις γυναῖκες είναι το πολύ επτά ἡμέρες. Ἀκόμη και για τα βρέφη μέσα στην κοιλία, λένε, ὅτι η φύση θέλει να τελειοποιούνται σε επτά μῆνες και αυτό ἔχει ἓνα ἰδιαίτερο παράδοξο ἀποτέλεσμα, τα πρόωρα βρέφη των επτά μηνῶν είναι βιώσιμα, ἐνῶ των οχτῶ μηνῶν ὡς ἐπὶ το πλείστον δεν διατηροῦνται στη ζωῆ.

Επίσης, οι βαριές σωματικές νόσοι και κυρίως οι πυρετοὶ διαρκείας, οι οποίοι προέρχονται από εσωτερικές ἀνωμαλίες κρίνονται γενικά κατὰ τὴν ἑβδόμη ἡμέρα. Η ἡμέρα αὐτὴ κρίνει τὴν ἐκβαση του ἀγῶνα για τὴν ζωῆ και σε ἄλλους ἐπιδικάζει τὴ σωτηρία και σε ἄλλους τὸν θάνατο.

Στο τέλος του ἔργου του ο Φίλων αναφέρεται στα πορίσματα, στα οποία προβαίνει μέσω της συγκεκριμένης διήγησης της δημιουργίας. «Διὰ δὲ τῆς λεχθείσης κοσμοποιίας πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἡμᾶς ἀναδιδάσκει, πέντε δὲ τὰ κάλλιστα καὶ πάντων ἄριστα. Πρῶτον μὲν ὅτι ἔστι τὸ θεῖον καὶ ὑπάρχει, διὰ τοὺς ἀθέους, ὧν οἱ μὲν ἐνεδοίασαν ἐπαμφοτερίσαντες περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, οἱ δὲ τολμηρότεροι καὶ κατεθρύσαντο φάμενοι μηδ' ὄλως εἶναι, λέγεσθαι δ' αὐτὰ μόνον πρὸς ἀνθρώπων (.....) ὅτι πεποιήκε τὸν κόσμον καὶ πεποιήκεν ἓνα, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν μόνωσιν ἀξομοιώσας ἑαυτῶ καὶ ὅτι αἰεὶ προνόει τοῦ γεγονότος, μακαρίαν καὶ εὐδαίμονη ζωὴν βιώσεται

²⁰⁶ Φίλων, *Περὶ τῆς Κατὰ Μωυσῆα κοσμοποιίας* c.120-c.126

δόγμασιν εὐσεβείας καὶ ὀσιότητος χαραχθεῖς»²⁰⁷ Με τη συγκεκριμένη διήγηση της δημιουργίας του κόσμου ο Μωσής μας διδάσκει και πολλά άλλα εκ των οποίων πέντε είναι τα ωραιότερα και τα καλύτερα όλων.

Πρώτον ότι η θεότητα υφίσταται και επομένως υπάρχει. Αυτό για τους άθεους, από τους οποίους άλλοι έχουν ενδοιασμούς και αμφιβάλλουν για την ύπαρξη του Θεού και άλλοι, πιο τολμηροί και θρασύτατοι, ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει καν και ότι αυτό το υποστηρίζουν μόνο άνθρωποι, οι οποίοι επισκίασαν την αλήθεια με μυθοπλασίες. Δεύτερον, ότι ο Θεός είναι ένας. Αυτό για τους εισηγητές του πολυθεϊσμού, οι οποίοι δεν κοκκινίζουν που από τη γη μεταφέρουν στον ουρανό την οχλοκρατία, το χειρότερο από τα δυσμενή πολιτεύματα. Τρίτον, ότι ο κόσμος έλαβε αρχή για εκείνους που θεωρούν ότι είναι αγέννητος και αιώνιος, οι οποίοι ως εκ τούτου δεν δίνουν προβάδισμα στο Θεό.

Τέταρτον, ότι ο κόσμος είναι ένας, επειδή ένας είναι και ο δημιουργός, ο οποίος εξομοίωσε το έργο του με τη δική του μοναδικότητα και που χρησιμοποίησε το σύνολο της ύλης στη γένεση του όλου, άλλωστε δεν θα ήταν όλον, εφόσον δεν είχε συσταθεί και σχηματιστεί απ' όλα τα μέρη. Επειδή, τάρχουν κάποιοι, οι οποίοι θεωρούν ότι οι κόσμοι είναι περισσότεροι του ενός, ενώ υπάρχουν και εκείνοι που υποστηρίζουν ότι είναι άπειροι. Όμως, άπειροι και αδαείς ως προς την αλήθεια είναι αυτοί, οι οποίοι δεν γνωρίζουν τα πράγματα, τα οποία είναι καλό να γνωρίζουμε.

Πέμπτον ότι ο Θεός, επίσης, προνοεί για τον κόσμο, διότι το να φροντίζει εσαεί γ' αυτό, το οποίο δημιούργησε αποτελεί ανάγκη, η οποία προκύπτει από τους νόμους και τους θεσμούς της φύσης αυτού που φτιάχτηκε, σύμφωνα, με τους οποίους και οι γονείς φροντίζουν τα παιδιά τους. Όποιος άρχισε να μαθαίνει αυτά τα πράγματα με τη διάνοιά του περισσότερο παρά με την ακοή του και σφράγισε την ψυχή του με θαυμαστές και ανεκτίμητες αξίες, ότι και είναι και υπάρχει Θεός, ότι είναι πράγματι ένας ο υπάρχων, ότι έπλασε τον κόσμο και τον έπλασε έναν εξομοιώνοντάς τον με τη δική του μοναδικότητα και ότι προνοεί πάντα για το έργο του θα ζήσει μακάριο και ευδαίμονα βίο, χαραγμένο με τα δόγματα της ευσεβείας και της οσιότητας.

Αυτές είναι οι σπουδαιότερες θέσεις και πεποιθήσεις του Φίλωνα σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου, όπως τις αντιλήφθηκε και τις αποτύπωσε ο ίδιος στο έργο του, κατά τη διάρκεια του πρώτου μετά Χριστόν αιώνα, έχοντας ως βασική πηγή το γραφέν βιβλίο της Γενέσεως του οποίου συγγραφέας είναι ο θεόπτης Μωσής.

---

²⁰⁷ Φίλων, *Περί της Κατά Μωυσέα κοσμοποιίας* c.170.3-c.172.7

5. Συμεών ο Νέος Θεολόγος

Ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος (11^{ος} αιώνας) ήταν βυζαντινός ασκητής, υμνογράφος, ηγούμενος της μονής του αγίου Μάμαντος στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος αναδείχτηκε σε κορυφαίο πρόσωπο της διδασκαλίας του μυστικισμού της ελληνικής ορθοδοξίας.²⁰⁸ Κατά τη μαρτυρία του Δημητρίου Κυδώνη (βυζαντινός λόγιος 14^{ος} αιώνας) θεωρήθηκε ως αρχηγός των οπαδών του ρεύματος του ησυχασμού.

Ο ησυχασμός αποτέλεσε μυστικιστική διδασκαλία, η οποία καλλιεργήθηκε από τους μοναχούς του Αγίου Όρους κατά τον 14^ο αιώνα. Τη διδασκαλία του ησυχασμού διέδωσε στο Άγιο Όρος ο Γρηγόριος Σιναΐτης, ο οποίος έζησε στα χρόνια του βασιλιά Ανδρόνικου (1289-1328 μχ). Ο Γρηγόριος Σιναΐτης δεν διακρίθηκε για τη συγγραφική του δράση, όσο για το ότι καθόρισε τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε ο ασκητής να δει το Θείο Φως. Ωστόσο, σύμφωνα, με τον Δημήτριο Κυδώνη ηγέτης του ησυχασμού θεωρείται ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος. Σε κάθε περίπτωση, όμως, εκείνος, ο οποίος καθιέρωσε τη διδασκαλία του ησυχασμού είναι ο Γρηγόριος Παλαμάς (1269-1359 μχ), ο οποίος αποτελεί τον κύριο εκπρόσωπό του.

Οι ησυχαστές ακολουθούσαν έναν ιδιαίτερο τρόπο άσκησης, μια μέθοδο προσευχής, μέσω της οποίας καθίσταντο ικανοί να δουν το «θείον» και «άκτιστον φως». Σύμφωνα, με τη μέθοδο αυτή, ο μοναχός έπρεπε, αφού καθήσει σε έναν τόπο παράμερο και ήσυχο, να ακουμπήσει το πηγούνι του στο στήθος του, να προσηλώσει το βλέμμα του στον ομφαλό του και επιβραδύνοντας όσο το δυνατόν περισσότερο το ρυθμό της αναπνοής του, να αναζητήσει το μέρος της καρδιάς, όπου βρίσκονται συγκεντρωμένες όλες οι δυνάμεις της ψυχής του.

Μπορεί, βέβαια, στην αρχή να βρεί μέσα του αδιαπέραστο σκοτάδι, αλλά στη συνέχεια, επιμένοντας μυχθημερόν στην ενδοσκόπησή του αυτή, θα αξιωνόταν να δει ένα δυνατό φως, το οποίο δεν είναι άλλο από το άκτιστο φως του Θεού, ξεχωριστό από την ουσία του, ίδιο με το φως εκείνο το οποίο είδαν οι τρεις Απόστολοι κατά τη στιγμή της μεταμόρφωσης του Χριστού στο όρος Θαβώρ. Έτσι, μέσα από την ενέργεια της καρδιάς του ο ησυχαστής κατορθώνει με ένα εκστατικό τρόπο, να ενωθεί με το Θεό. Εκείνο, το οποίο στο τέλος της βαθιάς εσωτερικής περισυλλογής έβλεπε ο μοναχός κατά τους ησυχαστές δεν ήταν η άκτιστη ουσία του Θεού αλλά η άκτιστη, επίσης, και άυλη ενέργεια της ουσίας του Θεού.

Ο Βαρλαάμ Καλαβρός (1290-1348μχ), όμως απέρριψε τον ισχυρισμό των ησυχαστών, υποστηρίζοντας ότι δεν ήταν δυνατή η διάκριση της ουσίας του Θεού από την ενέργειά Του και ότι, συνεπώς, αν οι ησυχαστές έβλεπαν κάποιο φως, όπως διατείνονταν, αυτό δεν θα μπορούσε να είναι άυλο και άκτιστο, επειδή ισχυριζόταν ο Βαρλαάμ, ότι καθετί το ορατό είναι κτιστό, το φως των ησυχαστών, όπως και το φως του Θαβώρ, είναι κτιστόν και «περιγραπτόν» και ως εκ τούτου δεν διαφέρει από το φως που αντιλαμβανόμαστε με την όρασή μας. Στις αιτιάσεις του Βαρλαάμ κατά των ησυχαστών αντέδρασε ο Γρηγόριος Παλαμάς. Τη λύση στη διένεξη μεταξύ των δύο ανδρών έδωσε, δικαιώνοντας τον Παλαμά, η συνελθούσα σύνοδος στις Βλαχερνές το 1351μχ.

Ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος καταγόταν από πλούσια και αριστοκρατική οικογένεια της Παφλαγονίας και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη, όπου γνώρισε τον Συμεώνα Ευλαβή,²⁰⁹ ο οποίος τον επηρέασε βαθύτατα στη στροφή του προς το

²⁰⁸ Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004) 1217

²⁰⁹ Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004) 1217

ασκητικό ιδεώδες. Ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος υποστήριξε την ανάγκη φυγής του ανθρώπου από τα εγκόσμια και της ενδόμυχης μυστικής επικοινωνίας με το Θεό. Η αναγωγή του ανθρώπου στο Θεό και η μυστική ένωση μαζί του, θεωρούσε ο Συμεών, μπορεί να επιτευχθεί στην παρούσα ζωή μέσω της απαλλαγής της ψυχής από τις επιρροές των αισθήσεων.

Στο βασικότερο από τα συγγράμματά του έργο «*Θείων ερώτων ύμνοι*» ο Συμεών, αφού στην αρχή παραθέτει μια μυστική προσευχή, μέσω της οποίας γίνεται επίκληση του Αγίου Πνεύματος, στη συνέχεια, αφορμώμενος από σχετικά χωρία της Αγίας Γραφής, περιγράφει τη διαδικασία της μυστικής ένωσης με το Θεό, μέσω της απεμπλοκής από τα εγκόσμια και της έλλαμψης, της όρασης του θείου φωτός, για να καταλήξει, στο τελευταίο κεφάλαιο με τις ευχαριστίες του στο Θεό, με τις περιγραφές της αποκάλυψης ενώπιον της μορφής του Θεού ως «ήλιου απεριόριστου» και με την καταγραφή όσων ο εμφανισθείς μπροστά του Χριστός είπε.

Ο Άγιος Συμεών εμφανίζεται συχνά ως μυστικός, ο οποίος μιλούσε αποκλειστικά για υψηλές πνευματικές καταστάσεις, όπως απάθεια, η θέα του φωτός και η θέωση, χωρίς να δείχνει παράλληλα και ανάλογο ενδιαφέρον για τους τρόπους και τα μέσα, τα οποία οδηγούν σ' αυτές, δηλαδή για την ασκητική ζωή και τον καθημερινό αγώνα κατά των παθών, για τα οποία μιλούσαν κατά κύριο λόγο οι προηγούμενοι από εκείνον Πατέρες. Πολύ περισσότερο δεν έχει τονισθεί η διδασκαλία του για τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο και το περιβάλλον με το οποίο συνυπάρχει και στο οποίο ζει.²¹⁰ Με βάση τη διδασκαλία του Ευαγγελίου ασκεί έντονη κριτική στην κοινωνική τάξη της εποχής του, η οποία αντιπροσώπευε την παράχρηση και την υλική ευμάρεια. Δέκα αιώνες πριν από το σημερινό οικολογικό αδιέξοδο επισημαίνει στη χρήση του κόσμου και των υλικών αγαθών τη σύνδεση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με το κοινωνικό και οικονομικό πρόβλημα.

Η οικολογική κρίση είναι έκφραση και γενίκευση του κοινωνικού προβλήματος. Ο άγιος Συμεών διαπιστώνει και επισημαίνει τη δυναστευτική διάθεση του ανθρώπου απέναντι στο κοινωνικό και το φυσικό του περιβάλλον. Αυτή η διάθεση της κατοχής και της παραχρήσεως, η οποία σε πρώτη φάση δημιούργησε το κοινωνικό πρόβλημα, οδήγησε σήμερα στην οικολογική κρίση. Στο έργο του Κατηγήσεις επιτίθεται κατά του θεσμού της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, ειδικότερα της γης και γενικότερα των χρημάτων ως πηγή κοινωνικής ανισότητας και πόνου των ανθρώπων.²¹¹ Το σπουδαιότερο είναι ότι δεν απομονώνει τα προβλήματα αυτά, αλλά τα συνδέει με το κατεξοχήν πρόβλημα του ανθρώπου, το οποίο έγκειται στην όχι αληθινή σχέση του με το Θεό. Η καταπιεστική και τυραννική εξουσία, την οποία νιώθει ο άνθρωπος από τα υλικά αγαθά οφείλεται στην προσπάθεια που συνειδητά ή ασυνείδητα καταβάλλει να τα αυτονομίσει από τον «Κτίσαντα».

Η θεολογία του Συμεών του Θεολόγου στηριζόμενη σε ασφαλείς κοσμολογικές και ανθρωπολογικές προϋποθέσεις, προβάλλει με έμφαση ότι φυσικός περίγυρος, αυτό που σήμερα ονομάζουμε περιβάλλον και η κτίση γενικότερα όχι απλά δεν μπορεί να αποκλεισθεί και να απομονωθεί από τη ζωή του ανθρώπου, αλλά διαδραματίζει ουσιαστικότατο ρόλο και σ' αυτόν ακόμη τον πνευματικό αγώνα. Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει για τη σχέση που έχει το πάθος της ακηδίας στη ζωή των αγωνιζομένων χριστιανών με την κράση του αέρα και την ταχύτητα του νοτίου ανέμου. «*Εἶτα πάλιν πὲρ τὸ μέτρον ἐγκρατευσάμενος, τὸν νοῦν μου σκοτεινὸν καὶ δυσκίνητον εἰργασάμην καὶ αὔθις εἰς τὸ αὐτὸ περιέπεσα πάθος (τῆς ἀκηδίας). Ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος κράσεως, οὐκ οἶδ' ὅπως εἶπω, καὶ τῆς ἀχλυώδους ταχύτητος τοῦ*

²¹⁰ Κεσελόπουλος Α., *Ἄνθρωπος και φυσικό περιβάλλον* (Αθήνα: Δόμος, 1989) 24

²¹¹ Κατηγήσεις 9, SC104,110-112

νοτιαίου ανέμου ταῦτα συμβαίνει τοῖς ἀγωνιζομένοις». ²¹² Αναμφίβολα, όμως, κύριο πρόβλημα παραμένει η διάθεση και η στάση του ανθρώπου απέναντι στην κτίση και το φυσικό περιβάλλον.

Παράλληλα, υπογραμμίζει την «εκ του μηδενός» δημιουργία του κόσμου και τη κοινή συμμετοχή των Τριών Προσώπων του Τριαδικού Θεού σ' αυτήν, όπως ο ίδιος ο άγιος Συμεών επισημαίνει «*Εἰς γάρ ἐστιν ὁ ποιήσας τὰ πάντα Ἰησοῦς Χριστός σὺν Πατρὶ τῷ ἀνάρχῳ, συνανάρχῳ τε Πνευματὶ τῷ αγίῳ*». ²¹³ Μέσα από τη φυσιολογία του ανθρώπου και την κατ' εικόνα Θεου δημιουργία του περνάμε στην διερεύνηση της θέσης του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, ενώ κάνει λόγο για την παραχώρηση και την παρά φύση χρήση της κτίσης, η οποία σημαδεύει τον κόσμο της πτώσης. Επισημαίνει και προσδιορίζει την πτώση ως αυτονόμηση της ύλης και του κόσμου, ως λατρεία της κτίσεως παρά του κτίσαντα και αναφέρει μορφές παραχρήσεως του κόσμου.

Ο άγιος Συμεών διασώζει στα κείμενά του την άποψη ότι ο Θεός είναι ο «*παραγωγὸν τὴν κτίσιν ἄπασαν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι λόγῳ μόνῳ καὶ θελήματι οἰκείῳ*». ²¹⁴ Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή της κτίσεως από το μηδέν δεν είναι ένα ανεξάρτητο και αυτόνομο αποτέλεσμα. Προέρχεται από το Θείο Λόγω και τη Θεία δημιουργική θέληση και ενέργεια και όχι από τη Θεία ουσία. Η δημιουργία δεν είναι αυθύπαρκτη, ούτε διατηρείται μόνη της, αλλά φρουρείται, συνέχεται και διασώζεται από το Θεό.

Ο Θεός και ο κόσμος διακρίνονται ριζικά. Ο Θεός είναι «*ἀκτιστος, ἀναρχος, αἰῶνων καὶ πρὸ πάντων*», ενώ ο κόσμος «*παρήχθη καὶ γέγονεν*». Ταυτόχρονα, όμως, συνδέονται άρρηκτα. Ο Θεός είναι «*μόνος τούτων ποιητής καὶ κτίστης*». Η δημιουργία, αφού έγινε «*εκ του μη όντος*» δεν μπορεί να παραμείνει μόνη της. Από την άλλη πλευρά δεν προέρχεται από τη θεία ουσία και κατά συνέπεια δεν συνυπάρχει ως αναλλοίωτη κατάσταση μαζί με τον άκτιστο Θεό. «*Μόνος Θεός ἡ άγία Τριάς, ὅτε δὲ ἠβουλήθη, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐκ τοῦ μη όντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε καὶ τὰς οὐρανίους πάσας δυνάμεις ἐποίησεν, εἶτα καὶ τὸν ἄνθρωπον τούτων ἁπάντων ἐποίησεν ἔσχατο, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἢ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἢ τῶν ἐν τοῖς καταθόνιοις ὃ μὴ παρήχθη ἄκτιστος, ἀναρχος, καὶ αἰὶ καὶ πρὸ πάντων ὦν.....*». ²¹⁵ Έτσι, η δημιουργία δεν περιορίζεται στην ανάδυση της κτίσεως από το μηδέν, αλλά επεκτείνεται σε συνεκτικό κρίκο, ο οποίος συγκρατεί και συνδέει όλα τα ότα και ολόκληρη την κτίση με το Θεό.

Ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος, αναφέρει, ότι ο Θεός ενήργησε όπως κάποιος άρχοντας ή βασιλιάς, ο οποίος κατασκευάζει, ρυθμίζει και διακοσμεῖ κατάλληλα τη χώρα που του ανήκει. Δεν την κάνει ολόκληρη μια πόλη ούτε ένα εκτεταμένο σπίτι, αλλά αφού την διαχωρήσει σε πολλά μέρη, μια έκταση γης την αφήνει για σπορά, άλλη την προορίζει για αμπελώνα και άλλη την αφήνει χέρσα. Σ' ένα τόπο περικαλλή και ωφέλιμο φτιάχνει τα οικήματα. Εκεί οικοδομεί παλάτια και κατασκευάζει οικίες και κτίζει λουτρά. Φυτεύει δένδρα και φυτά σε μαγευτικούς κήπους και επινοεί κάθε είδους αναψυχή και απόλαυση. Όλα αυτά τα περικλείει μια περίφραξη, αφήνοντας πύλες, οι οποίες ανοίγουν και κλείνουν, για να εξασφαλίσει το χώρο. Παρότι ο ίδιος δεν πτοείται από τίποτα, τοποθετεί φυλακές για να παραμείνει ο τόπος αυτός άβατος σε αγνώμονες και πονηρούς φίλους, οι οποίοι ενδεχομένως θα παρουσιαστούν, ενώ παραμένει ανεμπόδιστη η είσοδος και η έξοδος στους πιστούς φίλους και τους ευγνώμονες δούλους. Την ίδια, λοιπόν, τακτική ακολούθησε ο Θεός προς τους

²¹² *Κεφάλαια* 1,73 SC51,82

²¹³ *Υμνοι* 44SC196,104

²¹⁴ *Υμνοι* 44SC196,70

²¹⁵ *Λόγοι Θεολογικοί* Α,SC122,108

πρωτόπλαστους.²¹⁶ «Μόνος Θεός ἡ ἁγία Τριάς, ὅτε δὲ ἠβουλήθη, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε καὶ τὰς οὐρανίους πάσας δυνάμεις ἐποίησεν, εἶτα καὶ τὸν ἄνθρωπον τούτων ἀπάντων ἐποίησεν ἔσχατο, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἢ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἢ τῶν ἐν τοῖς καταθονίοις ὁ μὴ παρήχθη ἄκτιστος, ἄναρχος, καὶ ἀεὶ καὶ πρὸ πάντων ὢν.....».

Αναφερόμενος στη σχέση κόσμου και παραδείσου επισημαίνει ότι χρονικά τουλάχιστον ο πρώτος προηγείται από τον δεύτερο. Παράδεισος θα μπορούσε να είναι ο κόσμος, αφού δημιουργήθηκε «καλός λίαν» από τον Θεό, για να το απολαμβάνει ο άνθρωπος. Επειδή, όμως, ο Θεός, ως παντογνώστης προέβλεψε την πτώση του ανθρώπου και αντιμετοπίζοντας την παραμονή στην πτώση και στην αμετανοησία του, η οποία θα τον οδηγούσε στον αυτοκολασμό και την καταστροφή, δεν άφησε ολόκληρο το ανθρώπινο γένος μόνο σ' αυτό τον κόσμο, ο οποίος δημιουργήθηκε μαζί με τον Αδάμ κατά τις έξι ημέρες της Δημιουργίας. Προσφέροντας ξανά την προοπτική της αιωνιότητας, χαρίζει ο Θεός στον άνθρωπο τον παράδεισο, ο οποίος μετά την κατάπαυση της έβδομης ημέρας και το τέλος των έργων της πρώτης δημιουργίας ο Θεός «εφύτευσε ὕστερον κατὰ ανατολάς».²¹⁷

Ο Θεός στην αρχή της δημιουργίας δεν έδωσε μόνο τον παράδεισο στους πρωτοπλάστους, ούτε κατασκεύασε άφθαρτο μόνο εκείνον, αλλά πολύ πριν από τον παράδεισο δημιούργησε ολόκληρο τον κόσμο που κατοικούμε, δηλαδή τη γη και όσα βρίσκονται πάνω στη γη μαζί με ολόκληρο το σύμπαν και αυτά, τα οποία βρίσκονται μέσα στο σύμπαν. Την έκτη ημέρας ο Θεός έπλασε τον Αδάμ, τον οποίο κατέστησε κύριο και βασιλέα «πάσης της ορωμένης κτίσεως». Τότε ούτε η Εύα είχε δημιουργηθεί ούτε, όμως, και ο παράδεισος. Μόνο αυτός ο κόσμος είχε κατασκευασθεί από το Θεό ενιαίος, άφθαρτος αλλά ταυτόχρονα υλικός και ευαίσθητος. Αυτόν τον κόσμο έδωσε ο Θεός προς απόλαυση στον Αδάμ και τους απογόνους του.

Στον χώρο της Παλαιάς Διαθήκης ο Συμεών διακρίνει τρεις κόσμους. Πρώτος είναι ο κόσμος της πρώτης δημιουργίας με τον Αδάμ και την Εύα. Δεύτερος κόσμος είναι εκείνος, ο οποίος διασώθηκε στην Κιβωτό του Νώε. Τρίτο θεωρεί εκείνον, ο οποίος αρχίζει με την κλήση του Αβραάμ και εκτείνεται μέχρι την έλευση και την θεανθρώπινη παρουσία του Χριστού στον Κόσμο. Περιγράφει και αναλύει όλες τις προτυπώσεις, τις εξειμονίσεις και τους πολύ ενδιαφέροντες συσχετισμούς του τρίτου κόσμου προς τους δύο προηγούμενους, καθώς επίσης και προς τον κόσμο που ακολούθησε μετά το Χριστό. «Ὅτι τῷ παραχθέντι πρώτῳ κατ' ἀρχὰς κόσμῳ ἕτεροι δύο συνεπεγένοντο, ὧν ὁ ἔσχατος τύπος ἐστὶ τῶν μετὰ ταῦτα μελλόντων γενέσθαι, μέσος τις ὧν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἐς ὕστερον καὶ τίνος ἦν εἰκὼν ἢ τῆς ἐπαγγελίας γῆ καὶ τὰ ἐξῆς».²¹⁸

Επίσης, υπογραμμίζει ότι ο Θεός δημιούργησε την κτίση «τάξει και καταστάσει ευκόσμῳ». Αυτή η τάξη και η εύκοσμη κατάσταση ερμηνεύουν και το ότι ο Θεός εφύτευσε τον παράδεισο μετά το τέλος της έβδομης ημέρας της δημιουργίας, εγκαινιάζοντας με αυτό τον τρόπο την όγδοη ημέρα. Οι επτά ημέρες αποτελούν προτύπωση των «επτά αιώνων», δηλαδή του χρόνου, ο οποίος θα διαρκούσε από το τέλος της δημιουργίας μέχρι τη Δευτέρα παρουσία του Χριστού. Η όγδοη ημέρα και ο παράδεισος σημαδεύει τη ζωή του μέλλοντα αιώνα. Δεν συναρίθμησε την όγδοη ημέρα στον κύκλο των επτά ημερών, επειδή αυτές ανακυκλούνται και επαναλαμβάνονται μέσα σε κάθε εβδομάδα, ενώ η όγδοη ημέρα έπρεπε να παεαμείνει έξω από αυτές.

²¹⁶ Λόγοι Θεολογικοί Α, SC122, 180

²¹⁷ Λόγοι Ηθικοί Β 3SC122, 340

²¹⁸ Λόγοι Ηθικοί Β 5SC122, 354

Ο Συμεών γράφει «Ὅτι τῷ παραχθέντι πρώτῳ κατ' ἀρχὰς κόσμῳ ἕτεροι δύο συνεπεγένοντο, ὧν ὁ ἕσχατος τύπος ἐστὶ τῶν μετὰ ταῦτα μελλόντων γενέσθαι, μέσος τις ὧν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἐς ὕστερον καὶ τίνος ἦν εἰκὼν ἢ τῆς ἐπαγγελίας γῆ καὶ τὰ ἐξῆς». ²¹⁹Μας καλεῖ, λοιπόν, να θαυμάσουμε την άβυσσο της σοφίας του Θεού παρατηρώντας ολόκληρη την κτίση. Τον ουρανό, τον ήλιο, τα άστρα, την γη, τον «περίγειον κόσμον», όλα τα γένη των ζώων και των πτηνών με την ποικιλία των μορφών και την φωνήν, καθώς επίσης και τη θάλασσα με όλα τα πλάτη, τα μεγέθη και τα όρια, τα οποία την προσδιορίζουν. Αυτά, βεβαίως, δεν αποτελούν «φυσιολατρική διάθεση» αλλά τρόπους αναγωγής στην ακατανόητη σοφία του Θεού και γνώση μέσα από το μέγεθος και την ομορφιά των κτισμάτων.

Από τη μελέτη της ακατανόητης σοφίας του Θεού μαθαίνουμε τη μεγάλη αλήθεια ότι ο Θεός δεν περιφρονεί κανένα από τα δημιουργήματά του. Τιμά και το πιο μικρό στοιχείο και το κάνει να συμμετέχει στο μυστήριο της δημιουργίας. Έτσι, ενεργοποιούμενος αξιοποιείται ο δυναμισμός με τον οποίο ο Θεός προίκησε εξ αρχής τον κόσμο και φανερώνεται η ορθή λειτουργικότητα της φύσεως. Η διαφορά ανάμεσα στις δημιουργίες του ανθρώπου και τις δημιουργίες του Θεού έγκειται ακριβώς στο ότι ο Θεός δημιουργεί εκ του μηδενός. Έτσι, τα δημιουργήματά του έχουν πραγματική ύπαρξη και πραγματικό δυναμισμό, γιατί ως κτίσματα εκ του μηδενό, στηρίζονται όχι στον εαυτό τους, αφού ο εαυτός τους, η φύση τους από μόνη της είναι τρεπτή και φθαρτή και παραμονεύει και την απειλεί διαρκώς ο οντολογικός αφανισμός, δηλαδή το μη είναι, ²²⁰ από το οποίο προήλθαν τα κτίσματα, αλλά στην πέρα από κάθε έννοια αρχής και τέλους, απολύτως σταθερής και πλήρους αγάπης του Θεού. Οι δημιουργίες του Θεού είναι θεοπρεπώς πραγματικές και ανοιχτές στην αιωνιότητα, επειδή υπάρχουν χάρη στον αιώνα και την αναλλοίωτη βούληση του Θεού.

Ο άγιος Συμεών προτρέπει τον κάθε άνθρωπο όχι μόνο να οδηγηθεί από τα όντα στην πίστη ότι υπάρχει Θεός, αίτιος της δημιουργίας, αλλά να μάθει και να εννοήσει τον τρόπο με τον οποίο υπάρχει. Από τη διαφορά, η οποία υφίσταται ανάμεσα στα όντα πληροφορείται κανείς για τη συνεκτική δύναμη των όντων, τον Θεό- Λόγω, την ενυπόστατη σοφία του Θεού και το Άγιο Πνεύμα, που είναι η ζωοποιός δύναμη των όντων, όπως αναφέρει. «Εἰ γὰρ τὸ κτίσμα τὸν κτίστην καταμάθη καὶ οἶός ἐστιν, ὄλον κατανοήση καὶ εἶπειν λόγῳ καὶ γράψαι ἐξιχύση γέγονε τοῦ κτίσαντος τὸ ἔργον κρυσσον». ²²¹ Αν ο άνθρωπος μπορέσει να γνωρίσει το ύψος του ουρανού ή να αποδείξει την ουσία και την πορεία του ήλιου, της σελήνης και των άστρων και γνωρίσει τα όρια και το μέγεθος της γη, κι ακόμη αν μπορέσει να μετρήσει την άμμο της θάλασσας και κυρίως εξιχνιάσει τη δική του φύση, τότε μόνο θα μπορέσει να ερμηνεύσει το έργο της σοφίας του Θεού.

Στη σκέψη του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου η Αγία Τριάδα υπάρχει ως το κέντρο και ο σύνδεσμος όλου του κόσμου, αφού ο κόσμος έγινε «εξ ουκ όντων» μόνο με το λόγω και το θέλημα του Θεού : « Δόξα, αινος, ύμνος, χάρις τῷ τὴν κτίσιν ἐξ ουκ όντων εἰς τὸ εἶναι λόγῳ μόνῳ καὶ θελήματι οικείῳ καὶ εἰπειν λογῶ καὶ γράψαι ἐξιχύση, γέγονε τοῦ κτίσαντος τὸ ἔργον κρυσσον». ²²²

Η θεολογία του αγίου Συμεων για τη σχέση του Υιού και Λόγου του Θεού με την κτίση ταυτίζεται απόλυτα με τη θεολογία του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, έτσι όπως διατυπώνεται στην αρχή του Ευαγγελίου: « Πάντα δι' Αυτου εγένετο, και χωρὶς αυτου εγένετο ουδέ έν ό γέγονεν». Ο Πατήρ φέρει τον «ενυπόστατο Λόγω», ο Οποίος

²¹⁹ Ὑμνοι 21, SC174,158-160

²²⁰ Κεσελόπουλος Α., Ἄνθρωπος και φυσικό περιβάλλον (Αθήνα: Δόμος, 1989) 35

²²¹ Ὑμνοι 21, SC174,140

²²² Ὑμνοι 21, SC174,140

«διέρχεται εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον»²²³, ἐνῶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα βρίσκεται στὴν τάξη καὶ τὴν εὐκοσμη κατὰσταση τοῦ κόσμου, ἀφοῦ «οὐ συνηψε ταις προλαβουσαις ἐπτά» ἡμέρες τῆς δημιουργίας τὴν ὄγδοη ἡμέρα, στὴν ὁποία ὁ Θεὸς ἐφύτευσε τὸν παράδεισο στὴν ἀνατολή.²²⁴

Τὴ δυνατότητα ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ αισθάνεται τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὴν κτιστὴ δημιουργία τονίζει σε πολλὰ σημεῖα ὁ Ἅγιος Συμεών.²²⁵ Ὡστόσο, ὁμοῦς, αὐτὴ τὴ δυνατότητα τὴ χαρακτηρίζει μιὰ αποφαιτικότητα. Ἡ αποφαιτικότητα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον, ἀναφέρεται καὶ στὸν τρόπο προσέγγισής Του ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Για ὅσους προσπαθοῦν νὰ δουν σωματικά τὸ Θεό, δὲν ὑπάρχει ποθενά, ἀφοῦ εἶναι ἀόρατος. Ὅμοῦς, για ὅσους μποροῦν νὰ ἀντιλαμβάνονται με πνευματικά αισθητήρια, βρίσκεται παντοῦ γιατί εἶναι παρών. Ὦντας μέσα στο σύμπαν καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σύμπαν εἶναι ταυτόχρονα κοντὰ σε ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ νιώθουν τὴν παρουσία Του, ἀλλὰ καὶ μακριὰ ἀπ' ὅσους τὴν ἀρνιοῦνται.

Ἐπιπλέον, ἀναφέρεται στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ στὸ ὄνομα τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ, προσφέροντας ἔτσι μιὰ ἀκόμη πολύτιμη διάσταση στὸ θέμα τῆς σχέσεως κτίσεως καὶ Δημιουργοῦ. Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀναφέρει «διέρχεται εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον»²²⁶ καὶ φανερῶνει σ' αὐτόν τόσο τὸν εαυτό Του ὅσο καὶ τὸν Πατέρα ἐκχέοντας πλούσιο τὸ Πανάγιο Πνεῦμα τοῦ καὶ ἀποκαλύπτοντας στους ἀνθρώπους τὸ ὄνομά Του, ἐνῶ με τὰ ἔργα τοῦ δείχνει ὅτι εἶναι κτίστης καὶ δημιουργὸς τῶν πάντων.²²⁷ Δὲν ὑπάρχει, ὡστόσο, ὄνομα, τὸ ὁποῖο νὰ ἀποδίδεται στὸ Θεό καὶ νὰ ὀρίζει τὸ Θεό, ἀφοῦ ὅλα τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα καὶ οἱ λέξεις ἔχουν γίνει με τὸ δημιουργικὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ.

Ἐκεῖνος ἔδωσε στα δημιουργήματα ὀνόματα καὶ τὴ δυνατότητα για κάθε πράγμα νὰ ἀποκαλεῖται με ἰδιαίτερο τρόπο, ὅπως ἐπίσης ἔδωσε σε κα'ποια δημιουργήματα τὴ δυνατότητα νὰ δίνουν ὀνόματα σε ἄλλα ὡς δείγμα τῆς κυριαρχίας τους πάνω σ' αὐτά. Καὶ ἐνῶ τὸ δημιούργημα ἀποκαλεῖ τὰ ἄλλα ἢ ἀποκαλεῖται με ἓνα ὄνομα, τὸ ὄνομα τοῦ Δημιουργοῦ παραμένει ἀκόμη ἀγνωστο στους ἀνθρώπους, για τους ὁποῖους εἶναι γνωστός ὡς «ὁ ὢν ἀφραστός Θεός», ὅπως ὁ ἴδιος ἀποκαλύφθηκε, συγκεκριμένα ἀναφέρει «Τί γὰρ καὶ καλέσειε τὸν κτίστην πάντων, ὀνόματα γὰρ καὶ πράγματα καὶ λέξεις, πάντα τοῦ Θεοῦ γεγονάσι προστάξει, ἔθηκε γὰρ ὀνόματα τοῖς ἔργοις πάλιν ὀνόματα τιθέναι, καὶ ἄλλος ἄλλα καὶ κάλει καὶ καλεῖται ὄνομα δ' αὐτοῦ ἡμῖν οὐπω ἐγνώσθη, εἰ μὴ ὁ ὢν ἀφραστός Θεός, ὡς εἶπεν».²²⁸

Παράλληλα, ὁ Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος υποστηρίζει ὅτι στὴ φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου ἡ ψυχὴ συνυπάρχει με τὸ σῶμα. «Κοιλία καὶ στόμαχος καὶ ἡ τῶν ἐνδοσθίων κατασκευὴ τὸ χωρητικὸν ὑπάρχει καὶ νοερὸν τῆς ψυχῆς ἐργαστήριον».²²⁹ Ὁ ἄνθρωπος συνιστᾷ ἓνα συνδυασμὸ ὕλης καὶ πνεύματος, σώματος καὶ ψυχῆς. Εἶναι δύσκολο νὰ ἀπομονώσῃ κανεὶς καὶ νὰ δεῖ χωριστὰ τὴν «πνευματικὴ ἡλικία» τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ. «Στήθος καὶ νωτον, ὦμοις, βραχίονας, χεῖρας ἤδη καὶ τράχηλον τούτω τῷ σῶματι τῆς πνευματικῆς ἡλικίας συμπλάττομεν».²³⁰ Τὸ σῶμα εἶναι ἡ ἐκφραση τῆς προσωπικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σῶμα καὶ κερδίζει τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ με τὸ σῶμα. Ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται μεθόριος ἀνάμεσα στὸν υλικὸ καὶ τὸν ἀύλο κόσμον. Καὶ ἐπειδὴ, μετέχει ταυτόχρονα καὶ στους δύο,

²²³ Ὑμνοι 21, SC174,148

²²⁴ Λόγοι Ἡθικοὶ Α 1, SC122,182

²²⁵ Κατηγήσεις 2SC96,248

²²⁶ Ὑμνοι 21, SC174,134

²²⁷ Ὑμνοι 21, SC174,232

²²⁸ Ὑμνοι 21, SC174,150

²²⁹ Λόγοι Ἡθικοὶ Δ SC129,36

²³⁰ Λόγοι Ἡθικοὶ Δ SC129,40

αποτελεί τη γέφυρα και το σημείο επαφής για όλη τη δημιουργία του Θεού. Έτσι, η ανθρώπινη φύση, επειδή είναι σύνθετη από ύλη και πνεύμα, κατέχει μεγαλύτερες δυνατότητες από αυτή τη φύση των αγγέλων.

Στη συνείδηση και τη σκέψη του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου το υλικό σώμα του ανθρώπου δεν υπάρχει ως εχθρός που πρέπει να πολεμηθεί και να καταπολεμηθεί, αλλά ως μέσο με το οποίο ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να δοξάσει το Δημιουργό του. Είναι, ιδιαίτερα, χαρακτηριστικό ότι πολλές φορές αναφέρεται στο σώμα και το υλικό μέρος της φύσης του ανθρώπου, μιλάει για «*ναό του σώματος*» και «*οικο του Θεου*».²³¹

Στη φυσιολογία του ανθρώπου, την οποία προβάλλει ο Άγιος Συμεών, νους και αισθήσεις συνυπάρχουν στον άνθρωπο κατά μία ιδιόμορφη σύνθεση. Το σώμα βρίσκεται σε δεσμό με τον άυλο νου «*αμίκτως*» και «*ασυγχύτως*», ενώ νους και ψυχή προσφέρουν «*αφύρτως*» τον ενδιάθετο λόγο και μένουν επίσης «*άτιμητα*», «*αναλλοίωτα*» και «*ασύγχυτα*». Συγκεκριμένα αναφέρει «*Πῶς σὰρξ τῷ ἄυλο νοῖ συνανακέκρται ἀμίκτως, ἀσυγχύτως, ἀφύρτως τὲ νοῦς καὶ ψυχὴ προσφέρουσι τὸν λόγον, τὸν ἐνδιάθετον λαλῶ, καὶ μένουσιν ὡσαύτως ἄτιμητα, ἀναλλοίωτα, ἀσύγχυτα εἰς ἅπαν;*».²³² Από την άλλη πλευρά υλικά ὄργανα του ανθρώπινου σώματος, ὅπως τα χεῖλη, η γλῶσσα, τα δόντια και οι φωνητικές χορδές «*ἐναρθρον λόγον πνεύματι τρανωσ ἀποτελουσιν*». Έτσι ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως το λογικό και ζωντανό εκείνο δημιούργημα του Θεού, το οποίο έγινε «*μίζει των ἐναντίων*», αναφέρεται χαρακτηριστικά «*Ἀπὸ πηλοῦ δέ, λέγε μοί, πῶς ὀστᾶ, πῶς δὲ νευρά, πῶς κρέας, πῶς δὲ φλέβες μοί, πῶς δέρμα τίς, πῶς τρίχες, πῶς ὀφθαλμοί, πῶς ὄτα δέ, πῶς χεῖλεα, πῶς γλῶσσα, πῶς ὄργανα φωνητικὰ ὀδόντων τὲ στερρότης ἔναρθρον λόγου πνεύματι τρανωσ ἀποτελουσιν; Ἀπὸ ξηρᾶς δὲ καὶ ὕγρας ὕλης, θερμῆς τὲ καὶ ψυχρᾶς ζῶον μὲ ἀποτέλεσε μίζει τῶν ἐναντίων*».²³³

Επίσης, υπογραμμίζει ότι η αλλοίωση της κτίσης μετά την πτώση φανερώνει ότι η αρχή της είναι ο Θεός. Αν ο άνθρωπος λάβει αυτό υπο΄ψη, τότε ρυθμίζει και καθορίζει σωστότερα τη στάση του απέναντι στο Θεό.²³⁴ Είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο το φαινόμενο της πίστης της κτίσης στο Θεό «*πάντα οὖν τούτου του ενός Θεου των ὅλων το πρόσταγμα ἐφύλαξε και εἰσετί φυλάττει*»,²³⁵ σε αντίθεση με την αχαριστία και την απιστία του ανθρώπου.

Στη διατάραξη αυτή των σχέσεων ανθρώπου και κτίσεως αναφέρεται και η Καινή Διαθήκη, η οποία τονίζει ιδιαίτερα την ευθύνη και την υπαιτιότητα του ανθρώπου για την κατάσταση που δημιουργήθηκε και συμπεριέλαβε ολόκληρη την κτίση. Ο απόστολος Παῦλος στην επιστολή του Προς Ρωμαίους επισημαίνει ιδιαίτερα ότι η κτίση υποτάχθηκε ἄθελα στη ματαιότητα και τη δουλεία. «*Τη γάρ ματαιότητι η κτίσις υπετάγη, ουχ εκουσα, ἀλλὰ διὰ τον υποτάξαντα*». Φαίνεται καθαρά ότι η κτίση και ἄνθρωπος βρίσκονται σε αλληλεπίδραση κατά την πορεία τους στο χρόνο και την ιστορία.²³⁶

Με αυτό το βιβλικό υπόβαθρο ο ἅγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος εντοπίζει πλήρη διαταραχή στη φυσική ροή των πραγμάτων και επισημαίνει ότι η υπόδουλη κατάσταση της κτίσης δεν αποτελεί κάποια φυσική εξέλιξη. Παρουσιάζεται η κτίση ως θύμα, επειδή εξαιτίας του ανθρώπου χάνει την κοσμική θέση και τον αρχικό κανόνα της ἔστω και αν από κάποιους θεωρείται αυτή ως φυσική της κατάσταση. Γι'

²³¹ Κεσελόπουλος Α., *Ἀνθρώπος και φυσικό περιβάλλον* (Αθήνα: Δόμος, 1989) 64

²³² Ὑμνοι 31SC174,396

²³³ Ὑμνοι 31SC174,394

²³⁴ *Λόγοι Ἠθικοί Α* 25SC122,188

²³⁵ Ὑμνοι 45SC196,106

²³⁶ Γαλάνης Ι., *Ἡ σχέση ἀνθρώπου και κτίσεως κατά την Καινή Διαθήκη* (Θεσσαλονίκη: χχχ, 1998) 90

αυτό η κτίση αρνείται να υποταγεί στον παραβάτη άνθρωπο. Περιγράφοντας την μετά την πτώση σχέση και στάση της κτίσης προς τον άνθρωπο αναφέρει «*τοιγαρουν και ἐξελθόντα τοῦ παραδείσου αὐτὸν πάσα ἡ κτίσις, ἢ ὑπὸ Θεοῦ παραχθεῖσα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, θεασάμενη οὐκέτι ὑποταγῆναι τῷ παραβάτῃ ἐβούλετο. Ὁ ἥλιος λάμπαι οὐκ ἤθελεν, ἡ σελήνη φάναι οὐκ ἔφερε, τὰ ἄστρα ὀφθῆναι τούτω οὐχ εἴλοντος αἱ πηγαὶ βρῦειν οὐκ ἔμελλον· οὐκ ἐβούλοντο ρέειν οἱ ποταμοί, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμελέτα ὁ ἀῆρ συσταλῆναι καὶ μὴ δοῦναι τῷ προσκεκροκῶτι ἀναπνοήν· τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ ζῶα τῆς γῆς, γυμνωθέντα τοῦτον τῆς πρώην θεασάμενα δόξης, καταφρονήσαντα αὐτοῦ, ἐτραχύνθησαν ἅπαντα εὐθὺς κατ' αὐτοῦ · ὁ οὐρανὸς καταπεσειν δικαίως ἐπ' αὐτὸν οἶονεῖ πῶς κεκίνητο καὶ ἡ γῆ ἐπὶ τοῦ νότου φέρειν τοῦτον οὐκ ἔστεγε».²³⁷ Ὁλη η κτίση, λοιπόν, η οποία πλάσθηκε εκ του μηδενός από το Θεό, όταν είδε τον Αδάμ να έχει βγει από τον παράδεισο, δεν ήθελε πια να υποταγεί στον παραβάτη. Ο ήλιος δεν ήθελε να λάμπει, η σελήνη δεν ανεχόταν να φέγγει, τα άστρα προτιμούσαν να μην φανούν στα μάτια του, οι πηγές δεν είχαν σκοπό να αναβλύζουν νερό. Τα ποτάμια δεν ήθελαν να κυλούν, ο αέρας μελετούσε να συσταλεί και να μην δώσει πνοή στον άνθρωπο, ο οποίος επαναστάτησε κατά του Θεού. Τα θηρία και όλα τα ζώα της γης, όταν τον είδαν γυμνό από την προηγούμενη δόξα του, τον περιφρόνησαν και όλα σκληρύνθηκαν αμέσως εναντίον του. Ο ουρανός με το δίκιο του έκανε να κινηθεί για να πέσει πάνω του και η γη δεν δεχόταν να τον υποφέρει και να τον μεταφέρει πάνω στους ώμους της.*

Με την ολοκλήρωση αυτής της αναφοράς μας στις θέσεις του Συμεών του Νέου Θεολόγου σχετικά με τον άνθρωπο και την κτίση, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι η κατάφαση του πιστού στα υλικά αγαθά είναι αναγκαία να εντάσσεται στην προοπτική της Βασιλείας του Θεού. Οποιαδήποτε «ανεξαρτητοποίηση» και αυτονόμησή τους αποτελεί διαστροφή από το σκοπό της δημιουργίας τους. Επιπλέον, πάγια θέση του αγίου Συμεών είναι ότι όταν ο κόσμος αυτονομείται από το Θεό χάνει τις αληθινές του διαστάσεις, γεγονός, το οποίο συνιστά παράχρηση εκ μέρους του ανθρώπου, που με τη σειρά της οδηγεί στην αμαρτία, στην πτώση και στην απομόνωση από το Θεό-Δημιουργό.

---

²³⁷ *Λόγοι Ηθικοί Α* 25SC122,190

6. Γρηγόριος Παλαμάς

Ο Γρηγόριος Παλαμάς (1269-1359μχ) ήταν φιλόσοφος, λόγιος και κληρικός, ο οποίος καταγόταν από εγγενή οικογένεια. Με την υποστήριξη της αυτοκρατορικής αυλής έλαβε μεγάλη μόρφωση διδαχθείς γραμματική, ρητορική, φυσική, λογική, καθώς και τη διδασκαλία του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Είκοσι ετών έγινε μοναχός στο Άγιον Όρος, στη συνέχεια ερημίτης κοντά στη Βέρροια, από όπου επέστρεψε στο Άγιον Όρος, για να γίνει ηγούμενος και αργότερα να χειροτονηθεί αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Η εκκλησία εκτιμώντας την προσφορά του τον αναγνώρισε ως άγιο. Η περιπετειώδης και πολυκύμαντη ζωή του Γρηγορίου Παλαμά δεν τον εμπόδισε να ασπασθεί και να υπερασπιστεί τη διδασκαλία του μυστικισμού των ησυχαστών²³⁸ αναδειχθείς σε αρχηγό τους. Μάλιστα, εισηγήθηκε ιδιαίτερο μυστικοθεολογικό σύστημα τον παλαμισμό.

Βασική παράμετρος της διδασκαλίας του είναι η διάκριση μεταξύ ουσίας και ενέργειας του Θεού, στην οποία προέβη προκειμένου να υποστηρίξει τη διδασκαλία του ησυχασμού για το «θείον καί άκτιστον φώς». Στη θέση αυτή του Παλαμά αντιπαρατέθηκε ο Βαρλαάμ, ο οποίος στηριζόμενος στη σχολαστική φιλοσοφία και γενικότερα στη διάνοηση της Δύσης, υποστήριξε ότι στο Θεό προέχει η ενότητα, ότι δεν υφίσταται πραγματική διάκριση μεταξύ θείας ουσίας και ενέργειας. Η εν Βλαχέρναις συνελθούσα το 1351μχ σύνοδος, όμως, αποφάνθηκε ότι «έστι διάκρισις μεταξύ θείας ουσίας και ενέργειας» δικαιώνοντας έτσι τον Παλαμά.

Στο συγγραφικό έργο του Παλαμά, το οποίο ανέρχεται σε εξήντα περίπου συγγράμματα, περιλαμβάνονται οι πραγματείες «Περί παθών και αρετών και περί των τικτομένων εκ της κατά νουν σχολής», «Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων», «Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά, ηθικά τε και πρακτικά», «Περί αρετών και των αντιθέτων ταύταις παθών» και άλλα.

Σε αυτό το σημείο, όμως, είναι σημαντικό να εξετάσουμε κάποιες θέσεις του Γρηγορίου Παλαμά, οι οποίες σχετίζονται με την φυσική κτίση, που αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα δώρα του Θεού στον άνθρωπο. Αρχικά, ο Παλαμάς δέχεται ότι «ούκ ήρχθαι μόνον, αλλά και τέλος έξειν τόν κόσμον, ή μὲν φύσις αύτοῦ τῶν ένδεχομένων είναι περίστησιν, οίονει κατά μέρη διηνεκῶς τελευτωσα, βεβαίαν δὲ και άναντίρρητον παρέχει τήν πίστιν (.....) ώς και τὰ ήμέτερα σώματα, μετασκευασθήσεται πρὸς τὸ θειότερον λυθειῖς τε και μεταστοιχειωθειῖς ώς άνάλογος ήμιν εἴη τή δυνάμει τοῦ θείου πνεύματος».²³⁹ Ο κόσμος, λοιπόν, αυτός δεν έχει ούτε αρχή ούτε τέλος, παρόλο που η φύση του τμηματικά πεθαίνει. Αυτή την πεποίθηση εκφράζουν οι προφητείες μεγάλων και σπουδαίων ανθρώπων, αλλά και η διδασκαλία του Υιού και Λόγου του Θεού. Την άποψη αυτή ενστερνίζονται τόσο οι ευσεβείς όσο και οι ασεβείς. Είναι, λοιπόν, δυνατόν να συμπεράνουμε από όλες τις θέσεις, οι οποίες εκφράζονται ότι ο κόσμος αυτός δεν θα προχωρήσει ολόκληρος εντελώς προς το μη όν, αλλά όπως και τα ανθρώπινα σώματα θα μετασκευασθεί, αφού κινηθεί προς το θείο και μετασχηματιστεί με τη δύναμη του Θεού Πνεύματος, ώστε να είναι ανάλογος με την ανθρώπινη φύση.

Παράλληλα, εκφράζει μια ενδιαφέρουσα τοποθέτηση σχετικά με τη δομή του ουράνιου κόσμου. Συγκεκριμένα, αναφέρει «και τὸ προϊέναι δὲ και πρὸς τὸ άνω έπεκτείνεσθαι τὸ ούράνιον ούκ έχει σῶμα, ούχ ὅτι περαιτέρω τόπος ούκ ἔστι και ή μετα τοῦτο γάρ σφαίρα τοῦ αἰθέρος έμπεριειλημμένη τούτω οὐ προεισιν ἐπὶ τὸ άνω, ούχ ὅτι

²³⁸ Πελεgrίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004) 1101

²³⁹ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα*, 2.1-11

τόπος οὐδεὶς, εἰς ὃν ἂν προῖοι (.....) ἄλλα ὅτι μηδὲν αὐτοῦ σῶμα λεπτότερον τὲ καὶ κουφότερον ἐστίν».²⁴⁰ Το ουράνιο σώμα, λοιπόν, δεν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσει καὶ νὰ επεκταθεῖ πρὸς τὰ πάνω, ὄχι ἐπειδὴ δεν ὑπάρχει τόπος, εφόσον καὶ ἡ ἀκόλουθη ἀπὸ αὐτὸ σφαῖρα τοῦ αἰθέρα, ἡ ὁποία περιλαμβάνεται μέσα σ' αὐτὸ δεν προχωρεῖ πρὸς τὰ πάνω, οὔτε ἐπειδὴ δεν ὑπάρχει κανένας τόπος πρὸς τὸν ὁποῖο νὰ προχωρήσει, ἀφοῦ γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴ σφαῖρα τοῦ αἰθέρα επεκτείνεται τὸ ουράνιο πλάτος. Δεν επεκτείνεται, ὁμως, παραπάνω, ἐπειδὴ αὐτὸ, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἐπάνω ἀπ' αὐτὴν εἶναι νεώτερο ἀπ' αὐτὴν, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν ὡς πρὸς τὴ φύση τοῦ. Ἐπομένως, ὁ ουρανὸς δεν προχωρεῖ πρὸς τὰ πάνω, ὄχι γιὰτὶ δεν ἔχει τόπο πάνω ἀπὸ τὸν δικὸν του, ἀλλὰ γιὰτὶ κανένα σῶμα δεν εἶναι λεπτότερο καὶ ελαφρότερο ἀπὸ αὐτόν.

Συνεχίζοντας, τὴν ἀναφορὰ τοῦ γιὰ τὸν ουρανὸ ὑποστηρίζει «οὐδὲν σῶμα τοῦ οὐρανόου σώματος ὑψηλότερον ἐστίν. Ἀλλ' οὐ πὰ ῥὰ τοῦτο δεκτικὸν οὐκ ἔστι σώματος τὸ ἀνωτ' ῥῶ, ἀλλ' ὅτι πᾶν σῶμα συμπεριελήφεν ὁ οὐρανός, καὶ μηδὲν ἕτερον ἐστίν ἐπικεῖνα σῶμα. Εἰ δ' ἦν διελθεῖν, ὡσπερ ἡμῖν τοῖς εὐσεβέσι καὶ πιστεύεται, οὐκ ἂν ἦν ἀπαράδεκτον τὸ ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν ἐκεῖνο (.....) Οὐκ οὐκ οὐδὲ ἐκτός τοῦ οὐρανοῦ ἐμπόδιον ἔσται τί μὴ εἶναι τόπον, οἷος ὁ περικόσμιος ἢ ὁ γεγωνῶς ἐντός τοῦ κόσμου, πρὸς τὸ εἶναι σῶμα ἐν αὐτῷ».²⁴¹ Κανένα σῶμα δεν εἶναι ὑψηλότερο τοῦ ουρανόου σώματος. Ὅμως, δεν εἶναι αὐτός ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ἀνώτερο δεν εἶναι δεκτικὸ σώματος, ἀλλὰ ὅτι ὁ ουρανὸς ἔχει συμπεριλάβει κάθε σῶμα καὶ δεν ὑπάρχει παραπέρα κανένα ἄλλο. Ἀν ὁμως, μπορούσε νὰ περάσει δεν θὰ ἦταν ἀπαράδεκτο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο θὰ βρισκόταν πάνω στὸν ουρανὸ. Ἐπειδὴ, ὁ Θεὸς «*που πληρώνει τὰ πάντα*» καὶ επεκτείνεται πέρα ἀπὸ τὸν ουρανὸ ἐπ' ἀπειρον καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν κόσμον ἐπλήρωνε, ὅπως πληρώνει καὶ τώρα ὅλον τὸν τόπο μέσα στὸν κόσμον. Αὐτὸ δεν ἐμπόδισε σε τίποτα, ὡστε μέσα σ' αὐτόν νὰ γίνῃ σῶμα. Ἐπομένως, οὔτε ἐξω ἀπὸ τὸν ουρανὸ θὰ ὑπάρξει κάποιο ἐμπόδιο νὰ μὴν ὑπάρχει τόπος, σαν τὸν περικόσμιον ἢ τὸν εὐρισκόμενον μέσα στὸν κόσμον, ὡστε νὰ ὑπάρχει μέσα σ' αὐτόν σῶμα.

Προχωρώντας ἓνα βῆμα παρά πέρα ὁ Παλαμάς τὴ σκέψη τοῦ ἀναφέρεται στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο κινούνται τὰ ουράνια σώματα. «*Διότιπερ ἐπιπολάζειν ὡς λεπτότατον ἀπάντων, παντὸς σώματος ἀνώτατον ἐστίν, ἀλλὰ καὶ κινητικώτατον. Ὡς γὰρ τὸ συμπεπλημένον ἄκρως καὶ βαρύτερατον, κατώτατον τὲ ὁμοῦ καὶ στασιμώτατον, οὕτω τὸ ἀραιότατον τὲ καὶ κουφότατον, ἀνώτατον τὲ ἅμα καὶ κινητικώτατον (.....) σωματοειδὲ τὲ καὶ οἰκεία ἐπεὶ καὶ τόπον ἐκ τόπον ἀμείβει κατὰ μέρη, ἢ κίνησις ἀδιοκτάτη ἐστὶ σωματων, ὡσπερ καὶ ἡ ἀντικειμένη στάσις τῶν ἐχόντων σωματων ἀντιθέτως*».²⁴² Ὅπως, δηλαδὴ, τὸ συμπακνωμένο καὶ βαρὺ εἶναι κατώτερο καὶ στασιμώτατο, ἔτσι τὸ πιο ἀραιὸ καὶ τὸ πιο ελαφρὺ εἶναι ἀνώτερο καὶ συγχρόνως κινητικώτατο. Ἐπειδὴ, λοιπόν, τὸ ουράνιο σῶμα ἀπὸ τὴ φύση τοῦ εἶναι καμωμένο με τάση νὰ κινεῖται πρὸς τὰ πάνω ἀδυνατεῖ νὰ χωρισθεῖ κατὰ τὴν φύση τοῦ ἀπὸ ἐκεῖνα στα ὁποῖα πλησιάζει. Με τὴ σειρά τους τὰ σώματα ἐκεῖνα στα ὁποῖα πλησιάζει τὸ ουράνιο σῶμα ἔχουν σχῆμα σφαιρικὸ. Κατ' ἀνάγκη, λοιπόν, αὐτὸ κινεῖται ἀκατάπαυστα γύρω ἀπὸ αὐτὰ ὄχι κατὰ ψυχικὴ φύση, ἀλλὰ κατὰ σωματοειδὴ καὶ οἰκεία, ἐπειδὴ ἀλλάζει κίνηση κατὰ μέρη ἀπὸ τόπο σε τόπο. Ἐτσι, αὐτὴ ἡ κίνηση εἶναι πολὺ ταιριαστὴ στα σώματα, ὅπως καὶ ἡ ἀντίθετη στάση ταιριάζει στα σώματα διαφορετικῆς σύνθεσης.

Σχετικὰ με τὴ μορφή τῆς γῆς ὑποστηρίζει. «*Δύο ζῶναι τῆς γῆς εἰσὶν ἀντεῦκράτοι καὶ οἰκήσιμοι, κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων σοφοὺς, ὧν ἑκάτερα εἰς δύο οἰκουμένας μεριζομένη, τέσσαρας εἶναι ταύτας παρασκευάζουσι. Διὸ καὶ τέσσαρα γένη τῶν*

²⁴⁰ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Ἐκατὸν Πεντήκοντα*, 5.1-10

²⁴¹ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Ἐκατὸν Πεντήκοντα*, 6.1-11

²⁴² Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Ἐκατὸν Πεντήκοντα*, 7.1-15

ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι δισχυρίζονται (.....) ἠγγόνησαν γάρ, ὅτι πλὴν τοῦ δεκάτου μέρους τῆς κατὰ τὴν γῆν σφαίρας, τάλλο σχεδὸν ἅπαν τὴ ἀβύσσῳ περικλύζεται τῶν ὑδάτων». ²⁴³ Δύο ζώνες τῆς γῆς εἶναι ἀντεύκρατες καὶ κατοικήσιμες, σύμφωνα με τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων ἡ κάθε μια διαιρεῖται σε δύο οἰκουμένες καὶ ἐτσι γίνονται τέσσερις. Γι' αὐτὸ καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι πάνω στη γῆ υπάρχουν τέσσερα γένη ἀνθρώπων, τα ὁποία εἶναι ἀδύνατον νὰ περάσουν τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο. Σύμφωνα, με τὴν ἀποψὴ τους, δηλαδή, υπάρχουν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν στὴν ἀντεύκρατη πρὸς τα πλάγια μας, διαχωριζόμενοι με ἐμὰς ἀπὸ τὴν διαδεκαυμένη ζώνη. Ἀντίστροφα, πρὸς αὐτοὺς κατοικοῦν ἐκεῖνοι που κατὰ τὴν ἀποψὴ τους βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ ζώνη αὐτή, ὅπως ἀντίστροφα πρὸς ἐμὰς κατοικοῦν ὅσοι ἔχουν τὸν ἴδιο τρόπο με ἐμὰς, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἄλλους ὀνοματικειμένους, ἄλλους ἀντίποδες καὶ ἄλλους ἀντιστραμμένους πρὸς ἐμὰς. Ἐπειδὴ, ἀγγόνησαν ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δέκατο μέρος τῆς γῆινης σφαίρας, ὅλο σχεδὸν τὸ ἄλλο κατακλύζεται ἀπὸ τὴν ἀβύσσο τῶν ὑδάτων.

Ἐπιπλέον, ἀναφέρει: «γνοίη τις ἄν, πλὴν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, μηδὲν ἕτερον τῆς γῆς μέρος οἰκήσιμον εἶναι, ὡς τὴ ἀβύσσῳ περικλυζόμενον, ἐπινοῦν λαβῶν, ὡς ἰσομοιρίαν μὲν ἔχει τὰ τέσσερα στοιχεῖα, ἐξ ὧν ὁ κόσμος, κατὰ λόγον δὲ τῆς οἰκίας ἀραιότητος τούτων ἕκαστον (.....) γῆς μὲν ὕδατι δὲ ἀέρι, ἀέρος δὲ πυρὶ, πυρὸς δὲ αἰθέρι. Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ κόσμος». ²⁴⁴ Θὰ μπορούσε νὰ γνωρίσει κανεὶς ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δική μας οἰκουμένη δὲν εἶναι κατοικήσιμο κανένα ἄλλο μέρος τῆς γῆς, ἐφόσον κατακλύζεται ἀπὸ τὴ θάλασσα, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψην ὅτι τα τέσσερα στοιχεῖα ἀπὸ τα ὁποία ἀποτελεῖται ὁ κόσμος εἶναι ἰσομερῆ, ἀλλὰ κατὰ ἀναλογία τῆς ἀραιότητάς του τὸ καθένα τους ἔχει πολλαπλάσιο τοῦ ἄλλου τὸ δικό του μέγεθος τῆς σφαίρας, ὅπως νομίζει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐπειδὴ, ὅπως, υποστηρίζει ὁ ἴδιος υπάρχουν πέντε στοιχεῖα τοποθετημένα σφαιρικά σε πέντε χώρες, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους πάντοτε ὁ μικρότερος περιέχεται στὸν μεγαλύτερο. Ἡ γῆ στὸ ὕδωρ, τὸ ὕδωρ στὸν ἀέρα, ὁ ἀέρας στὸ πῦρ, τὸ πῦρ στὸν αἰθέρα καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ κόσμος.

Σχετικὰ με τὴ σύσταση τοῦ κόσμου μας ὁ Παλαμάς ἰσχυρίζεται : «Αἰθὴρ μὲν οὖν περιφανέστατα τοῦ πυρὸς, ὁ καὶ ὑπέκκαυμα καλεῖται, καὶ τῆς ἀερῶδους σφαίρας τὸ πῦρ πολλαπλάσιον ἔχει τὸν ὄγκο καὶ ἀῆρ πάλιν ὕδατος, καὶ τὸ ὕδωρ τῆς γῆς, ἥτις ἄκρως συμπεπιλημένη, ἐλαχίστη τὸν ὄγκον ἐν τοῖς ὑπ' οὐρανὸν τέσσαρσίν ἐστι (.....) κατωτέρω ἄρα ὡς πρὸς ἡμᾶς ἐστὶ καὶ αὐτοῦ τοῦ τῆς γῆς κέντρου τὸ κέντρον τῆς τοῦ ὕδατος σφαίρας. Λεῖπεται δὲ ζητεῖν πόσον ἀπέχει τοῦ τῆς γῆς κέντρου τὸ κέντρον τούτου». ²⁴⁵ Ὁ αἰθέρας ἔχει ὀλοφάνερα πολλαπλάσιο ὄγκο ἀπὸ τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖο ὀνομάζεται ὑπέκκαυμα, καθὼς καὶ τὸ πῦρ ἀπὸ τὴν ἀερῶδη σφαῖρα καὶ ὁ ἀέρας ἐπίσης ἀπὸ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ὕδωρ ἀπὸ τὴ γῆ, ἡ ὁποία εἶναι τελείως συμπυκνωμένη καὶ ἐλάχιστη ὡς πρὸς τὸν ὄγκο ἀπὸ τέσσερα στοιχεῖα, τα ὁποία βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ. Ἐχοντας, λοιπὸν, ἡ σφαῖρα τοῦ ὕδατος πολλαπλάσιο μέγεθος ἀπὸ τὴ γῆ, ἐφόσον ἦταν περιχυμένη σε ὅλη τὴν περιφέρεια τῆς γῆς, ὥστε καὶ οἱ δύο σφαῖρες νὰ περιφέρονταν γύρω ἀπὸ ἓνα κέντρο, δηλαδή οἱ σφαῖρες τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος, σε κανένα μέρος τῆς δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὸ ὕδωρ νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τα χερσαία ζῶα, ἀφου θὰ κάλυπτε ὅλο τὸ ἐδαφος τῆς καὶ θὰ ἀπλωνόταν πάνω ἀπὸ ὅλη τὴν ἐπιφάνειά τῆς σε μεγάλο ὕψος.

Ἐπειδὴ, ὁμως, δὲν περιλαμβάνει ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς (ἐπειδὴ ἡ ξηρὰ τῆς δικῆς μας οἰκουμένης εἶναι ἀπόλυτη) ἡ σφαῖρα τοῦ ὕδατος εἶναι ἀναγκαστικά ἐκτὸς τοῦ κέντρου. Πρέπει, λοιπὸν, νὰ ἐξετάσουμε πόσο ἐκκεντρὴ εἶναι καὶ που εἶναι τὸ κέντρο. Βρίσκεται ἀραγε κάτω ἀπὸ ἐμὰς ἢ πάνω ἀπὸ ἐμὰς; Νὰ βρίσκεται, βέβαια, πάνω ἀπὸ ἐμὰς εἶναι ἀδύνατο, γιατί παρατηροῦμε τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὕδατος νὰ

²⁴³ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Ἐκατὸν Πεντήκοντα*, 9.1-14

²⁴⁴ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Ἐκατὸν Πεντήκοντα*, 10.1-8

²⁴⁵ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Ἐκατὸν Πεντήκοντα*, 11.1-21

βρίσκεται κατά μέρος κάτω από εμάς. Επομένως, το κέντρο της σφαίρας του ύδατος είναι κατώτερο ως προς εμάς και από το ίδιο το κέντρο της γης. Υπολείπεται, λοιπόν, να ζητήσουμε πόσο απέχει από το κέντρο της γης το κέντρο αυτό.

Η αναφορά του Παλαμά σχετικά με τα χαρακτηριστικά της γης συνεχίζεται με τις εξής διαπιστώσεις : *«Γνοίη τις ἂν πόσον ἐπὶ τὸ δοκοῦν πρὸς ἡμᾶς κάτω του κέντρου τῆς γῆς ἀπέχει τὸ τῆς σφαίρας τοῦ ὕδατος κέντρον, λαβῶν ἐπὶ νοῦν, ὡς τῆ ἐπιφανείᾳ τῆς γῆϊνης σφαίρας, ἣτις ἐστὶν ἢ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένη, ἐφαρμόζεται σχεδὸν ἢ παρ' ἡμῶν ὀρωμένη (.....) ὀκταπλασίω δὲ τὸ μέγεθος οὔσαν, καὶ τὸ κέντρον ἔχουσαν ἐπὶ τοῦ κατωτάτω δοκουντος ἡμῖν πέρατος τῆς γῆς. Καὶ τοῦτο δηλον ἐκ τοῦ διαγράμματος».*²⁴⁶ Θα μπορούσε, λοιπόν, κάποιος να μάθει πόσο σύμφωνα με τη δική μας άποψη, κάτω από το κέντρο της γης απέχει το κέντρο της υδάτινης σφαίρας, αν λάβει υπ' όψην ότι στην επιφάνεια της γήινης σφαίρας, η οποία είναι η οικουμένη μας, προσαρμόζεται η επιφάνεια του ύδατος, το οποίο βλέπεται από εμάς και βρίσκεται κάτω από εμάς, όπως το πατούμενο από εμάς έδαφος της γης. Το κατοικήσιμο μέρος της γης μας είναι εώς το δέκατο της περιμέρου της. Επειδή, η γη έχει πέντε ζώνες. Η μία από αυτές τις ζώνες κατά το ήμισυ κατοικείται από εμάς. Αν, λοιπόν, θέλει κάποιος να εξετάσει το δέκατο μέρος της επιφάνειας της σφαίρας γύρω από τη γη θα εντοπίσει ότι η εφαρμοζόμενη σφαίρα έχει διπλάσια σχεδόν διάμετρο από την εξωτερικά εφαρμοζόμενη, η οποία την περιέχει. Είναι οκταπλάσια στο μέγεθος και έχει το κέντρο σ' αυτό που μας φαίνεται κατώτατο πέρας της γης.

Προκειμένου, να καταστήσει σαφέστερη τη θεώρησή του για τον κόσμο χρησιμοποιεί την περιγραφή ενός πολύπλοκου σχήματος : *«Ἔστω σφαίρα τῆς γῆς κύκλος, ὃ ἔνδον ὑπογέγραπται, ἂ β γ δ, καὶ περὶ αὐτὸν ἔστω περιηγμένος ὄντι τῆς σφαίρας τοῦ ὕδατος ἕτερος κύκλος, συναρμοζόμενος κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῷ ἄνω δεκάτω τοῦ ἐν αὐτῷ κύκλῳ ὃ ἐπιγέγραπται (.....) καὶ θαλασσῶν οὐκ ὀλίγων ἐγγέονται ταύτῃ κόλποι καὶ λιμναίων ὑδάτων ἀναχέονται πλήθη. Καὶ οὐκ ἔστι σχεδὸν οὐ τῆς γῆς ὀρύξας τις οὐχ ὑπορρέον ὕδωρ ἐρήσει».*²⁴⁷ Αν υποθέσουμε ότι η σφαίρα της γης είναι ένας κύκλος, μέσα στον οποίο έχουν υποσημειωθεί α,β,γ,δ και γύρω από αυτήν έστω ότι είναι χαραγμένος αντί της σφαίρας του ύδατος άλλος κύκλος, συναρμοζόμενος κατά την επιφάνεια με το άνω δέκατό του μέσα στον κύκλο, στον οποίο έχουν επισημειωθεί ε, ζ,η,θ. Θα διαπιστώσουμε, λοιπόν, ότι το πέραςμα κάτω από εμάς του εσωτερικού κυκλου αποτελεί το κέντρο του εξωτερικού και είναι διπλάσιος ως προς τη διάμετρο. Φαίνεται από τις γεωμετρικές αποδείξεις ότι η σφαίρα με τη διπλάσια διάμετρο είναι οκταπλάσια από τη σφαίρα, η οποία έχει τη μισή διάμετρο. Συμβαίνει, λοιπόν, το όγδοο αυτής της υγρής σφαίρας να έχει συμπεριληφθεί ανάμεικτα μέσα στη γη. Για το λόγω αυτό ξεπηδούν από αυτήν πολλές πηγές, αναδίδονται πλούσια και αδιάκοπα ρεύματα ποταμών, χύνονται σ' αυτή όχι λίγοι κόλποι θαλασσών και διαπλώνονται άφθονα λιμναία ύδατα. Και δεν υπάρχει σχεδόν κανένα μέρος της γης, το οποίο θα διαπεράσει κανείς χωρίς να εντοπίσει υπόγειο νερό.

Τα συμπεράσματα τα οποία εξάγονται από τη μελέτη του συγκεκριμένου διαγράμματος είναι τα εξής: *«Πλὴν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης μηδεμίαν ἑτέρα εἶναι καὶ τὸ διάγραμμα καὶ ὁ λόγος διδάσκει. Καθάπερ γὰρ εἰ τὸ αὐτὸ κέντρον γῆς καὶ ὕδατος ὑπῆρχεν, ἦν ἂν ἢ γῆ πάσα παντάπασιν ἀοίκητος, οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον (.....) ἣτις μία οὔσα νῦν ἢ καθ' ἡμᾶς αὕτη μόνη προσαναπέφηνεν. Ἀκόλουθον οὖν ἐν ταύτῃ μόνῃ καὶ τῶν ἀλόγων ζῶων κατοικεῖν τὰ χερσαία».*²⁴⁸ Έκτός, λοιπόν, από τη δική μας οικουμένη δεν υπάρχει καμμία άλλη, όπως διδάσκει και το διάγραμμα και η λογική. Όπως, δηλαδή, αν τηςξηράς και του ύδατος το κέντρο ήταν το ίδιο, η γη θα ήταν εντελώς

²⁴⁶ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα*, 12.1-15

²⁴⁷ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα*, 13.1-14

²⁴⁸ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα*, 14.1-10

ακατοίκητη. Έτσι, και πολύ περισσότερο μάλιστα, αν το ύδωρ έχει κέντρο το κατώτερο ως προς εμάς πέρασμα της γης, είναι αδύνατο να κατοικούνται όλα τα άλλα πλήν της δικής μας οικουμένης, η οποία εναρμονίζεται στο επάνω μέρος της σφαίρας εκείνων, αφού είναι κατακλυσμένα με το πολύ ύδωρ. Αποδείχτηκε, λοιπόν, ότι η λογική ενσώματη ψυχή υπάρχει μόνο στην οικουμένη περιοχή της γης, η οποία είναι τώρα μία, αυτή η δική μας και επομένως είναι μοναδική. Είναι επόμενο μόνο σ' αυτή να κατοικούν και τα χερσαία των αλόγων ζώων.

Σχετικά με τις αισθήσεις ως μέσα αντιλήψεως του φυσικού κόσμου ο Παλαμάς αναφέρει : « *Ἐκ τῶν χρωμάτων καὶ τῶν σχημάτων, πολυειδῶς διακειμένων, μορφουται ἡ ὄψις, ἢ δὲ ὄσφρησις ἐκ τῶν ἀτμῶν, γεῦσις δὲ ἐκ τῶν χυμῶν, ἐκ δὲ τῶν ψόφων ἢ ἀκοὴ ἢ δὲ ἀφή ἐκ τῶν τραχέων ἢ λείων κατὰ τὴν θέσιν (.....) πρὸς χρῆσιν οἰκείαν ἔνδοθεν καταλλήλως προβαλλόμενον, ὁρατὰ τὲ καθιστῶν ἑαυτῷ πάντα, καὶ τὰ ἀκουστὰ καὶ τὰ γευστὰ καὶ τὰ ὄσφραντὰ καὶ τὰ ἀπτά*». ²⁴⁹ Από τα χρώματα και τα σχήματα, τα οποία είναι πολλών ειδών και με πολλούς τρόπους διατεταγμένα, διαμορφώνεται η ὄραση, ενώ η ὄσφρηση από τους ατμούς και τη γεύση από τους χυμούς, η ακοή από τους ήχους και η αφή από την τραχιά ή ομαλή θέση των πραγμάτων. Οι διαπιστώσεις, οι οποίες γίνονται με βάση τις αισθήσεις είναι, βέβαια, από σώματα αλλά δεν συνιστούν σώματα αν και είναι σωματικές, γιατί δεν είναι απλώς από σώματα αλλά από τα κατά σώμα είδη. Αλλά ούτε τα ίδια τα σώματα είναι αλλά τα εκτυπώματά τους, σαν εικόνες, οι οποίες χωρίζονται αχώριστα από τα είδη των σωμάτων. Και αυτό είναι φανερό περισσότερο από την ὄραση.

Τα εκμαγεία, λοιπόν, αυτά των αισθήσεων σχετίζονται με το φανταστικό στοιχείο της ψυχής. Αυτό το φανταστικό στοιχείο της ψυχής στο λογικό καθίσταται μεθόριο του νου και της αισθήσεως. Επειδή, ο νους αντικρύζοντας και περιστρέφοντας τις εικόνες που έχει προσλάβει μέσα του από τις αισθήσεις, οι οποίες είναι χωρισμένες από σώματα και έχουν γίνει ήδη ασώματες, καθιστά ποικίλους και τους λογισμούς. Διαλογιζόμενος, αναλογιζόμενος και συλλογιζόμενος κατά ποικίλους τρόπους, από τους οποίους γεννώνται οι περισσότερες αρετές και κακίες, ορθοδοξίες και κακοδοξίες.

Τέλος, ο Παλαμάς δέχεται ότι : « *οὐδὲν ἀνθρώπου κρείττον, ὥστε βουλευσασθαι καὶ γνώμην εἰσενεγκεν καὶ δι' αὐτῆς γνῶναι καὶ πορίσασθαι τὸ συνοισον, μόνην εἰ φυλάττει τὴν ἑαυτοῦ τάξιν καὶ γινώσκει ἑαυτὸν καὶ τὴν μόνον ἑαυτοῦ κρείττω καὶ τήρει μὲν ὁ παρ' ἐκείνου μάθοι τοῦ κρείττονος (.....) πρὸς τὸ τελειν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, δι' ἃ καὶ μᾶλλον ἐκείνων ἡμεῖς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγένημεν*». ²⁵⁰ Τίποτα, δεν είναι ανώτερο από τον άνθρωπο, ώστε να σκεφθεί και να σχηματίσει γνώμη και με τη βοήθεια αυτής να γνωρίσει και να βρεί το συμφέρον, αρκεί να φυλάττει αποφασιστικά την τάξη του, να γνωρίζει τον εαυτό του και τον μόνο ανώτερο από τον εαυτό του και να τηρεί όσα έμαθε από Εκείνον Τον Ανώτερο. Σ' όσα όμως δεν μάθει από εκείνο να έχει μόνο Αυτόν για σύμβουλο. Επειδή και οι άγγελοι αν και είναι πάνω από εμάς στην τάξη υπηρετούν και αυτοί τα βουλεύματα Εκείνου, τα οποία βρίσκονται πάνω από εμας. Εφόσον είναι διάκονοι, οι οποίοι αποστέλλονται για εκείνους που πρόκειται να κληρονομήσουν τη σωτηρία, όχι όμως για όλους, αλλά για εκείνους, οι οποίοι είναι αγαθοί και διαφύλαξαν την τάξη τους. Επειδή, και εκείνοι έχουν από τον Θεό νου και λόγω και πνεύμα. Αυτά τα τρία είναι συμφυή και οφείλουν, όπως εμείς, να πείθονται στο δημιουργό Νου και Λόγω και Πνεύμα. Και πλεονεκτούν, βέβαια, σε πολλά απέναντί μας, αλλά σε μερικά υστερούν σε σχέση με εμάς, προκειμένου να είναι κατ' εικόνα Εκείνου, ο οποίος τους δημιούργησε, εξαιτίας

²⁴⁹ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα*, 15,16. 1-7

²⁵⁰ Ε.Π.Ε, τ.8, *Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα*, 43.1-17

τους, όμως, εμείς προσεγγίσαμε σε μεγαλύτερο βαθμό το κατ' εικόνα Θεού σε σχέση με αυτούς.

Με την ολοκλήρωση αυτού του κεφαλαίου για την προσέγγιση του Γρηγορίου Παλαμά για την κτίση καθίσταται αντιληπτή η θεώρηση του κόσμου στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, η οποία σε κάποια σημεία είναι δυσερμήνευτη εξαιτίας του έντονου «μυστικιστικού» θεολογικού χαρακτήρα, ο οποίος την διέπει. Ωστόσο, αποτελεί ουσιαστικά μια επέκταση της θεώρησης της φυσικής κτίσης, όπως εκείνη είχε αρχίσει να διαμορφώνεται, ήδη κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα .

7. Γρηγόριος Νύσσης

Ο Γρηγόριος Νύσσης (394μχ) είναι ο πρώτος θεολόγος του νηπτικού βίου,²⁵¹ ανήκει στα μεγάλα δημιουργικά πνεύματα της ιστορίας. Στο πρόσωπό του συναντήθηκαν γόνιμα δύναμη για θεολογία και πλούσιες θεοπτικές εμπειρίες. Αποτέλεσμα ήταν να διευρύνει με το έργο του, το οποίο έχει εκπληκτικό βάθος, το θεολογικό πλαίσιο της Εκκλησίας. Ακολουθώντας το παράδειγμα του αδελφού και διδασκάλου του Μεγάλου Βασιλείου, του οποίου αισθανόταν πνευματικός κληρονόμος και συνεχιστής, ασχολήθηκε με όλο το φάσμα των κρίσιμων εκκλησιαστικοθεολογικών προβλημάτων της εποχής, προϋποθέτοντας ότι είχε παραχθεί στους κόλπους της Εκκλησίας. Αφομοίωσε, δηλαδή, ολοκληρωτικά ή εκλεκτικά και πάντοτε δημιουργικά τη μικρασιατική θεολογία και τον Ειρηναίο, την αλεξανδρινή σχολή και τον Αθανάσιο, την αντιοχειανή ερμηνεία και τον Μάρκελλο Αγκύρας.²⁵² Βέβαια, ο Βασίλειος έγινε ο ασφαλής θεολογικός τόπος, στον οποίο ο Γρηγόριος βασίστηκε, αλλά δεν περιορίστηκε σ' αυτόν.

Θεμελιώδης προσφορά του Γρηγορίου και νέο στοιχείο, το οποίο με θεολογική συνέπεια εισάγει στη χριστιανική σκέψη, αποτελεί η σαφέστατη διάκριση του θείου ως «ακτίστου» και του εγκόσμιου ως «κτιστού». Του θείου ως «όντως όντος» και του εγκοσμίου ως «υφεστώτος» μόνο εφόσον σχετίζεται προς το θείο, του θείου ως «ατελευτήτου» και όχι μόνο ως «αγεννήτου». Στις αναλύσεις αυτές προχωρεί για να θεμελιώσει την επίσης μεγάλη του θεολογία περί του ανθρώπου ως «εμψύχου ομοιώματος» του Θεού, ως όντος, το οποίο πρέπει αδιάκοπα να κινείται προς «μετουσία Θεού», να κινείται από το μή είναι προς το είναι. Από το χώρο της τριαδολογίας προχωρεί στο χώρο της οικονομίας. Η κατανόηση της εσωτερικής διαδικασίας του έργου του Γρηγορίου γίνεται πολύ δύσκολη, εξαιτίας του έντονου φιλοσοφικού τρόπου με τον οποίο εργάζεται. Ενδεικτικό είναι ότι εκτιμήθηκε και ερευνάται περισσότερο ως φιλόσοφος και μάλιστα ο σπουδαιότερος φιλόσοφος της εποχής.

Η θύραθεν σκέψη, φιλοσοφία, ηθική και κοσμολογία στην εποχή του Γρηγορίου είχε περάσει από τους μεγάλους στοχαστές της αρχαιότητας και τον Πλωτίνο στους επαγγελματίες ρήτορες και σοφιστές, οι οποίοι συνήθως εξέφραζαν εκλεκτικά όλες τις παλαιές ονομαστές σχολές με τρόπο μάλιστα εγκυκλοπαιδικό και σπάνια δημιουργικό. Κατά τον Γρηγόριο, ο Θεός, το όντως όν κτίζει τον κόσμο εκ του μη όντος μέσω του Λόγου Του. Ο κόσμος σχηματίστηκε από το μηδέν κατά τη βούληση του τριαδικού Θεού. Τόσο η νεοπλατωνική διδασκαλία, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος προήλθε από την ουσία του Θεού, όσο και η μανιχαϊκή γνώμη που θεωρεί τον κόσμο δημιούργημα κάποιου πονηρού Θεού είναι κατά τον Γρηγόριο εσφαλμένες. Τα όντα δεν προέρχονται από την ουσία του Θεού. Όπως, ήδη, διατυπώθηκε πρώτη και βασική διάκριση είναι η μεταξύ του όντως όντος, το οποίο είναι άκτιστο και όλων των όντων, τα οποία είναι άκτιστα και οφείλουν την αρχή τους στο όντως ουκ. Στο «Περί ψυχής και αναστάσεως» έργο του ο Γρηγόριος παρατηρεί «« *Ἡ ὁρμὴ τῆς θείας προαιρέσεως, ὅταν ἐθέλη, πράγμα γίνεται καὶ οὐσιουται τὸ βούλημα, εὐθὺς φύσις γινόμενον, τῆς παντοδυνάμου ἐξουσίας, ὅπερ ἂν σαφῶς τὲ καὶ τεχνικῶς ἐθελήσῃ, μὴ ἀνυπόστατον ποιούσης τὸ θέλημα. Ἡ δὲ θελήματος ὑπαρξῆς οὐσία ἐστὶ*».»²⁵³ Το θείο θέλημα έγινε ύλη και ουσία των δημιουργημάτων. Όπως ο κόσμος έχει αρχή έτσι έχει και τέλος.

²⁵¹ Παπαδόπουλος Στυλιανός, τ.2, *Πατρολογία* (Αθήνα:χχχ, 1990) 590

²⁵² Παπαδόπουλος Στυλιανός, τ.2, *Πατρολογία* (Αθήνα:χχχ, 1990) 591

²⁵³ Μουτσούλας Δ. Ηλίας, *Γρηγόριος Νύσσης* (Αθήνα:χχχ, 1997) 376

Ειδικότερα οι άνθρωποι μετέχουν τόσο της λογικής όσο και της αλόγου ή υλικής φύσεως. Ο Γρηγόριος αναγνωρίζει, ότι είναι αδύνατο στον άνθρωπο να συλλάβει τον τρόπο, κατά τον οποίο εκ του αοράτου προήλθε το ορατό και εκ του αύλου το υλικό. Η ύλη συνίσταται από τη συνένωση του συνόλου των νοητών ποιοτήτων : του κούφου, του βαρέως, του ναστού, του αραιού, του ξηρού, του ψυχρού, του θερμού, του σχήματος, της περιγραφής και του διαστήματος. Η σύνδεση και η συνένωση αυτών γίνεται ύλη και σώμα. Η ύλη επομένως συνίσταται από το σύνολο των νοητών ποιοτήτων. Υπάρχει μια σπερματική δύναμη, στην οποία συνδράμουν οι ποιότητες και δημιουργούν ύλη. Εφόσον οι ποιότητες, οι οποίες συνισούν δεν είναι αισθητές αλλά νοητές είναι προφανές, ότι δημιουργήθηκαν από τη νοερή φύση του Θεού.

Στηριζόμενος, λοιπόν, στις κοσμολογικές αντιλήψεις της εποχής του επιχειρεί να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο από την αόρατη και ακατασκευάστη γη προήλθε σταδιακά ο κόσμος. Ιδιαίτερα, εξάγει την αντίθεση μεταξύ ουρανού και γης σύμφωνα με την αντίληψη της εποχής εκείνης, μεταξύ κίνησης και στάσης, η οποία συντελεί στη γένεση και τη διατήρηση των όντων.²⁵⁴ Πρέπει, να σημειωθεί ότι ο Γρηγόριος εξάγει ιδιαίτερα την συνάφεια των όντων μεταξύ αυτών και προς το όντως όν από το οποίο λαμβάνει την δυνατότητα της ύπαρξης. Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω καθίσταται σαφές ότι παρότι ο Γρηγόριος εκφράζεται χρησιμοποιώντας τοποθετήσεις από παλαιότερους και συγχρόνους του συγγραφείς, η τοποθέτησή του είναι καθαρά χριστιανική. Ο κόσμος κτίσθηκε εκ του μη όντος. Επιπλέον, δεν υπάρχει σ' αυτό το σημείο θέση όπως και στους αρχαίους για την ειμαρμένη. Αναφερόμενος σ' αυτήν στρέφεται εναντίον της αστρολογίας και υπογραμμίζει ότι η κίνηση των άστρων δεν είναι δυνατόν να υπαγορεύει την πορεία των ανθρώπων. Ο Γρηγόριος πιστεύει ακράδαντα στη θεία πρόνοια. Η διάκριση δημιουργού και δημιουργημάτων δεν σημαίνει γι' αυτόν αποξένωση του Θεού από τον κόσμο.

Ο Γρηγόριος πιστεύει ακράδαντα στη θεία πρόνοια. Η διάκριση δημιουργού και δημιουργημάτων δεν σημαίνει γι' αυτόν αποξένωση του Θεού από τον κόσμο. Κορύφωμα της όλης δημιουργίας είναι ο άνθρωπος, ο μόνος, ο οποίος πλάστηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού. Η πεί ανθρώπου διδασκαλία του Γρηγορίου έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο μεγάλος Πατέρας παρά τις εξωτερικές επιδράσεις και παρότι δανείζεται στοιχεία από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Ποσειδώνιο, τον ιατρό Γαληνό, τον Φίλωνα τον Ιουδαίο, τον Ωριγένη και άλλους στηρίζεται κυρίως στην Αγία Γραφή. Τα υπόλοιπα στοιχεία τα εναρμονίζει σ' ένα αξιοθαύμαστο σύνολο.²⁵⁵

Χαρακτηριστικό, επομένως, της κτιστής ανθρώπινης φύσης είναι η συνεχής αύξηση. Στο μέτρο που ο άνθρωπος στρέφεται προς το Θεό επιβεβαιώνει την ύπαρξή του. Ο Γρηγόριος θεμελιώνει την άποψή του χρησιμοποιώντας τον όρο «επέκτασις», ο οποίος στηρίζεται στο χωρίο 3,13 της προς Φιλιππησίους επιστολής του αποστόλου Παύλου.

Ο άνθρωπος πλάστηκε όπως καθένα από τα άλογα ζώα με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να εκπληρώσει τον προορισμό του, έτσι «κατεκοσμήθη» με όλα τα στοιχεία εκείνα, τα οποία θα συντελούσαν στο να εκπληρώσει την αποστολή του. Με μια λέξη πλάστηκε «κατ' εικόνα» Θεού. Είναι αξιοσημείωτο το στοιχείο ότι ο Γρηγόριος δεν κάνει διάκριση του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν θεωρώντας τις δύο αυτές λέξεις ταυτόσημες. Ο Γρηγόριος σε όλα τα έργα του ταυτίζει τις λέξεις εικόνα και ομοίωσιν και συμπεριλαμβάνει σε αυτές όχι μόνο την φυσική ομοιότητα του ανθρώπινου πνεύματος με τον Θεό αλλά ολόκληρη την υπερφυσική ζωή.²⁵⁶

²⁵⁴ Μουτσούλας Δ. Ηλίας., *Γρηγόριος Νύσσης* (Αθήνα:χχχ,1997) 377

²⁵⁵ Μουτσούλας Δ. Ηλίας., *Γρηγόριος Νύσσης* (Αθήνα:χχχ,1997) 380

²⁵⁶ Μουτσούλας Δ. Ηλίας., *Γρηγόριος Νύσσης* (Αθήνα:χχχ,1997) 387

Η αφομοίωση εξαίρει περισσότερο την προσπάθεια προς πραγματοποίηση του κατ' εικόνα χωρίς να έχει διαφορετικό αντικείμενο. Όλοι οι άνθρωποι, οι οποίοι γεννήθηκαν και οι οποίοι πρόκειται να γεννηθούν μέχρι της συντέλειας των αιώνων εμπεριέχονται στο σχέδιο της Θείας Πρόνοιας. Σύμφωνα, με αυτή δεν υφίσταται διάκριση «άρρενος» και «θήλεος», επειδή ο Θεός προέβλεψε την κακή χρήση της ελευθερίας του. Στην κατάσταση προ της πτώσεως ο άνθρωπος ήταν πραγματικά «κατά φύσιν». Η ψυχή του ήταν απλή μονοειδής και θεοείκελος, αντίθετα μετά την πτώση ο άνθρωπος είχε περιβληθεί με τους «*δερμάτινους χιτωνας*». Η περίοδος μετά την πτώση δεν συνιστά την κατάσταση στην οποία εξαρχής ο Θεός είχε περιορίσει τον άνθρωπο, ούτε και η τελική κατάσταση του ανθρώπου. Αποτελεί μια παρένθεση ή καλύτερα μια ενδιάμεση κατάσταση του σχεδίου του Θεού για τον άνθρωπο.

Ολοκληρώνοντας, την αναφορά στον Γρηγόριο Νύσση και πριν αναφερθούμε στο έργο του «Περί κατασκευής του ανθρώπου» θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός, ότι σκοπός της δημιουργίας του ανθρώπου σύμφωνα με τον ίδιο ήταν η «μετουσία» των θείων αγαθών. Ένα από τα αγαθά αυτά και ίσως το καλύτερο και σπουδαιότερο ήταν και «*η κατά το αδέσποτο και αυτεξούσιον*» χάρις.²⁵⁷ Ο κατ' εικόνα Θεού πλασθείς άνθρωπος είχε τη δυνατότητα της ελεύθερης εκλογής. Εφόσον, οι πράξεις του ανθρώπου ήταν αποτέλεσμα ανώτερης βίας ή ανάγκης, η εικόνα του Θεού θα «διεψεύδετο». Ακριβώς, λοιπόν, η ελευθερία της εκλογής έδινε τη δυνατότητα στον άνθρωπο να καταστεί άξιος των θείων δωρεών μέσω του συνεχούς αγώνα για τη διατήρησή τους.

---

²⁵⁷ Μουτσούλας Δ. Ηλίας, *Γρηγόριος Νύσσης* (Αθήνα: *χχχ*, 1997) 391

7 α. Περί κατασκευής Ανθρώπου

Το «Περί κατασκευής ανθρώπου» αποτελεί έργο, το οποίο αναφέρεται στο δημιουργικό έργο της έκτης ημέρας. Χρονικά συντάχθηκε κατά χρονικό διάστημα από το θάνατο του Μ. Βασιλείου, το οποίο θεωρείται ότι τοποθετείται χρονολογικά κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου του 378μχ μέχρι την άνοιξη του 379μχ, οπότε και προσφέρθηκε ως δώρο στον αδελφό του Πέτρο μετέπειτα μητροπολίτη Σεβαστείας.²⁵⁸ Όπως είναι γνωστό, εξαιτίας του μεσολαβήσαντος πρόωρου θανάτου του Μ. Βασιλείου δεν είχε προλάβει να αναπτύξει τα αναφερόμενα στη δημιουργία του ανθρώπου. Το έργο αυτό ανέλαβε ο Γρηγόριος «*«ὡς μὴ δοκεῖν ἔλλιπῆ τοῦ διδασκάλου τὴν δόξαν ἐν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ εἶναι»*,²⁵⁹ όπως επί λέξει αναγράφει στον πρόλογο του έργου του ο ίδιος.

Με πνεύμα ταπεινοφροσύνης έρχεται να προσθέσει όσα απουσιάζουν στον «κοινόν πατέρα και διδάσκαλον» Μ. Βασίλειο. Επίσης, αναφέρει πως ότι το καλό προστεθεί θα έχει ως στόχο να τιμήσει την πορεία του, ενώ για οτιδήποτε ανάξιο ειπωθεί από τον ίδιο απαλάσσει από την ευθύνη τον Μεγάλο Ιεράρχη «*Νυνὶ δὲ κατὰ δύναμιν ἡμῶν ἐπιτολμησάντων τῆ ἐξηγήσει τοῦ λείποντος, εἰ μὲν τί τοιοῦτον ἐν τοῖς ἡμετέροις εὔρεθει, οἷον τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μὴ ἀνάξιον εἶναι, εἰς τὸν διδάσκαλον πάντως τὴν ἀναφορὰν ἔξει (... ..) ὡς οὐ χωρήσαντος ἐν τῷ μικροφῶν τῆς καρδίας ἡμῶν τοῦ καθηγητοῦ τὴν σοφίαν*».²⁶⁰ Και συνεχίζει τον πρόλογο του έργου του «*Ἔστι δ' οὐ μικρὸς ὁ προκείμενος ἡμῖν εἰς θεωρίαν σκοπός, οὐδὲ τινὸς τῶν ἐν κόσμῳ θαυμάτων τὰ δευτέρα φερόμενος, τάχα δὲ καὶ μείζων ἐκάστου τῶν γινωσκομένων (... ..). Σαφηνείας δὲ χάριν καλῶς ἔχειν ὠήθην, ἐπὶ κεφαλαίων σοὶ προθεῖναι τὸν λόγον, ὡς ἂν ἔχοις πάσης τῆς πραγματείας ἐν ὀλίγῳ τῶν καθέκαστων ἐπιχειρημάτων εἰδέναι τὴν ὑπόθεσιν*».²⁶¹ Στο σημείο, λοιπόν, αυτού του έργου του αναφέρεται στο δύσκολο και πολύπλοκο επιχείρημά του να αναφερθεί στη δημιουργία του ανθρώπου από το Θεό. Όλες, οι υποθέσεις του ανθρώπινου γένους για τη δημιουργία του θα γίνει μία προσπάθεια να προσδιοριστούν με σκοπό να προκύψουν κάποιες βασικές αρχές. Πρέπει να σημειωθεί ότι το έργο γράφτηκε κατόπιν σχεδίου, αυτό προκύπτει εξάλλου και από την ίδια την αναφορά του Γρηγορίου ότι θα διαιρέσει τον λόγω- έργο του σε κεφάλαια με στόχο να το διέπει σαφήνεια.

Στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο «*Ἐν ᾧ τις ἐστὶ μερικὴ περὶ τοῦ κόσμου φυσιολογία, καὶ τὶς ἀβροτέρα διήγησις περὶ τῶν προγεγονότων τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως (... ..) προσημέρουν τῆ ἡπίρω τὴν θάλατταν. Αἱ τὲ ἡρεμῖαι τῶν κυμάτων κινήσεις τῷ κάλλει τῶν λεμῶνων ἀνθωραίζοντο ὑπὸ λεπτοῦς καὶ ἀπήμοσιν αἴραις κατ' ἄκραν τὴν ἐπιφάνειαν γλαφυρῶς ἐπιφρίσσουσαι. Καὶ ἅπας ὁ κατὰ τὴν κτίσιν πλοῦτος, κατὰ γῆν τὲ καὶ θάλατταν ἔτοιμος ἦν, ἀλλ' ὁ μετέχων οὐκ ἦν*»,²⁶² Εξαίρεται η σταθερή και εναρμονισμένη αντίθεση, η οποία κυριαρχεί μεταξύ τρεπτού και ατρέπτου, που σε μικρό βαθμό διακρίνει και τον άνθρωπο. Επίσης, σ' αυτό το κεφάλαιο πραγματοποιείται μία βασική διάκριση της κτίσης από το Δημιουργό, δεδομένου ότι στην πρώτη απαντά η κίνηση υπό τοπική είτε υπό τροπική έννοια.

Στο κύριο μέρος του έργου, το οποίο αποτελεί ερμηνεία του χωρίου της Γενέσεως 1,26 «*Ποιήσωμεν τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν*» γίνεται λόγος σχετικά με τη θέση του ανθρώπου στο σύμπαν. Επιπλέον, τονίζεται η υπεροχή του

²⁵⁸ Μουτσούλας Δ. Ηλίας., *Γρηγόριος Νύσσης* (Αθήνα: χχχ, 1997) 67

²⁵⁹ *Περί κατασκευής ανθρώπου*, PG44, 7C

²⁶⁰ *Περί κατασκευής ανθρώπου*, PG44, 14-25C, 125

²⁶¹ *Περί κατασκευής ανθρώπου*, PG44, 1A-12B, 125-126

²⁶² *Περί κατασκευής ανθρώπου*, Δ PG44, 128-132

ανθρώπου έναντι των, λοιπόν, κτισμάτων τόσο ως προς την εξωτερική όσο και ως προς την εσωτερική του κατασκευή. «Καθάπερ γὰρ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καταλλήλως τῇ χρεια σχηματίζεται παρὰ τῶν τεχνιτευόντων τὸ ὄργανον (.....) ἀντὶ δὲ τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος τῷ τηςδικαιοσύνης στεφάνῳ κεκοσμημένη, ὥστε διὰ πάντων ἐν τῷ τῆς βασιλείας ἀξιώματι δείκνυσθαι δι' ἀκριβείας πρὸς τὸ ἀρχέτυπον κάλλος ὁμοιωθεῖσαν».²⁶³ Επίσης, στο ἔργο του ο Γρηγόριος αναφέρεται στην αξία του ὕπνου για το ἀνθρώπινο σῶμα και τις ευεργετικές ἐπίδραση στην ψυχοσωματική υγεία του ἀνθρώπου, καθὼς και στη διάκριση των ονείρων ἀνάμεσα στις φυσικές προγνώσεις και της μέσω των ονείρων ἀπὸ το Θεὸ της ἀποκάλυψης μιας ἀλήθειας. « Ὑπνος τὸ σύντονόν της ἐγρηγόρσεως ὑπεχόλασεν, εἶτα ἐγρήγορσις τὸ ἀνειμένον ἐτόνωσε (.....) διὰ τῆς διηνεκοῦς πρὸς τὰ ἀντικείμενα μεταβάσεως ἐν ἑκατέροις ἑαυτὴν ἀπὸ τῶν ἐτέρων ἀναπαυούσης»,²⁶⁴ μέσω αὐτῆς της ἀναφοράς δρᾶτται της ευκαιρίας να υπογραμμίσει ὅτι η ψυχὴ δεν εντοπίζεται σε ἕνα συγκεκριμένο σημεῖο του σώματος.

Παράλληλα, ἀναφέρει «ὅτι τὰ ἄλογα ἐν ἡμῖν πάθη ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἄλογον φύσιν συγγενείας τὰς ἀφορμὰς ἔχει (.....)καὶ τὸ διαμαρτεῖν οὐτινοσοῦν τῶν καθ' ἡδονήν, λύπης ὑπόθεσις ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστί. Ταῦτα πάντα καὶ τὰ ταῦτα διὰ τῆς κτηνώδους γενέσεως συνεισῆθε τῇ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῇ».²⁶⁵ Τα πάθη του ἀνθρώπου, λοιπόν, εἶναι φθοροποιά, καθὼς τον ἀπομακρύνουν ἀπὸ το Δημιουργό του, ἐνὼ τον οδηγούν σε συμπεριφορές, οι οποίες προσιδιάζουν στα ὑπόλοιπα εἶδη του ζωϊκοῦ βασιλείου, τα οποία βρίσκονται σε πολὺ κατώτερη θέση σε σχέση με τον ἀνθρώπο, ο οποίος εἶναι προικισμένος ἐκ Θεοῦ με το πλεονεκτικό στοιχείο της λογικῆς. Τα πάθη συνιστοῦν την αἰτία που ο ἀνθρώπος οδηγείται στην καταδυνάστευση του φυσικοῦ κόσμου.

Σε ἄλλο σημεῖο του ἔργου ο Γρηγόριος διατυπώνει την ἐξῆς ἀποψη: «Τὶς ἢ ἐν τῷ παραδείσῳ ζωὴ, καὶ τί τὸ ἀπηγορευμένον ζύλον. Τί οὖν ἐκεῖνο ἐστίν, ὃ καλοῦ τὲ καὶ κάκου συγκεκριμένην ἔχει τὴν γνώσιν, ταῖς δι' αἰσθήσεως ἡδοναῖς ἐπληθισμένον (.....). Οὐκοῦν ἢ μὲν εἰκὼν πρὸς τὸ κρειττον τῶν ἐν ἡμῖν νοουμένων ὠκειῶται τὰ δὲ ὅσα περὶ τὸν βίον λυπηρὰ τὲ καὶ ἄθλια, πόρρω τῆς πρὸς τὸν θεῖον ἐστὶν ὁμοιώσεως».²⁶⁶ Το κακό, λοιπόν, εἶναι ἀποτέλεσμα της γνώσεως, της οποίας ο ἀνθρώπος ἐγίνε μέτοχος. Εἶναι σαφές, ὅτι το βιβλίο της Γενέσεως ἀποτελεῖ την ἀφετηρία για το ἐν λόγῳ συμπέρασμα. Οι πρωτόπλαστοι ἀκολουθώντας τις παροτρύνσεις του πονηροῦ και τρώγοντας ἀπὸ τον καρπὸ της γνώσεως, ουσιαστικά ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ το Δημιουργό τους και οδήγησαν στην ἐκπτώση τῆ φύση της. Ἡ κύρια αἰτία της ἐκπτώσεως εἶναι το γεγονός ὅτι ο ἀνθρώπος ἀναζήτησε την ἡδονή, η οποία θα διευκόλυνε τὴ ζωὴ του και θα του προσέφερε προσωρινὴ ευχαρίστηση, το ἀπεικόνισμα της θείας φύσεως οδήγηθηκε στην πτώση καθιστώντας την ὑπαρξὴ του στην ἀνυπαρξία με τραγικές ἐπιπτώσεις σε ολόκληρη την πλάση.

Το παραπάνω ἐπιχείρημα σχετικά με την ἐπιρροή του κακοῦ στην ἀνθρώπινη ζωὴ και ὑπαρξὴ τον οδηγεί να ἀναφερθεῖ στη σχέση, η οποία διέπει το σῶμα και την ψυχὴ «Πρὸς τοὺς λέγοντας προῦφαστάναί τὰς ψυχὰς τῶν σβμάτων, ἢ τὸ ἐπαλιν πρὸ τῶν ψυχῶν διαπεπλασθαι τὰ σώματα (.....)μηδ' αὖ πάλιν οἶονεῖ πῆλινον ἀνδριάντα προδιαπλασθέντα τῷ λόγῳ τὸν ἀνθρωπον, τούτου ἕνεκα τὴν ψυχὴν γίνεσθαι λέγειν. Ἡ γὰρ ἂν ἀτιμωτέρα τοῦ πηλίνου πλάσματος ἦνοερᾶ φύσις ἀποδειχθεῖη».²⁶⁷ Και τα δύο συνυπάρχουν ἀρμονικά, καθὼς η ψυχὴ ἔχει για τον ἀνθρώπο μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ την τροφή και το σῶμα και μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὸ ἔνδυμα. Το σῶμα πλάστηκε δια χειρὸς του Θεοῦ, ἐνὼ η ψυχὴ ἐμφυσηθήκε στον ἀνθρώπο μέσω της θείας Πνοῆς. Οι

²⁶³ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Δ PG44, b1-d6,136

²⁶⁴ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Α PG44, b2-c3,165

²⁶⁵ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Η PG44, a-c8,192

²⁶⁶ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Κ PG44 a1-d18, 198-199

²⁶⁷ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, ΚΗ PG44 b1-c9

ανθρώπινες αμαρτίες στην ουσία, αποδεικνύουν τη δυσλειτουργία τόσο του σώματος, όσο και της ψυχής, προκειμένου να αντιμετωπίσουν το κακό, το οποίο έρχεται να απειλήσει την ουσία και την ύπαρξη του ίδιου του ανθρώπου.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου του, το οποίο είναι και το εκτενέστερο αναφέρεται διεξοδικά στον τρόπο με τον οποίο είναι δομημένος ο ανθρώπινος οργανισμός. Έτσι, λοιπόν, αναφέρει «*«Τρία περί τήν τοῦ σώματος ἐνόησαμεν φύσιν, ὧν χάριν τὰ καθ' ἕκαστον τῶν ἐν ἡμῖν κατασκευάσαι. Τὰ μὲν γὰρ διὰ τὸ ζῆν, τὰ δὲ διὰ τὸ καλῶς ζῆν, ἑτέρα δὲ πρὸς τὴν διαδοχὴν τῶν ἐπιγνομένων ἐπιτηδείως ἔχει»*».²⁶⁸ Τα ὄργανα, τα οποία συνβάλλουν στους δύο πρώτους αυτούς είναι ο εγκέφαλος, η καρδιά και το ήπαρ. Επιπλέον, αναφέρει ότι ὅλη η δομή του σώματος αποτελείται ἀπὸ τα ἴδια συστατικά στοιχεία «*Ἡ μὲν οὖν τοῦ παντὸς σώματος ὕλη κοινὴ τοῖς καθ' ἕκαστον μέλεσιν ὑποκειμένη, σιγάσθω τονν»*»,²⁶⁹ γεγονός, το οποίο ἔχει ως ἀποτέλεσμα οἱ ἀδυναμίες του σώματος να μεταφέρονται ἀπὸ κύτταρο σε κύτταρο σε ὅλο τον οργανισμό, οδηγώντας τον στην ἀδυναμία να ενεργεῖ και να πράττει.

Συνεχίζοντας την ἀναφορά του στον ἄνθρωπο τονίζει «*τοῖς τὲ διὰ τῶν νευρῶν συνδεσμοῖς τὰς συμβολὰς αὐτῶν ἐπισφίξασο, οὕτως αὐτοῖς τὴν δεκτικὴν τῶν αἰσθήσεων περιέφυσε σάρκα, δυσπαθεστέραν τὲ καὶ εὐτονωτέραν τὴ ἐπιφανείᾳ διειλημμένην»*».²⁷⁰ Τα νεύρα του ἀνθρώπινου σώματος εἶναι ἐκεῖνα τα ὁποῖα προσφέρουν τὴ δυνατότητα στο ἀνθρώπινο σῶμα να ἀντιλαμβάνεται και να κατανοεῖ τον κόσμο. Τα νεύρα εἶναι ἐκεῖνα, που βοηθοῦν τον ἀσχένα του ἀνθρώπου να κινεῖται, ἐνῶ συγχρόνως συμβάλλουν στο ἀνοίγμα και στο κλείσιμο των ὀφθαλμῶν. Μέσω, αὐτῶν των ὀργάνων ο ἄνθρωπος καθίσταται κοινωνός τόσο τῆς ἀρετῆς ὅσο και τῆς ἀμαρτίας, ἡ ὁποία υφίσταται στον περιβάλλοντα κόσμο. Μία, ἐπιπλέον, σημαντικὴ προσφορά των νεύρων εἶναι ὅτι παρέχουν τὴ δυνατότητα στην ἀνθρώπινη καρδιά και στα ὑπόλοιπα μέρη του σώματος να κινούνται διατηρώντας τον ἄνθρωπο στη ζωὴ.

Με τὴν ολοκλήρωση τῆς ἀναφορᾶς μας στο ἔργο του Γρηγορίου Νύσση καταλήγουμε στο συμπέρασμα ὅτι ἡ πρώτη και κύρια διάκριση συνίσταται στην διαφοροποίηση του ἀκτίστου Θεοῦ και ὅλων των ἄλλων κτισμάτων. Ἡ δεύτερη διάκριση γίνεται ἀντιληπτὴ στα πλαίσια ἐντὸς τῆς κτιστῆς πλέον δημιουργίας, ἡ ὁποία διακρίνεται στη λογικὴ και ἄλογη, στη νοητὴ και στην αἰσθητὴ. Ἡ πρώτη προηγείται χρονικὰ τῆς δεύτερης και σε αὐτὴν ὑπάγονται οἱ ἄγγελοι και οἱ ἄνθρωποι.

²⁶⁸ *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Λ PG44 d4-8

²⁶⁹ *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Λ PG44 b8-b10

²⁷⁰ *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Λ PG44 a 12-15

8.Επίλογος

Στην χαρακτηριστική αγωνία του ανθρώπου να διερευνήσει τα σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου και του είδους του, όπως είδαμε, έχουν δοθεί πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους απόπειρες ερμηνείας από ορισμένα από τα ισχυρότερα πνεύματα της παγκόσμιας ιστορίας.

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να προσεγγίσει τις θέσεις του Μεγάλου Βασιλείου για τη δημιουργία του κόσμου. Στις Ομιλίες στην Εξαήμερο, ο σοφός Ιεράρχης παρουσιάζει τη Δημιουργία μένοντας πιστός στο βιβλίο της Γενέσεως, αλλά επιχειρώντας παράλληλα να καταστήσει το λόγο του σαφή και κατανοητό, χωρίς όμως επικίνδυνες απλουστεύσεις. Με σεβασμό στο Λόγω του Θεού, με αγάπη προς τον άνθρωπο και με βαθυτατή γνώση των αρχαιοελληνικών κειμένων ο Μέγας Βασίλειος μας παρέδωσε κείμενα με μεγάλη θεολογική, ιστορική, φιλολογική αλλά και φιλοσοφική αξία. Μίλησε για τη Δημιουργία βασιζόμενος σε παρατηρήσεις και γνώσεις της εποχής του, οι οποίες δεν παραδίδονται από άλλες πηγές και φαίνονται εξαιρετικά πρωτοποριακές.

Επιπλέον, στο παρόν πόνημα παρουσιάστηκαν οι θέσεις του Μεγάλου Βασιλείου σε συσχετισμό με τα δεδομένα των αρχαίων αλλά και σύγχρονων φιλοσοφικών ρευμάτων, χωρίζοντας το υλικό σε ενότητες με βάση τη σειρά των Ομιλιών, αλλά και με βάση την αλληλουχία της Δημιουργίας, όπως παρουσιάζεται στη Γένεση. Έτσι, όπως έγινε αντιληπτό ο συγγραφέας αναφέρεται στη δημιουργία και τη σχέση του Ουρανού και της Γης, στη δημιουργία του φωτός, των θαλασσών, των αστερών, στην εμφάνιση της βλάστησης και ,τέλος, των έμβιων όντων και του ανθρώπου. Στην ανάλυση της κάθε ενότητας παρατέθηκαν τα αποσπάσματα από τις Ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου με βάση το πρωτότυπο κείμενο.

Διαπιστώνουμε, ότι στο έργο του Βασιλείου οι εξηγήσεις, οι οποίες εκφράζονται αποειδωλοποιούν το σύμπαν στο οποίο δεν μπορεί σύμφωνα με τον ίδιο να διεισδύσει καμία μαγική και απόκρυφη δύναμη ή οντότητα. Η ορθολογική αυτή κατά κάποιο τρόπο εξέταση της δημιουργίας με αριστοτεχνική κατά τα άλλα μέθοδο, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης αλλά και της βαθιάς πίστης, η οποία τον διακρίνει. Το έναυσμα για τη μελέτη της Δημιουργίας την παρέχει ο Θεός, το απόλυτο προσωπικό και λογικό Όν, το οποίο δημιουργεί τον κόσμο, με φυσικό επακόλουθο να υπεισέρχεται μια λογική διάρθρωση μέσα στη δομή του σύμπαντος.

Το πιο σημαντικό στοιχείο είναι ότι στην Εξαήμερό του διατυπώνει με τον πλέον εναργή τρόπο εκείνο για το οποίο ερίζουν σπουδαίοι φιλόσοφοι και επιστήμονες αιώνες τώρα: τη συμπόρευση επιστήμης και πίστης. Συγκεκριμένα αναφέρει «και αν μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτά που θεωρούμε παράδοξα και ερμηνεύουμε ως θαύμα, δεν μειώνεται στο ελάχιστο ο θαυμασμός μας για τα μέγιστα, γιατί η απλή πίστη είναι ισχυρότερη από τις λογικές αποδείξεις».

Τέλος παρατηρούμε τον τρόπο που η θεολογική επιστήμη και ο φιλοσοφικός στοχασμός αντιμετωπίζουν στο σύνολό τους το φυσικό περιβάλλον. Με αυτόν τον τρόπο υλοποιείται μια ουσιαστική προσπάθεια να εντοπιστούν οι ομοιότητες και οι διαφορές, οι οποίες γεφυρώνουν ή διαφοροποιούν τα πορίσματά τους

Βιβλιογραφία

- Αγουρίδης Σ., *Μύθος- Ιστορία-Θεολογία* (Αθήνα :χχχ,1988)
- Αθανασόπουλος Κ., *Anchilla Theologiae: Το φιλοσοφειν και θεολογειν κατά το Μεσαίωνα και το Βυζάντιο* (Αθήνα :Παρουσια, 2004)
- Αμάντος Κ., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Α, 1939
- Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων* (Αθήνα : Κάκτος,2000)
- Αριστοτέλης, *Περί Ουρανού* (Αθήνα : Κάκτος,2000)
- Αριστοτέλης, *Των περί τα ζωα ιστοριών* (Αθήνα : Κάκτος,2000)
- Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*(Αθήνα : Κάκτος,2000)
- Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων* (Αθήνα : Κάκτος,2000)
- Artz F, *The Mind of the Middle Ages* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980)
- Barnett L., *Το Σύμπαν και ο Αϊνστάϊν*, (μτφρ. Κ.Πολίτη)(Αθήνα:Πεχλιβανίδης, 1952)
- Βέλλα Β., *Ο άνθρωπος κατά την Παλαιάν Διαθήκην*(Αθήνα:χχχ ,1959)
- Γαλάνης Ι. Η σχέση ανθρώπου και κτίσεως κατά την Καινή Διαθήκη(Θεσσαλονίκη :χχχ,1998
- Γεωργόπουλος Αλ.,*Περιβαλλοντική Ηθική* (Αθήνα: Gutenberg, 2002)
- Γιανναράς Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης* (Αθήνα: Δόμος, 2002)
- Γιανναράς Χ., *Ελευθερία του ήθους* (Αθήνα: Γρηγόρη, 1979)
- Γιανναράς Χ., *Η κρίση της προφητείας* (Αθήνα :Δόμος,1988)
- Γιαννουλάτος Αν., *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία* (Αθήνα: Ακρίτας, 2004)
- Courcelle A., *La consolation de philosorhie dans la tradition litteraire: antecedents et posterite de Boece*, Paris 1967
- Crombie A.C., *Από τον Αυγουστίνο στο Γαλιλαίο, τ.Α, η επιστήμη στο Μεσαίωνα* (Αθήνα: MIET ,1989)

- Crombie A.C., *Από τον Αυγουστίνο στο Γαλιλαίο*, τ.Β: *Η επιστήμη στον όγμιμο Μεσαίωνα και τις αρχές των νέων χρόνων* (Αθήνα :MIET,1992)
- Crosby A., *Ecological Imperialism, The Biological Expansion of Europe* (Cambridge: Cambridge University Press 1986)
- Δεληκωσταντης Κ., *Από την κτητική στην ευχαριστιακή σχέση με την κτίση*(Αθήνα:Αρμός, 1999)
- Δερμιτζάκης Μιχ.,*Γεωλογικές Προσεγγίσεις Στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου* (Αθήνα:Αρμός, 2007)
- Δρακάτος Π., *Νέοι και Περιβάλλον*, Ιερά Μητρόπολη Φθιώτιδος, Λαμία 2006
- During I., *Ο Αριστοτέλης, Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, MIET
- Δυοβουνιώτης Κ., *Περί διδασκόντων και διδασκομένων κατά τον Μ. Βασίλειον*, (Αθήνα:xxx,1923)
- Ε.Π.Ε,τ.8,*ΓρηγόριοςΠαλαμάς*,Βυζάντιο,(Θεσσαλονίκη:Βυζάντιο, 1994)
- Ζηζιούλας Ι., *Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η Συνάντηση των δύο κόσμων*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος Στ (Αθήνα : Εκδοτική Αθηνών ,1976)
- Ζηζιούλας Ι., *Η κτίση ως Ευχαριστία, Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας* (Αθήνα: Ακρίτας 1998)
- Ζηζιούλας Ι., *Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων*(Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2003)
- Ζορμπάς Κ., *Εκκλησία και Φυσικό Πειβάλλον*, Τέρτιος, Κατερίνη 1988
- Grenet M., *Το πάθος για τα άστρα το 17^ο αιώνα. Από την αστρολογία στην αστρονομία* (Αθήνα: Παπαδήμας,2001)
- Heath Th., *Aristarchus of Samos: The ancient Copernicus*, Oxford 1959
- Θεοδορίδης Χ., *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* (Αθήνα : Εστία, 1982)
- Θεοδώρου Α., *Η περί θεώσεως του ανθρώπου διδασκαλία των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας μέχρις Ιωάννου του Δαμασκηνού*, Αθήνα 2003
- Θεόφιλος Αντιοχείας, *Προς Αυτόλκον*
- Κεσελόπουλος Α., *Ανθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον* (Αθήνα : Δόμος ,1989)
- Κορδάτος Γ., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής Φιλοσοφίας* (Αθήνα: Μπουκουμάνης, 1972)

- Κωτσάκης Δ., *Η Εξαήμερος κατά τον Μ. Βασιλειον και την επιστήμην* (Αθήνα:χχχ 1983)
- Libera A., *Albert le Grand et la philosophie*, Paris 1990
- Loem Abraham, *First Light, σημειώσεις για τις διαλέξεις στο SAAS- Free Winter School, Απρίλιος 2005, archive.org./abs/astro-ph/0603360*
- Long A., *Finding oneself in Greek philosophy* (Tijdschrift voor Filosofie, 1992)
- Mango C., *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007)
- Ματσούκας Α.Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β* (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 1996)
- Ματσούκας Α.Ν., *Επιστήμη φιλοσοφία και Θεολογία στην Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου* (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2001)
- Ματσούκας Α.Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ* (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2001)
- Μεταλληνός Γ., *Παγανιστικός Ελληνισμός ή ελληνορθοδοξία* (Αθήνα:Αρμός 2003)
- Μοσχίδης Α. *Εξαήμερος και Αρχαία Ελληνική φιλοσοφία* (Αθήνα: Πάνταϊνος, 1954)
- Μουτσούλας Ηλ.,*Γρηγόριος Νύσσης- Βίος- Συγγράμματα- Διδασκαλία*, (Αθήνα:χχχ 1997)
- Μπέγζος Μ., *Φιλοσοφική ανθρωπολογία της Θρησκείας* (Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα,1996)
- Μπέγζος Μ.,*Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας* (Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα, 1998)
- Οικονόμου Η., *Σύγχρονος Αστροφυσική και Γένεσις* (Συμφωνία και Αντιρρήσεις) (Αθήνα:χχχ 1973)
- Patrologia Graeca, τ.44, *Γρηγόριος Επίσκοπος Νύσσης*
- Παπαδόπουλος Σ., *Πατρολογία Α* (Αθήνα:χχχ 1999)
- Παπαδόπουλος Σ., *Πατρολογία Β*(Αθήνα:χχχ 1999)
- Πελεgrίνης Θ., *Μάγοι της Φιλοσοφίας* (Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα, 1996)
- Πελεgrίνης Θ., *Οι Πέντε εποχές της Φιλοσοφίας* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998)

- Πελεργίνης Θ., Λεξικό της Φιλοσοφίας, (Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα,2004)
- Πλάτων, *Νόμοι* (Αθήνα: Κάκτος, 1995)
- Πλάτων, *Τίμαιος*, Κάκτος (Αθήνα: Κάκτος, 2000)
- Πλωτίνος, *Εννεάς Δευτέρα, Περί του ει ποιει τα άστρα* (Αθήνα: Κάκτος, 2000)
- Στείρης Γ., *Φιλοσοφία και Κόσμος* (Αθήνα: Καρδαμίτσα,2004)
- Συμεών ο Νέος Θεολόγος.,*Κεφάλαια*, SC, τ.51
- Συμεών ο Νέος Θεολόγος.,*Υμνοι*, SC, τ.156-174-196
- Συμεών ο Νέος Θεολόγος., *Κατηχήσεις* SC, τ.96-104-113
- Συμεών ο Νέος Θεολόγος., *Λόγοι Θεολογικοί* SC, τ.122
- Φειδάς Ι. Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Α*, (Αθήνα:χχχ, 1994)
- Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*
- Φύλων, *Περί της κατά Μωϋσεά κοσμοποιίας*, (Αθήνα: Κάκτος, 2000)